

UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH
Filozofická fakulta
Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie

Alúzie 2024

Metodologické presahy literárnovedného výskumu

Peter Getlík (ed.)
Košice 2024

UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH
Filozofická fakulta

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie

Alúzie 2024

Metodologické presahy literárnovedného výskumu – zborník rozšírených abstraktov
z medzinárodnej konferencie (Košice 15. – 16. 4. 2024)

Peter Getlík (ed.)

Košice 2024

Konferencia *Alúzie 2024: Metodologické presahy literárnovedného výskumu* (Košice 15. – 16. 4. 2024)
je aj so zborníkom rozšírených abstraktov súčasťou grantového projektu *APVV-19-0244 Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia*.
Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc. Doba riešenia: 2020 – 2024.

Alúzie 2024

**Metodologické presahy literárnovedného výskumu – zborník rozšírených abstraktov
z medzinárodnej konferencie (Košice 15. – 16. 4. 2024)**

Zborník rozšírených abstraktov

Zostavovateľ:

Mgr. Peter Getlík, PhD.
Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Recenzenti:

Edita Príhodová, PhD.
Konferencia vyšších rehoľných predstavených na Slovensku
Dr. rer. pol. Michaela Kováčová
Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Technický redaktor:

Mgr. Timotej Mikloš
Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Organizačný výbor konferencie:

Mgr. Peter Getlík, PhD.
PaedDr. Lívia Barnišinová, PhD.
doc. PaedDr. Ivica Hajdučeková, PhD.
PhDr. Iveta Bónová, PhD., univerzitná docentka
prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc.
Mgr. Timotej Mikloš

Tento text je publikovaný pod licenciou
Creative Commons 4.0 – Creative Commons Attribution-NonCommercial-No-derivates 4.0
(„Uvedte pôvod – Nepoužívajte komerčne – Nespracováajte“)

Za odbornú a jazykovú stránku tejto publikácie zodpovedajú autori rozšírených abstraktov.
Rukopis neprešiel redakčnou ani jazykovou úpravou.

Umiestnenie: www.unibook.upjs.sk
Dostupné od: 28. 06. 2024

DOI <https://doi.org/10.33542/ALZ-0343-2>
ISBN 978-80-574-0343-2 (e-publikácia)

6	Úvod
7	„Literárny darwinizmus“ Josepha Carrola ako metodologická a interdisciplinárna výzva pre literárnu vedu Martin Golema
10	Alúzia ako intertext: Podoby a funkcie alúzie na príkladoch z tvorby Víťazoslava Hronca a Jaroslava Supeka Marína Šimáková Speváková
12	Svedectvo jazyka poézie Ján Gavura
14	Medzivojnové poetično – explikácia pojmu a jeho teoreticko-metodologické aspekty Zuzana Čížiková
17	Štruktúrovanie taktu v básnických a v prozaických textoch Ján Sabol
18	Humoreska ako obraz vážnej histórie – Emo Bohúň: Z východnej metropoly Peter Káša
20	K metodológii archívneho výskumu – heuristika ako stále aktuálna výzva Anna Zelenková
23	Kinestetická imaginácia v literatúre slovenskej moderny Dana Hučková
25	Poézia sv. Gregora z Nazianzu aj ako interdisciplinárna výzva Erika Brodňanská
27	Niekoľko prekladateľských postrehov k dielu flámskeho mystika Jana van Ruysbroecka Erika Juríková
29	Metodologické aspekty výskumu slovenskej literatúry v normalizačnom období Radoslav Passia – Olha Norba

- 32 **Kolik řečí znáš... aneb Překladatelky jako nová ženská profese**
Marie Bahenská
-
- 34 **Korešpondencia žien ako metodologická výzva**
Eva Palkovičová
-
- 36 **Dohadujeme se o textu sami se sebou? Aplikace Davidsonovy
teorie iracionality na proces interpretace literárního textu**
Helena Dvořáková
-
- 38 **Dialogickosť v sémanticko-štylistických súvislostiach**
Lena Ivančová
-
- 40 **Súčasný slovanský univerzitný román – pokus o definíciu a klasifikáciu žánru**
Oxana Blaškiv
-
- 42 **Obraz Turkov v *Púti lásky* Jána Kalinčiaka a *Nešťastnej rodine* Vasila Drumeva**
Nikolay Zhelev
-
- 44 **Literatúra a umelá inteligencia**
Ľubomír Gábor
-
- 46 **Podoby duchovnosti v slovenskej literatúre realizmu a moderny**
Lívia Barnišinová
-
- 48 **Metodologické presahy medzi literárnou vedou a kultúrnou antropológiou**
Lukáš Šutor
-
- 50 **Vybrané metodologické aspekty vo výskume médií**
Renáta Cenková
-
- 52 **Motív putovania v kontexte súčasných filmových diel s lágrovou tematikou**
Štefan Timko
-
- 54 **Jak film ovlivňuje literaturu – účinek kinematografie na modernistickou literaturu**
Martin Dvořák
-
- 56 **Vidět literaturu**
Michal Kříž
-
- 58 **Hravé adaptácie v kognitívnej perspektíve**
Peter Getlík

60	Romantizmus vs. realizmus = cit vs. rozum? Ján S. Sabol
62	Transdisciplinarita vo výskume literárnokritického myslenia v 1. polovici 20. storočia Martina Vangorová
65	<i>Žena menom Sisyfos na Ceste za Cukrom</i> – intermediálne vzťahy v tvorbe Karola Horáka Laura Hoľanová
67	Ekokritika ako metodologický stimul Martin Pavlov
69	Interpretačné variácie senzuality v diele Štefana Krčméryho Barbora Zlejšia
71	K socio-kultúrnym aspektom piesňových textov Andrea Čurošová Gavalcová
73	Skúmanie personálnej témy v rámci poetiky prozaického textu Eva Dudáková
75	Udalosť a jej reprezentácia v poézii slovenskej moderny Romana Kališová
77	Transpozície hororových motívov vo filmovej adaptácii <i>Piargy</i> Diana Starinská Kacarová
79	Literárnokritické a teoretické myslenie Š. Krčméryho v časopise <i>Slovenské pohľady</i> (1922 – 1932) Ivana Ridzoňová – Ivica Hajdučeková
84	Analýza literárnovedného myslenia v časopise <i>Kazateľňa</i> s prílohou <i>Literárne listy</i> (na príklade recenzie zbierky <i>Na Svite</i> od I. Žiaka Somolického) Nikola Jakubová – Ivica Hajdučeková
86	Život a tvorba národnej umelkyne Maše Haľamovej (1908 – 1995) v metodologických prienikoch Ivica Hajdučeková – Iveta Bónová

Medzinárodná konferencia *Alúzie 2024: Metodologické presahy literárnovedného výskumu* sa síce konala 15. – 16. apríla 2024 na pôde Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach v „nultom“ ročníku, no nevznikala z „nulového bodu“. Podujatie zavŕšilo kolektívne úsilie vo finálnej fáze a poslednom roku riešenia projektu *APVV-19-0244 Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia* a zároveň sa spájalo aj s echem jubilea prof. PhDr. Jána Gbúra, CSc., ktorý je tiež vedúcim tohto projektu. Organizátorom konferencie bola Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, ktorá privítala domácich i zahraničných hostí nielen v Historickej aule a vo Veľkej zasadačke v budove Rektorátu URJŠ v Košiciach, ale aj vo virtuálnom priestore. Cieľom konferencie bola diskusia o metodologických a interdisciplinárnych výzvach v literárnej vede, jazykovede, translatológii a mediológii. Dvojdnovú konferenciu uviedli štyri plenárne prednášky. V prvej z nich prof. PaedDr. Martin Golema, PhD., z FF Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici predstavil metodologické výzvy biokultúrneho literárnovedného myslenia, ktoré si aktívne všíma vzťah medzi ľudskou prirodzenosťou a (literárnymi) kultúrnymi prejavmi. Prof. Dr. Marína Šimáková Speváková z FF Univerzity v Novom Sade sa zo Srbska virtuálne spojila s účastníkmi konferencie, aby interpretačne systematicky ilustrovala intertextuálne funkcie alúzií. O stopách uväznenia v básnických textoch hovoril doc. Mgr. et Mgr. Ján Gavura, PhD., z FF Prešovskej univerzity v Prešove, vďaka čomu sa v pléne zdôraznil nevyhnutný predpoklad metodologického, interdisciplinárneho i aluzívneho presahovania – vnímania hraníc. Záverečnú plenárnu prednášku o medzivojnovom poetične na dialku predniesla prof. Zuzana Čížiková, Dr., z FF Univerzity v Belehrade, ktorá k uvedenému pojmu pristupuje so širokým metodologickým záberom. V spolupráci s celou sekciou plenárnych prednášok sa tak ponúkli východiskové impulzy a rétorické mosty pre transdisciplinárnu diskusiu počas celej konferencie. Krátke uvedenie by si na tomto mieste zaslúžili aj mnohé ďalšie príspevky, no výskum takmer štyridsiatich účastníkov konferencie ďalej predstavujú samotní autori v rozšírených abstraktoch. Čitateľovi tlmočíme rozmanitý geografický, disciplinárny a tematický charakter podujatia aspoň radením abstraktov, ktoré zodpovedá chronológii vystúpení v jednotlivých sekciách konferencie. Okrem poďakovania účastníkom konferencie chceme vyjadriť vďaka aj celému organizačnému výboru konferencie, členom riešiteľského tímu projektu APVV-19-0244 a každému, kto sa podieľal na príprave tohto podujatia.

Editor

„Literárny darwinizmus“ Josepha Carrola ako metodologická a interdisciplinárna výzva pre literárnu vedu

Martin Golema

literárny darwinizmus
kultúrne univerzálie
agonistické štruktúry
hierarchia
rovnostárstvo
funkcie literatúry

Joseph Carroll's "Literary Darwinism" as a Methodological and Interdisciplinary Challenge for Literary Studies.

Literary Darwinism
Cultural Universals
Agonistic Structures
Hierarchy
Egalitarianism
Functions of Literature

Príspevok sa snaží z biokultúrnej perspektívy na vybraných literárnych dielach ukázať niektoré interakcie medzi ľudskou prirodzenosťou a formami kultúrnej predstavivosti vrátane literatúry. Vychádza z výskumov tzv. kultúrnych univerzálií, zhrnutých a vyložených vo vplyvnej knihe antropológa Christophera Boehma *Hierarchie v pralesích. Evoluce rovnostářského chování* (Boehm 2020, anglický originál publikovaný 1999). Boehm tému ľudského rovnostárstva a spoločenskej hierarchie uchoпил v rozšírenej biokultúrnej perspektíve, čím inšpiroval pozoruhodné línie výskumu aj vo viacerých iných vedných odboroch. Kniha zarezonovala v prírodovedných i humanitných vedách vrátane literárnej vedy. Konflikty medzi rovnostárskou demokraciou a despotickou tyraniou na psychologickú i spoločenskú úroveň Boehm tematizuje podstatne širšie a komplexnejšie, a to kombinovaným prírodovedným i humanitno-vedným jazykom. Predkladá a rozpracúva empiricky robustne podloženú hypotézu, že averzia k subordinácii (kultúrne vystupňovateľná, ale aj tlmitelná, no v úplnosti neodvoditeľná iba zo „sily diskurzu“) je jednou z univerzálnych ľudských (a dokonca nielen špecificky ľudských) politických predispozícií, teda ľudských univerzálií plynúcich z ľudskej prirodzenosti, je dokonca jednou z podstatných hybných síl ľudskej evolúcie. Biologicky podložená ľudská averzia k subordinácii je minimálne rovnako silná ako iná, k nej ostro protikladná (a najmä v prírodných vedách viac tematizovaná) ľudská univerzália: túžba po despotickej moci a prísnej hierarchii. Človek je (podľa F. de Waala) behaviorálne „najbipolárnejšia opica“ na planéte, zmietaná extrémne protichodnými biologickými sklonmi, konkrétna kultúra ich síce môže (napr. prostredníctvom literatúry) mierniť alebo zosilňovať, nedeterminuje však ľudské konanie v jeho úplnosti a komplexnosti. Výhradne kulturalistické, ale aj výhradne naturalistické prístupy trpia preukázateľnými obmedzeniami, treba preto usilovať o ich konsilienciu, o biokultúrnu syntézu. V literárnej vede na Boehmove výskumy pozoruhodne nadviazal a rozvinul ich J. Carroll a jeho výskumná skupina hlásiaca sa k tzv. „literárnemu darwinizmu“ a k heslu konsiliencie humanitných a prírodných vied. Odmietajúc základný argument „štandardného modelu humanitných vied“, že kultúrny (najmä jazykový) diskurz v úplnosti „konštruuje realitu“, prišli s empiricky overiteľným tvrdením, že biologicky podložené dispozície obmedzujú a informujú aj literárny diskurz. Toto zistenie je v rozpore s ústrednou myšlienkou vplyvného, tzv. „štandardného modelu spoločenských vied“: že je to iba a len kultúra, ktorá určuje ľudské hodnoty a správanie, že obsah ľudských myslí tvoria výlučne a iba sociálne konštrukcie. Hľadajúc strednú cestu medzi kulturalizmom a naturalizmom literárni darwinisti odmietajú prílišný dôraz na kultúrne faktory, teda na kultúru ako všemocný a vševysvetľujúci semiotický systém symbolov a významov, ako ho presadzoval napr. Clifford Geertz. Literárni darwinisti inšpirovaní Boehmom pri skúmaní recepcie literárnych postáv v robustnej vzorke viktoriánskych románov požiadali respondentov (súčasných čitateľov), aby ohodnotili literárne postavy podľa motívov ich konania a podľa typu osobnosti na škále protagonistí, antagonistí alebo vedľajšie postavy, a tiež aby priradili číselné hodnotenie svojim

Informácia o projekte:

Príspevok je výstupom projektu
*Literárnovedná reflexia súčasného slovenského
 literárneho vzdelávania (VEGA 1/0099/24).*

kladným alebo záporným emocionálnym reakciám na tieto fiktívne postavy. Ťažiskom ich výskumného záujmu teda bolo to, ako je čitateľmi vnímaná „agonistická štruktúra“ diel, teda organizácia literárnych postáv na protagonistov a antagonistov. Výskum na rozsiahlej vzorke potvrdil, že postavy vnímané čitateľmi ako záporní antagonisti sa prejavujú najmä výrazným, často až tyranským dominantným správaním – teda bezbrehým vyhľadávaním bohatstva, moci a prestíže, pričom nemajú výraznejšie afiličné dispozície ku konkrétnej sociálnej skupine. Protagonisti sú, naopak, spravidla komunitne založení, radi sa starajú o príbuzných, získavajú si priateľov a spolupracujú s ostatnými. Výskumníci formulovali záver: tento vzorec prítomný vo viktoriánskych románoch nie je náhodný kultúrny výtvor, je presne paralelný s rovnostárskou sociálnou dynamikou v kultúrach lovcov a zberačov, ako ju opísal a vyložil Christopher Boeh (*Hierarchy in the Forest: The Evolution of Egalitarian Behaviour*, 1999). Agonistická štruktúra v týchto románoch, rovnako ako agonistická štruktúra v azda najznámejšej básni slovenského romantizmu *Mor ho!*, artikuluje podstatné (biokultúrne) črty ľudskej povahy. Samo Chalupka v básni *Mor ho!* prototypovým spôsobom tematizoval aj niečo oveľa historicky univerzálnejšie, ako len „volnostné túžby“ slovenskej romantickej generácie. K tomu ukazujú už podnetné zistenia Oskara Čepana, ktorý upozornil, že báseň *Mor ho!* neevokuje iba čosi minulé a nepotvrďuje len prítomné, ale vyzýva k totálnemu odporu ako jedinému východisku z krajne vyhrotenej situácie, a preto má vari najväčšiu schopnosť aktuálne súzvučať s rôznorodými kľúčovými situáciami národných dejín, je to nielen najbojovnejšia, ale aj najútočnejšia „výzva k rozhodnému činu“ a tajomstvo jej silného recepčného pôsobenia spočíva práve v jej aktívnom demokratizme. Spomenuté literárne diela zveličujú tyranské črty antagonistov či rovnostárske sklony protagonistov, agonistická štruktúra v nich slúži ako literárne médium pre čitateľov, aby sa mohli zástupne podieľať na rovnostárskom sociálnom étose. Anglické viktoriánske romány, ale i slovenskú báseň *Mor ho!* možno opísať ako protetické rozšírenia sociálnych interakcií, ktoré v negramotných kultúrach vyžadujú osobnú interakciu, v gramotných kultúrach sa tieto interakčné možnosti výrazne rozširujú o fiktívne svety literárnych postáv. Izoláciou a stigmatizáciou dominantného konania tieto skúmané diela potvrdzujú hodnoty určitého spoločenstva, ktoré spájajú jeho členov do komunity. Moralistická zaujatosť viktoriánskych románov či slovenskej romantickej poézie neodráža iba miestnu kultúrnu normu. Odmietaním dominancie a uzákonením triumfu komunitárneho étosu agonistická štruktúra v týchto dielach replikuje základnú adaptívnu funkciu kultúry, v ktorej má eliminácia tyranov a averzia k subordinácii, často tematizovaná ako túžba po slobode, podstatné miesto.

-
- BOEHM, Ch. 2020. *Hierarchy in the Forest. Evoluce rovnostářského chování*. Praha : Academia, 2020. 329 s. ISBN 978-80-200-3031-3.
- CARROLL, J. 2004. *Literary Darwinism: Evolution, Human Nature, and Literature*. New York – London : Routledge, 304 s. ISBN 9780203505274.
- ČEPAN, O. 1983. Osobné kontexty Chalupkovej poézie. In *Romboid*. ISSN 0231-6714, 1983, roč. 18, č. 9, s. 26–32.
- ČEPAN, O. 1983. Romantizmus Sama Chalupku. In *Samo Chalupka (1812 – 1883). Zborník materiálov z vedeckej konferencie*. Banská Bystrica : LHM, 1983, s. 54–82.
- ČEPAN, O. 1994. Chalupkov ideál „naivnej zmužilosti“. In *Slovenská literatúra*. ISSN 0037 – 6973, 1994, roč. 41, č. 5–6, s. 339–359.
- DE WAAL, F. 2020. *Mámino poslední objetí. Co nám emoce zvířat prozrazují o nás samých*. Praha : Práh, 2020. 288 s. ISBN 978-80-7252-851-6.
- GEERTZ, C. 2000. *Interpretace kultur*. Praha : SLON, 2000. 565 s. ISBN 80-85850-89-3.
-

Kontakt:

prof. PaedDr. Martin Golema, PhD.
Katedra slovenskej literatúry
a literárnej vedy
Filozofická fakulta
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika
martin.golema@umb.sk
 0000-0003-1980-2022

- HARE, B. 2017. Survival of the Friendliest: Homo sapiens Evolved via Selection for Prosociality [online]. In *Annual Review of Psychology*. ISSN 0066-4308, roč. 68, č. 1, s. 155-186. [cit. 2024-01-03]. Dostupné na internete: <https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev-psych-010416-044201>.
- JOHNSON, J. – CAROLL, J., et al. 2008. Hierarchy in the Library: Egalitarian Dynamics in Victorian Novels. In *Evolutionary Psychology* [online], č. 6, r. 2008, s. 715-738. [cit. 2024-01-03]. Dostupné na internete: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/147470490800600414>.
- KUZMÍKOVÁ, J. 2021. *Kognitívna literárna veda: analýzy, experimenty, teória*. Bratislava : VEDA, 2021. 264 s. ISBN 978-80-224-1896-6.
- MIKULÁŠ, R. Kognitívna literárna veda. In *Hyperlexikón literárnovedných pojmov* [online]. [cit. 2024-01-03]. Dostupné na: <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/paradigmy/40/kognitivna-literarna-veda>.
- POPPER, M. 2003. Evolučná psychológia a štandardný model sociálnych vied. In *Filozofia*, ISSN 2585-7061, 2003, 58, č. 1, s. 10-22.
- RYBÁR, J. 2003. Percepcia, jazyk a intuitívna myseľ. In *Filozofia*, ISSN 2585-7061, 2003, 58, č. 1, s. 44-55.
- WILSON, E. O. 1993. *O lidské přirozenosti*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 248 s. ISBN 80-7106-076-3.
- WILSON, E. O. 1999. *Konsilience: Jednota vědění. O nezbytnosti sjednocení přírodních a humanitních věd*. Praha : NLN, 384 s. ISBN 80-7106-321-5.
- WRANGHAM, R. 2019. *The Goodness Paradox: The Strange Relationship Between Virtue and Violence in Human Evolution*. New York : Pantheon Books, 2019. 400 s. ISBN 9781101970195.

Alúzia ako intertext:

Podoby a funkcie alúzie na príkladoch z tvorby Vítazoslava Hronca a Jaroslava Supeka

Marína Šimáková Speváková

alúzia
intertext
Vítazoslav Hronec
Jaroslav Supek

Allusion as an Intertext:
The Forms and Functions of Allusion
in The Works of Vítazoslav Hronec
and Jaroslav Supek

Allusion
Intertext
Vítazoslav Hronec
Jaroslav Supek

Alúzia sa v literárnej teórii vymedzuje ako štylistický prvok a ako textotvorná zložka. V oboch formách spĺňa približne rovnakú funkciu – modeluje význam textu tak, že poukazuje na obsah, formu, sémantiku iného textu, na diskurz o objektívnej skutočnosti, výtvarné alebo hudobné dielo, teóriu, filozofiu či obsah z oblasti kultúry. Alúzia je náznačková, subtílna, odkazuje, ale neupiera, naznačuje, no nedopovie, môže byť intertextuálna aj intermediálna. Alúzia v podobe intertextu vytvára reláciu medzi tvorcom a čitateľom, zapája ich do rovnocennej hry, decentralizuje subjektivitu oboch a vysúva do popredia viacvýznamovosť textu.

V básnickej tvorbe Vítazoslava Hronca, slovenského autora z Vojvodiny, sa prostredníctvom motívickej a citačnej narážky odkazuje na diela svetovej a slovenskej literatúry, na historické udalosti, intratextuálne tiež na jeho vlastnú tvorbu, na literárno-teoretické štúdie a filozofické diela. Alúzia v poézii V. Hronca poukazuje na dôležitosť kontextového vnímania literatúry, na význam písomníctva v slovesnej tvorbe, je prejavom erudície, nechýba jej však ani osobný a intímny rozmer; prejavuje sa i v ontologickým zbavovaní sa opory o jediného autora, jediný text či jediné médium. Roztvárajúc dvere k mnohým významom, alúzia nedestabilizuje, ale podčiarkuje navrstvenosť básnického sveta, významovú viackontextovosť ako možné spôsoby existencie poetického slova v atemporálnosti. Napríklad v básni *Modlitba II.* obrazy časovej simultánnosti dopĺňajú alúzie na vrcholné literárne diela svetovej literatúry, na Homérove eposy: „*Slepec prestal opakovať nudné hexametre*“ (Hronec 1981, s. 51); Shakespearovu tragédiu *Hamlet*: „*Úšklabok lebky, / Ktorú som držal v ľavej ruke*“ (Hronec 1981, s. 52) či legendu: „*Rytierov svätého grála*.“ (Hronec 1981, s. 52).

V tvorbe Jaroslava Supeka, multimedialného umelca z Vojvodiny, ktorý tvoril prevažne v duchu neoavantgardného umenia, sa alúzia ako intertext vyskytuje i v jeho tradične písanej poézii. Vo veršoch, ako aj vo väčšine tvorby, Supek spochybňuje symbolotvornú funkciu jazyka. V básnickom cykle *Nebásne: city* z rokov 1975 – 1978 (uverejnený bol však až v roku 1985 v časopise *Nový život*) J. Supek spochybňuje jazyk a slovo ako prostriedok sémantizácie. Poéziu podľa tohto autora predstavujú city, ich živý príbeh, nie jeho sprostredkovanie jazykom. Podstatu tohto rozmyšľania naznačuje už samotný názov básnického cyklu *Nebásne: city*, signalizujúci nielen druhovú či žánrovú relativizáciu, ale tiež stotožnenie básne s emocionálnou či skutočnosťou. Príkladom básne – skutočnosti je *Čitateľ*: „*Toto bolo napísané v pondelok / ak to čítaš v pondelok / Toto bolo napísané v utorok / ak to čítaš v utorok / Toto bolo napísané v stredu / ak to čítaš v stredu // [...] Ak toto nečítaš (nečítam) / tak to ani nebolo napísané*“ (Supek 1985, s. 736). V básni sa spochybňuje mimetickosť jazyka a poézia sa chce stať skutočnosťou. Ironické uvažovanie o symbolotvorných hraniciach jazykového tvarovania reality prostredníctvom poézie obsahujú antibásne v cykle Supekových *Nebásni: Na poéziu budú všetci brýzgať*. V cykle prevláda ironicko-parodický tón namierený proti patetickým veršom, ale i znečitliveniu čitateľa voči poézii. Depoetizácia opäť poukazuje na konvenčné, obmedzujúce súvzťažnosti písmen a slov. Postupy prehodnocovania funkcie jazyka i tematizácia poetickej tvorby približujú Supekove texty k postmodernistickému relativizmu. Názov cyklu *Nebásne: Na poéziu*

Kontakt:

Prof. Dr. Marina Šimáková Speváková
 Oddelenie slovakistiky
 Filozofická fakulta
 Univerzita v Novom Sade
 Dr. Zorana Djindjića 2
 21000 Nový Sad
 Srbsko
 marina.simak@ff.uns.ac.rs

 0000-0003-0978-6954

budú všetci bryžgať je aluzívnym intertextom, napájajúcim Supekov text na význam veršov Branka Miljkovića, jedného z najznámejších neosymbolistických básnikov v juhoslovanskom priestore druhej polovice 20. storočia a jeho ironické či dystopické konštatovanie, že poéziu budú písať všetci. Alúzia prostredníctvom daného intertextu funguje vo významovom protiklade k originálu a realizuje sa v prehodnotení, paródii a relativizácii jazyka, no v hlbšom významovom pláne je zhodná v ironickom odstupe k ľudskej ľahostajnosti voči umeniu a poézii.

- HARPÁŇ, M. 2004. *Teória literatúry*. Bratislava : Tigma, 2004. 283 s. ISBN 80-88869-37-4.
- HOMOLÁČ, J. 1995. K Otrubové pojetí mezitextových vztahů. In *Česká literatura*. ISSN 0009-0468, 1995, roč. 43, č. 1, s. 72-81.
- HRONEC, V. 1981. *Hranica*. Nový Sad : Obzor, 1981. 75 s.
- JAMBOR, J. Alúzia. In *Hyperlexikón literárnovedných pojmov*. [online]. [cit. 2024-03-23]. Dostupné na internete: <https://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit///aluzia>.
- JUVAN, M. 2013. *Intertekstualnost*. Novi Sad : Akademska knjiga, 2013. 302 s. ISBN 978-86-6263-024-7.
- KVAS, K. 2006. *Intertekstualnost u poeziji*. Beograd : Zavod za udžbenike, 2006. ISBN 86-17-14047-X.
- NÜNNING, M. 2006. *Lexikon theorie literatury a kultury*. Brno : Host, 2006. 912 s. ISBN 80-7294-170-4.
- ORAIĆ TOLIĆ, D. 1990. *Teorija citatnosti*. Zagreb : Grafički zavod, 1990. 233 s. ISBN 86-399-0183-X.
- STOJANOVIĆ PANTOVIĆ, B. at all. 2011. *Pregledni rečnik komparativističke terminologije i književnosti i kulturi*. Novi Sad : Akademska knjiga, 2011. 481 s. ISBN 978-86-86611-85-7.
- SUPEK, J. 1985. Nebásne: city. In *Nový život*. ISSN 0351-3610, 1985, roč. 37, č. 10, s. 735-737.
- VLAŠÍN, Š. a kol. 1984. *Slovník literární teorie*. Praha : Československý spisovatel, 1984. 468 s.
- ŽILKA, T. 1995. Alúzia v texte. In *Text posttext*. Nitra : Vysoká škola pedagogická v Nitre, 1995. ISBN 80-88738-58-X, s. 64-77.

Ján Gavura

slovenská poézia
Laco Novomeský
lyrický subjekt
introspekcia
väzenská literatúra

The Witness of Language in Poetry

Slovak poetry
Laco Novomeský
Lyrical Subject
Introspection
Literature Written in Prison

Uväznenie patrí medzi skúsenosti, ktoré zanechávajú vážne dôsledky na psychike, a ak sa s takouto skúsenosťou stretne básnik, zvyčajne to rezultuje do adekvátnej literárnej odpovede. L. Novomeský sa počas svojho života s väzenským systémom stretol v období medzivojnového Československa, rovnako tak po vzniku Slovenskej republiky v čase 2. svetovej vojny, no určujúco ho zasiahlo uväznenie v období socializmu, keď sa stal „väzňom vlastných súdruhov“ (Drug 2015).

Odlíšnosť skúsenosti s rozličnými väzeniami má svoju presnú stopu v básnických textoch, ktoré túto tematiku spracúvajú. V referáte sa zameriavam na jazykové zvláštnosti, ktoré odrážajú odlíšnosť týchto skúsenosti a na minuciózne, zato však presvedčivé dôkazy toho, aké boli historické okolnosti a psychologický zásah do osoby človeka.

Prvým príkladom príznakového pomenovania je názov Novomeského zbierky *Stamodtiaľ a iné* (1964), ktorá pozostáva z dvoch zámen: z ukazovacieho príslovkového – *stamodtiaľ* – nasledovaného ďalším – vymedzovacím adjektívnym zámenom *iné*. Príznakovosť spočíva v zdanlivo nevhodnom použití zámen, ktoré v jazyku fungujú ako „zástupné“ slová s minimálnym obsahom, zatiaľ čo v poézii sú preferované substantíva a ich názornosť (konkrétnosť, hmatateľnosť či „pamäť“). Dôvodom, prečo si Novomeský zvolil nápadne príznakové slová, bolo, že referujú k jeho verejne (v rozhlase, televízii a tlači) pranierovanej účasti v politických procesoch „Proces s vedením protistátného spikleneckého centra v čele s Rudolfom Slánskym“ a „Proces s rozvratnou skupinou buržoázných nacionalistov na Slovensku“. Keďže politické procesy boli svojská zvrátená „šou“, ktorej cieľom bolo udržiavať pomocou strachu zdanie sily, bola dôkladne dokumentovaná a obyvatelia boli s ich priebehom oboznámení a dokonca aj aktívne zapájaní. Novomeského „skromne“ pôsobiaci názov zbierky o skúsenostiach z väzenia a zo života po návrate je napriek dvom zámenám v názve – veľavravný.

Rovnako za príznakové možno považovať verše z básne *Neznáma* (zb. *Romboid*). V texte dochádza k stretnutiu so ženou, kde subjekt konštatuje: „*Naposled videl som ju, / keď vstupoval som do väzenia*“ (Novomeský, 2010, s. 49). S väzením sa však takmer vždy spájajú pasívne tvary sloviess: ak sa polícia a súdna moc domnieva, že sa dotýčaný/á dopustili trestného činu, stane sa tento človek hľadaným, zatknutým, odvedeným, odsúdeným... Všetky tvary sloviess vyjadrujú skutočnosť, že takýto človek stráca status svojprávneho subjektu (slobodu pohybu a rozhodovania o svojej budúcnosti) a stáva sa objektom v rukách bezpečnostných orgánov. Odpoveď ponúka historický výskum Novomeského života v období, keď táto báseň vznikala. Novomeský bol v medzivojnovom Československu odsúdený približne 27-krát za tzv. tlačové delikty spojené s Novomeského prácou v novinách. Tresty spočívali v niekoľkodňových pobytoch za mrežami, ktorým mohlo zabrániť zaplatenie pokuty. „Pravidelné“ pobyty vo väzení, ktoré nikto primárne neočakáva, sa tak odrážajú aj v jazyku vo forme aktívneho tvaru slovesa.

Tretí príznakový jav sa týka procesu disociácie a depersonalizácie, ktorý dokumentuje zásah do psychiky Novomeského ako väžňa čeliaceho dlhodobu pretvorenej realite, v ktorej sa musel vzdať seba a prijať identitu nie pre skutočnosť, ale pre „potreby vyšetrovania“ a pre „potreby strany“. Jediný skutočný svet sa rozdelil na „starú“ a „novú“ stranu, „nevinne skutky v minulosti“ sa stali „zločinní súčasnosti“ a pomocť strane

Informácia o projekte:

Štúdia je výstupom projektu VEGA 1/0666/22 Slovenská literárna kultúra po roku 1989 (slovník pojmov, subjektov a inštitúcií). Zodpovedný riešiteľ: doc. Mgr. et Mgr. Ján Gavura, PhD.
Doba riešenia 2022 – 2025.

Kontakt:

doc. Mgr. et Mgr. Ján Gavura, PhD.
Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Ul. 17. novembra 1
080 01 Prešov
Slovenská republika
jan.gavura@unipo.sk

 0000-0002-6662-9931

znamenalo prijať jej obvinenia bez výhrad. Falošná bola realita, falošné bolo „svojoľné znetvorovanie marxistických kritérií (...) v prospech kultu osobnosti“ a „naskrze falošná (...) bola aj sebakritika“ obvinených, „a to aj moja“ (Drug, 1990, s. 264). V básni *Motív 1950* básnik „sám seba v sebe stráca“, dochádza k vnútornému rozkolu medzi tým, čo si myslel pôvodne, a po tom, ako podľahol neustálemu nátlaku. Pôvodný rozkol ústi do nedôvery k sebe samému, k ľúlosti zo sklamaní tých, na ktorých mu záleží, a následne k priznaniu viny.

Opačným príkladom je báseň *Triumf* (zb. *Stamodtiaľ a iné*), v ktorej subjekt už opúšťa väzenie. Model fyzického pohybu odchádzania z väznice „vystúpiť, ísť a prejsť“ („okolo stráží“; Novomeský, 2010, s. 199) má paralelu na psychickej rovine ako „ísť a prísť až kamsi k sebe.“, a práve tento znovunadobudnutý pocit integrity vedomia, tela a mysle subjekt považuje za konečné víťazstvo. Na opis vnútorného, mentálneho procesu využíva básnik prirovnanie k obliekaniu, keď sa nehybná a neživotná látka (rukáva), oživuje (začína hýbať) na tele živého človeka. Z cudzieho bytia sa prechádza do vlastného, dovtedy vzdialeného a odcudzeného, postupne, na vzdialenosť jedného kroku a potom, čoraz bližšie, až kým nedôjde k reálnej jednote.

Motív dvojnickej depersonalizácie sa opisuje ako obranný mechanizmus človeka, ktorému je vlastná „*touha po syntéze*“. Človek vystavený neprekonateľným podmienkam, „*oddeluje se od vnějšího světa a zcela přestává registrovat popudy, které odtud přicházejí*“ (Freud, 2006, s. 58 a 59). A preto, „*triumf sebaoživenia / ako ja*“ (Novomeský, 2010, s. 201) z úst Novomeského je potrebné vnímať v jeho existenciálnej podobe ako vrcholný prejav jeho predchádzajúceho ľudského ohrozenia.

Príklad Novomeského poézie nie je výnimočný, v jej jazyku, ako aj v jazyku iných básnikov sú zachytené situácie, ktoré vytvárajú prepojenia s mnohými vednými odborníkmi: okrem histórie a psychológie aj s teológiou, filozofiou a sociológiou. Príznakovosť Novomeského výpovede, v ktorej sa lyrický subjekt stáva objektom vlastnej introspekcie, je prítomná častejšie, než by sme sa mohli nazdávať; jej príklady sú v básnickej tvorbe Jána Ondruša, Milana Rúfusa, Jorge Luis Borgesa, Alejandry Pizarnik, Leanny O'Sullivan a ďalších.

-
- DRUG, Š. 1990. *Umenie politiky, politika umenia III. Z listov Laca Novomeského*. Bratislava : Tatran, 1990. 638 s. ISBN 80-222-0160-X.
- DRUG, Š. 2015. *Väzeň vlastných súdruhov : z väzenských rokov básnika Novomeského*. Fintice : FACE – Fórum alternatívnej kultúry a vzdelávania, 2015. 227 s. ISBN 978-80-971271-6-9.
- FREUD, A. 2006. *Já a obranné mechanizmy*. Praha : Portál, 2006. 120 s. ISBN 80-7367-084-4.
- FRIEDRICH, H. 2005. *Struktura moderní lyriky. Od poloviny devatnáctého do poloviny dvacátého století*. Brno : Host, 2005. 352 s. ISBN 80-7294-101-1.
- NOVOMESKÝ, L. 2010. *Básne a úvahy*. Bratislava : Kalligram a ÚSL SAV, 2010. 560 s. ISBN 978-80-8101-372-0.

Zuzana Čížiková

slovenská poézia
medzivojnové obdobie
Vojvodina

Interwar Poetics – Explanation
of the Concept
and Its Theoretical-Methodological
Aspects

Slovak Poetry
Interwar Period
Vojvodina

Pojem „medzivojnové poetično“ do literárnej histórie uviedol Michal Harpáň (1944) v knihe *Priestory imaginácie* z roku 1974.¹ Aj napriek tomu, že ho vysunul do názvu úvodnej štúdie *Príspevok k nášmu medzivojnovému poetičnu*, nenájdeme tam jeho presnú definíciu. Implicitne ho však spája so slovenskou menšinovou literatúrou v Juhoslávii v medzivojnovom období, predovšetkým s básnickými textami viacerých vtedy mladých začínajúcich adeptov písaného slova, ako sú Martin Toman Banátsky (1899 – 1977), Andrej Sirácky (1900 – 1988), Ján Čajak ml. (1887 – 1982), Ján Myjavec (1909 – 1985), Štefan Valent-Šubarov (1910 – 1941), Samo Máľach Petrovský (1916 – 1944), Mariena Czoczeková-Eichardtová (1892 – 1972) a mnohí ďalší. Ich básnické texty, väčšinou roztrúsené vo vtedajšej periodickej tlači (*Národná jednota*, *Národný kalendár*, *Svit*, *Náš život* a iné), neboli ani poeticky ani noeticky homogénne a žiaden z nich sa v medzivojnovom období nedopracoval k básnickému debutu.² Harpáň, neskoršie výrazne štrukturalisticky orientovaný vedec, si tu naplno uvedomuje komplexnosť kontextového umiestnenia tvorby po slovensky píšucich menšinových autorov, ako i problematiku zrodu a vývinu esteticky svojbytnej básnickej poetiky. Po heuristicky precíznej analýze dospieva k záveru, že poézia juhoslovanských Slovákov v medzivojnovom období bola v zárodku, že išlo o celkovo poeticky i noeticky nevyhranené texty, o akýsi „rudiment literárna“. Načo sa však k týmto veršovačkám aj po storočí vracat? Odpoveď naznačil už M. Harpáň, ktorý uvádza, že tvorba menovaných nováčikov predstavovala platformu pre nástup prvej modernej básnickej generácie par excellence v dejinách slovenskej vojvodinskej literatúry, do ktorej patria Juraj Mučaji, Paľo Bohuš a o niečo mladší Andrej Ferko.

Pojem medzivojnové poetično sa ujal aj u iných kritikov. Približne v tom istom období, na začiatku 70. rokov, sa problematikou literárnych dejín a konštituovania básnickej tradície vojvodinských Slovákov začal zaoberať aj Harpáňov súputník vtedy mladý poet Vítazoslav Hronec (1944). Hronec, paralelne s rozvíjaním vlastného básnického „individuálneho talentu“, uvažoval aj o tradícii, do ktorej sa, viac polemicky ako afirmatívne, snažil začleniť. K tejto problematike napísal tri predslovy k výberom a antológiám, a to v rokoch 1974, 2005 a 2010, ktoré vyšli aj v knihe *Pod klenbou básnickej tradície* (2014). Aj Hronec medzivojnové obdobie vníma ako dôležité ohnisko vo vývine slovenskej vojvodinskej básnickej tradície a v troch kľúčových textoch môžeme vystopovať čiastočnú zmenu v jeho hodnotení medzivojnových básnických osobností. V prvej syntetickej štúdií, ktorú uverejnil v podobe *Predslovu* ku knihe *Poézia vojvodinských Slovákov (od 18. do 20. storočia)* z roku 1974, preferujú tzv. poéziu klasicistickej orientácie³ a fenomenologický prístup k básnickým reprezentáciám, toto obdobie vníma unifikovane a individuálne nediferencovane „ako kolektívnu snahu takmer anonymných začiatokníkov vyniesť z tmy na svetlo niekoľko zrníek poézie“ (Hronec, 1974, s. 30). Konštatoval však, že sa z tvorby medzivojnových veršovcov, najmä tých z druhej polovice 30. rokov, začala formovať „svojbytná slovenská vojvodinská poetika, v ktorej bolo cítiť nielen uvedomelý básnický čin, ale aj vcelku progresívne usmernenie jej nositeľov“ (Hronec, 1974, s. 36). V predslove k druhej antológii z roku 2005 Hronec upriamil svoju pozornosť iba na tvorbu „autentických básnikov“, takže mnohé mimoliterárne súvislosti z predchádzajúceho, viacej literárnohistorie-

1 Príspevok vznikol o rok skôr, bol prednesený na konferencii venovanej časopisu *Svit* a 50. výročiu organizovaného literárneho života Slovákov vo Vojvodine, ktorá bola v Báčskom Petrovci 24. novembra 1973.

2 Niektorí z nich však zbierky pripravali, napríklad M. Toman Banátsky ešte v roku 1927 avizoval, že má v rukopise knihu *Keď zora svitla*.

3 Dané označenie prichádza zo srbského literárneho kontextu a A. Svetlík to koncízne pomenoval ako poéziu uprednostňujúcu „racionálne pred emocionálnym, neosobné pred osobným, univerzálne pred lokálnym a slediacej pritom za hlbšími, metafyzickými rozmerní skutočnosti“ (2014, s. 217).

kého textu z roku 1974, vynechal. Ale aj naďalej zdôrazňuje význam tohto kultúrno-politického a národného podhubia enklávneho spoločnosti, z ktorého sa na prelome 30. a 40. rokov (z)rodila autentická poézia vojvodinských Slovákov. Mieni, že poetika J. Mučajho a P. Bohuša je „*vyvrcholením určitého procesu uvedomovania si vlastného enklávneho kontextu, ktorý veľmi tvrdo budovali mnohí naši medzivojnoví národovci*“ (Hronec, 2005, s. 2). Do uvedenej antológie, podľa Hroncových estetických kritérií, nie je zaradený ani jeden text medzivojnových veršovcov. Iná je situácia v tretej, širšie koncipovanej *Chrestomatii slovenskej vojvodinskej poézie* z roku 2010, kde priestor dostali aj tí autori, ktorí dovtedy na Hroncovej pomyselnej axiologickej škále ako básnici nefigurovali. Spolu so zmenou Hroncovho teoreticko-metodologického prístupu, ktorý môžeme sledovať od prísneho štrukturalisticko-fenomenologického k širšiemu kulturologicko-epistemologickému prístupu k básnickej tradícii, menil sa aj jeho postoj k jednotlivým medzivojnovým básnikom, napríklad na rozdiel od prvej antológie z roku 1974 do *Chrestomatie...* zaradil oveľa viacej mien z „medzivojnového poetična“ (okrem iných napr. aj S. Málacha Petrovského, J. Čajaka ml.). Predslov k *Chrestomatii*, ale i samotný výber názorne ukázali potrebu širšej kontextualizácie hocijakej slovesnej tvorby, a menšinovej zvlášť.

Na začiatky budovania svojráznej básnickej tradície Slovákov vo Vojvodine, s ktorou je spojený fenomén medzivojnového poetična, môžeme nazerať aj z inej strany; vo viacerých literárnohistorických prehľadoch a publikáciách z kultúrnej histórie sa vedľa reflexie literárneho života značná pozornosť upriamuje aj na široké historicko-spoločenské a kultúrne pozadie.⁴ Aj obidvaja hore uvedení kritici dospeli k poznaniu, že tvorba medzivojnových podenkových autorov je výsledkom aj vonkajších okolností po prevrate a že vznikala „*aj v procese duchovnej diferenciacie, ktorý vyvolala zmenená štátnopolitická situácia [...] a styky medzi slovenskou bázou a jej dolnozemskou enklávou boli oslabené*“ (Harpán, 1974, s. 5). Ako jednu z dôležitých charakteristík estetickej svojbytnosti medzivojnového poetična Harpán uvádza aj znaky geograficko-etnických špecifik, vyzdvihuje však skutočnosť, že „*odovzdávanie dane prostredím*“ (Harpán, 1974, s. 26) nie je automaticky aj zárukou jej umeleckej hodnoty a netreba dané špecifiká absolutizovať, lebo sa svojím diferenciačným znakom v celku národnej literatúry stávajú príznakové. Aj Hronec ukazuje na potrebu výskumu tohto „zvláštneho kultúrneho ovzdušia“ v 20. a najmä 30. rokoch 20. storočia vo Vojvodine, z ktorého sa (z)rodila „svojbytná slovenská vojvodinská poetika“.

Dnes sa pri výskume „medzivojnového poetična“ môžeme oprieť o tradičný dôkladný heuristický výskum dobových prameňov s osvedčenou štrukturalisticko-fenomenologickou metódou a literárnohistorickou perspektívou, ale toto prelomové obdobie si vyžaduje, ba ponúka aj iné teoreticko-metodologické prístupy v súlade s aktuálnymi, aj interdisciplinárnymi impulzmi v humanitných vedách, kde sa nám adekvátne javia najmä teórie kolektívnej a kultúrnej pamäti. V literárnych textoch medzivojnových veršovcov sú prítomné jedny z príznačných toposov slovenskej vojvodinskej poézie organizujúce sa okolo ich priestorového ukotvenia (zem, rovina, Báčka) a ich existenciu môžeme sledovať aj v druhej polovici 20. storočia. Ak literárne texty vnímame ako médiá kolektívnej pamäti, tak potom plnia viaceré funkcie, ustanovujú a formujú postoj k minulosti, prenášajú historické obrazy, budujú vzťahy naprieč časom, reflektujú procesy kultúrneho transferu a pod. Identifikujúc „figúry pamäti“ (J. Assmann) či „miesta pamäti“ (P. Nora) v súvislosti s medzivojnovým poetičnom v neskorších (umeleckých, kritických, literárnych) recepciách sa nám môže dodatočne osvetliť význam vtedajších slovenských vojvodinských dejateľov a okolnosti ich vstupu do kultúrneho života po prevrate. V pokračovaní sa núka aj výskum literatúry ako média či predmetu spomínania prostredníctvom niektorých kľúčových udalostí

4 Uvedené sa potvrdilo napríklad aj pri prácach na konferencii venovanej 50. výročiu časopisu *Svit*, v ktorých sa väčšia pozornosť venovala mimoliterárnym (aj ideologickým) súvislostiam než samotnej literatúre.

Kontakt:

prof. Zuzana Čížiková, Dr.
Filologická fakulta
Univerzita v Belehrade
Studentski trg 3
11000 Beograd
Srbsko
z.cizikova@fil.bg.ac.rs

 0009-0007-8709-7587

(napr. zakladanie petrovskeho gymnázia, poprava antifašistov tzv. Braňovej Družiny v Petrovci v roku 1941) a osobností (Čajakovci, Z. Medvedová, K. Miloslav Lehotský a iní). Problematika výskumu medzivojnového poetična teda núka potenciálne nové kontextové a významové zohľadnenia.

HARPÁŇ, M. 1974. *Priestory imaginácie*. Nový Sad : Obzor, 1974. 181 s.

HRONEC, V. 1974. *Poézia vojvodinských Slovákov (od 18. do 20. storočia)*. Nový Sad : Obzor, 1974. 280 s.

HRONEC, V. 2005. Antológia slovenskej vojvodinskej poézie. In *Nový život*. ISSN 0351-3610, 2005, roč. 57, č. 1-4, s. 1-96.

HRONEC, V. 2010. *Chrestomatia slovenskej vojvodinskej poézie*. Báčsky Petrovec – Nový Sad : Slovenské vydavateľské centrum – Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, 2010. 501 s.

SVETLÍK, A. 2014. Zápas Vítazoslava Hronca o (di)kontinuitu slovenskej vojvodinskej básnickej tradície. In *Pod klenbou básnickej tradície*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2014. ISBN 978-86-7103-422-7. s. 215-222.

Ján Sabol

takt
slovo
poézia
próza
(a)symetria rytmotvorných prvkov

Structuring the Beat in Poetic
and Prose Texts

Beat
Word
Poetry
Prose
(A)symmetry of Rhythmic Elements

Kontakt:

Dr. h. c. prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.
Katedra slovakistiky, slovanských filológií
a komunikácie
Filozofická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Moyzesova 9
040 01 Košice
Slovenská republika
jan.sabol@upjs.sk

Klasická definícia taktu (fónická jednotka skladajúca sa z jednej prízvučnej a jednej, resp. viacerých neprízvučných slabík, pričom hranica taktu je zároveň hranicou slova; takt sa rovná slovu alebo je väčší ako slovo) vychádza z lineárneho, horizontálneho, syntagmatického, kontinuálneho, prozaického štruktúrovania rytmotvorných prvkov.

Pri takto definovanej univerzálnej súčinnosti formy a obsahu v jazyku – v danom prípade ide o reláciu taktu a slova – sa v rozhodujúcej miere uplatňuje vzťah symetrie, ale aj pri asymetrickom vzťahu platí konštatovanie, že hranica taktu je zároveň hranicou slova. Pri paradigmatickom interpretovaní taktu (ako stopy v básnickom texte) sa v slovenskej literatúre dominantne uplatňuje vzťah symetrie pri trocheji a daktyle (tendencia k realizovaniu dieréz a k prítlmovaniu cezúr) a vzťah asymetrie pri jambe (tendencia k realizovaniu cezúr a k prítlmovaniu dieréz).

Zo štyroch základných protikladov poézie a prózy (1. simultánnosť – sukcesívnosť; 2. diskontinuálnosť – kontinuálnosť; 3. tendencia k monotónnosti – tendencia k nemonotónnosti /pri suprasegmentoch daných tónovou moduláciou artikulačného prúdu/; 4. dominantne fónické členenie textu – dominantne syntakticko-sémantické členenie textu) sa osobitne – vzhľadom na štruktúrovanie taktu vo vzťahu k slovu – uplatňuje v uvedených dvoch základných formách literatúry syntakticko-konštrukčná opozícia diskontinuálnosť – kontinuálnosť. Na tomto pozadí možno vymedziť A) lineárne, horizontálne, syntagmaticky, kontinuálne definované takty typické pre prózu: aa) symetrický vzťah takt = slovo; ab) kvantitatívna asymetria medzi taktom a slovom – takt > slovo; B) paradigmaticky, diskontinuálne, horizontálno-vertikálne definované takty typické pre poéziu: ba) symetrický vzťah takt = slovo; bb) kvantitatívna asymetria – typ takt > slovo; bc) kvantitatívna asymetria – typ takt < slovo; bd) kvalitatívna asymetria – hranica taktu ≠ hranica slova.

Ukazuje sa, že komplexnejšie štruktúrovanie taktu (vo vzťahu k slovu) v básnických textoch je dané (súbežným) horizontálno-vertikálnym pohybom rytmotvorných/metrotvorných prvkov, (dis)kontinuálnosťou.

Na úrovni sémanticko-estetického priestoru „stráži“ ikonicitu básnického rytmu metafora.

GBÚR, J. – SABOL, J. 2014. *Verš v štruktúre básnického textu*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2014. 206 s. ISBN 978-80-8152-220-8.

SABOL, J. – SABOLOVÁ, O. 2016. Semiotické štruktúrovanie protikladu poézie a prózy. In *In honorem Dagmar Maria Anoca*. București : Editura Universității din București, 2016. ISBN 978-606-16-0755-6, s. 76-86.

SABOL, J. 2000. Rytmičná stavba slovenčiny. In *Studia Academica Slovaca*. 29. Bratislava : STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 2000. ISBN 80-88982-25-1, s. 173-178.

SABOL, J. 2012. O problematike vzťahu poézie a prózy. In: *Studia Academica Slovaca*. 41. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012. ISBN 978-80-223-3270-5, s. 225-232.

Humoreska ako obraz vážnej histórie: Emo Bohúň: *Z východnej metropoly*

Peter Káša

anekdota
politika
Košice
Maďari
Slováci

The Humorous Short Story as a Literary

Image of Serious History:

Emo Bohúň: *From the Eastern*

Metropolis

Anecdote
Politics
Košice
Hungarians
Slovaks

Spisovateľ, publicista a kultúrno-osvetový pracovník Emo Bohúň (1899–1959) napísal množstvo žánrovo pestrých a humorne ladených textov, z ktorých možno poskladať unikátny obraz slovenskej reality v štyroch politických režimoch: Rakúsko-Uhorskej monarchii, Československej republike, vojnovej Slovenskej republike a po-vojnovom socialistickom Československu. Básnik E. B. Lukáč (1979) v spomienkovom článku nazval Bohúňa „*živou kronikou minulých čias*“ a jeho dlhoročný priateľ Juraj Špitzer (1960, s. 295) o ňom napísal, že „*bol bohémom nie z presýtenosti, ale z pohrdania snobmi a malomeštiackymi pokrytcami a že jeho bohémstvo bolo výrazom životného štýlu istej časti inteligencie, ktorá nevedela nájsť svoje miesto v spoločnosti zmietanej spoločenskými, národnostnými, náboženskými rozpormi*“. Bohúň bol človekom otvorenej mysle, ktorý navyše citlivo vnímal často absurdnú i smiešnu tvár slovenskej reality. Smial sa z malých i veľkých ľudí z ich ľudskej malosti, ale nepriamo reagoval aj na falošnú, patetickú a fráзовitú rétoriku povrchných kolektivistických ideológií a prázdnych gest. Príznačne charakterizoval aj svojho strýka: „*Bol to zeman českého pôvodu pôvodu, ale vydával sa za Maďara. Pri trefom poháriku vypál hrud, udrel pästou na stôl a povedal: 'Ja, do českého tela zaštepeneš maďarská krv, zemiansky pán Bertalan Michna de Brankovič!'*“ (Bohúň, s. 133).

Bohúň sa narodil v slovenskej rodine v Ružomberku, ale prvé študentské články písal po maďarsky. V autobiografickej poviedke *Slovenský svet* spomína, že dôležitosť slovenskej identity a slovenčiny mu pripomínal dokonca aj bard slovenskej literatúry P. O. Hviezdoslav, ktorého familiárne nazval „*Pali báčr*“ (Bohúň, s. 133). Patril ku generácii slovenských vzdelancov, ktorá dospievala a intelektuálne dozrievala najprv v uhorsko-maďarskom a následne česko-slovenskom prostredí, preto aj mnohé texty týchto autorov presahujú národný rámec a vyžadujú si interpretáciu aj v regionálnych a nadnárodných stredo európskych súvislostiach. Bohúň bol obdivovateľom a prekladateľom klasika maďarskej satiry Kálmána Mikszátha, ale v jeho rukopise možno objaviť znaky populárnej budapeštianskej i pražskej humoristicko-anekdotickej tzv. monarchistickej literatúry a publicistiky (Ernő Szép, Gyula Krúdy, Jaroslav Hašek či István Örkény). Skúsenosti z rakúsko-uhorskej mladosti, sa konfrontovali s eufóriou z novej republiky, s československým dospievaním a so zrelou intelektuálnou reflexiou „hnedej a červenej“ autoritatívnej politiky v rokoch 1939–1959. Dôležité momenty v jeho živote sa odohrali hneď po roku 1918, keď pôsobil v Prešove a Košiciach ako kultúrny referent novej československej štátnej správy. Ako sám napísal: „*Menovali ma za najbližšieho spolupracovníka vládneho komisára a neobmedzeného pána a vládcu východného Slovenska dr. Pavla Fábryho*“ (Bohúň, 1960, s. 38). V tom čase vydával humoristický časopis *Dereš* (1920), obrázkový a literárny časopis *Slovenský svet* (1921–1925), vydal *Malý kultúrny almanach Košíc* (1922) a napísal aj libreto prvej slovenskej operety *Ženské rozmary* (1922), ktoré košické divadlo uviedlo v roku 1925. Práve tieto skúsenosti tematizuje aj v autobiografickej humoristickej črte *Z východnej metropoly*, kde s ironickou ľahkosťou a šarmom vytvára obraz formovania mierových Košíc po dramatických udalostiach v rokoch 1918–1919.

Poviedka vyšla krátko po jeho smrti, ale kedy vznikol koncept či hotový text nie je známe. Príbeh tak mohol vzniknúť ako zápis bezprostredných zážitkov, ale aj ako vtipná spomienka s odstupom niekoľkých dekád. Rovnako treba poznamenať, že autor

Informácia o projekte:

Príspevok je výstupom grantového projektu APVV-19-0244 *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc.
Doba riešenia: 2020 – 2024.

Kontakt:

Prof. PhDr. Peter Káša, CSc.
Inštitút stredoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Ul. 17. novembra 1
080 01 Prešov
Slovenská republika
peter.kasa@unipo.sk
 0000-0002-4539-3229

sa nekonfrontuje len s autentickými mládeneckými zážitkami, ale aj s obrazom sveta (aj Košíc), ktorý desaťročia vytvárala masová kolektívne a utilitaristicky zameraná propaganda rozličného etnického a ideologického zafarbenia.

Charakter poviedky formuje tradičná ich-forma. Rozprávač cestuje do oslobodeného mesta budúcnosti ako človek minulosti, teda uhorský Slovák, ktorý sa hneď po príchode stane sebavedomým členom nového kolektívu československých Slovákov teda Čechoslovákov. „*I ja som sa cítil ako ten, čo mu dejiny určili vrátiť Košiciam slovenskú tvár. Bodaj by som sa nebol na parkovej lavici rozťahol ako páv od pýchy na svoje poslanie a nenadul sa ako moriak. Dával som sa na vežu košického domu s pocitom súkromného vlastníctva a zdalo sa mi, že keby som chcel, i hodiny z neho by som zvesil a strčil do vrečka*“ (Bohúň 1960, s. 89). Od tohto momentu veľkú históriu zakrývajú malé príbehy košického mikrosвета. Prezentuje veľké mesto malých ľudí, rozličných etníc, vierovyznaní a sociálnych skupín. Text je komponovaný z niekoľkých epizód, kde sa prelínajú subjektívne pocity s historickými komentármi. Autor prezentuje vážne historické udalosti ako koláž humorných príbehov, nekanonizovanú alternatívnu naráciu o histórii mesta s prvkami absurdnej grotesky. História sa nanovo konštruje cez „historiky“. Napríklad o kompromitujúcej buste cisára Františka Jozefa, ktorú objavil narátor vo svojom novom luxusnom byte v Jakabovom paláci: „*Socha bola pevne zamurovaná do jedného z výklenkov a nemilosrdne ma diskreditovala pred návštevníkmi*“. Po rozličných patáliách a neúspešných pokusoch definitívne utají symbol starého reakčného sveta, prichádza typické „švejkovské“ riešenie: „*Soche som uviazal okolo krku motúz, na ktorom visela veľká cedulka s nápisom: 'Sláva Československej republike'*“ (Bohúň, 1960, s. 94).

Dnes už trochu neprávom pozabudnutý prozaik-humorista Emo Bohúň pokračoval v tradícii slovenskej satirickej literatúry (J. I. Bajza, J. Chalupka, J. Jesenský, ...) a zároveň originálne dotváral podobu stredoeurópskej grotesky, o ktorej Josef Kroutvor (1990, s. 55) poznamenal, že má: „*zvláštní smysl pro civilní absurditu stísněného prostoru Střední Evropy*“.

BOHÚŇ, E. 1960. *Dejiny veselé i neveselé*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1960. 298 s.

KROUTVOR, J. 1990. *Potíže s dějinami*. Praha : Prostor, 1990. s. 145.

LUKÁČ, E. B. 1979. *Živá kronika minulých čias. Na nedožitú 80. narodeninu Ema Bohúňa*. Práca, 34, 1979 (14. 4).

ŠPITZER, J. 1960. O Emovi Bohúňovi a jeho historkách. In: BOHÚŇ, Emo: *Dejiny veselé i neveselé*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1960. s. 293-299.

K metodológii archívneho výskumu: Heuristika ako stále aktuálna výzva

Anna Zelenková

P. O. Hviezdoslav
archívny výskum
nepublikované rukopisy
slovenská poézia

On the Methodology of Archival
Research:
Heuristics as an Ever-Present
Challenge

P. O. Hviezdoslav
Archival Research
Unpublished Manuscripts
Slovak Poetry

Literárna veda dávala publikovaniu archívnych dokumentov, korešpondencie alebo menej známych, napr. „začiatočníckych“ rukopisov (dokresľujúcich už ustálený tvorivý profil spisovateľov) veľakrát stigma faktografického prezentizmu a pozitívistickej metódy. Názor, že sprístupňovanie kompletnej tvorby autora aj s jeho ranými či nepublikovanými rukopismi alebo zachytenie napr. prameňov a inšpiračných „stôp“, má iba dokumentárny, ilustrujúci charakter, bol niektorými literárnymi teoretikmi bežne prijímaný. Rozšírenie nových interpretačných metód čerpajúcich z antropológie, kultúrnej geografie, komparatívnej imagológie či manuskriptológie však ovplyvnilo postoje nielen k vydávaniu literárnovedných archíválií, ale aj formy, spôsob a obsah tejto publikačnej aktivity. Poznamenalo aj názor, že akýkoľvek graficky fixovaný prejav autora, vzťahujúci sa však k jeho tvorbe, nie je iba dokumentom s poznávacou funkciou, ale najmä slovesným či literárnym textom s potenciálnymi, ale možno skrytými estetickými a štylistickými kvalitami. Tieto prejavy nemuseli byť intencionalne určené na publikovanie, ale ako aj kanonizované, „čítankové“ diela zostávajú „obrazmi“ kultúry v rámci siete kultúrneho dedičstva a kolektívnej pamäti. Môžu zaplňať „biele miesta“ v poznaní biografie a diela autora, alebo sa môžu stať prostriedkom jeho komunikácie so sebou aj so svojím okolím. To ako netradičná forma kreatívnej sebarealizácie spätne vypovedá o identite svojho tvorcu (Ambruš, 1971), dopĺňa jeho životný a tvorivý profil.

Dionýz Ďurišín v danej súvislosti hovoril o kategórii dodatočného včleňovania ako o spôsobe prekračovania reflektovanej literárnej tradície, pretože „objavovanie nových javov a ich vysvetľovanie je v podstate zmyslom literárnej histórie“ (Ďurišín, 1993, s. 65). Aj manuskriptológovia odôvodňujú význam rukopisu ako otvorenej formy textu (Mitosek, 1990). Práve rukopis (manuscript) stelesňuje literárnohistorické naplnenie „dodatočného včleňovania“, a to v tom význame, že zachytáva „vnútorný čas“ textového procesu, v ktorom prebieha neustála možnosť zmeny a kde „proces písania“ vedie k „nulovému bodu“ rukopisu (Barthes, 1967). Manuskriptológia, inak označovaná ako genetická kritika, ide ešte ďalej v otázke zmyslu literárnych dejín. Tie sa majú vyvodzovať z uzatvorenej kanonizovanej štruktúry (ktorá neguje predchádzajúce textové aktivity), alebo z pochopenia zmyslu písania ako zámernej či nezámernkej aktivity (ovplyvnenej recepcným a komunikačno-semiotickým horizontom), ktorá uznáva všetky textové transformácie ako rovnako hodnotné.

Spoločne s J. Gbúrom sme sa pri výskume archívnych materiálov sústredili na slovenského klasika P. O. Hviezdoslava, považovaného za všeobecný „kultúrnu autoritu“ (Gbúr, 2006) a semiotický obraz básnika–mýtu (Mikula, 1997), o ktorom „vieme skôr veľa než málo“ (Rédey, 2021, s. 593). Slovenská literárna historiografia dostatočne podrobne analyzovala „majstrovskú“ etapu Hviezdoslavovej tvorby od 80. rokov 19. stor. až po prvú svetovú vojnu. Rané pokusy písané okrem slovenčiny aj po nemecky, maďarsky a česky boli prijímané ako mladistvé, esteticky nezrelé texty. Tie síce naznačovali štýlové a výrazové parametre básnikovej poetiky, ale chápané ako literárnohistorické dokumenty, ktoré sám autor označoval ako „naivné, nevyspelé... čiré banality“ (Pražák, 1955, s. 383). Najmä Stanislav Šmatlák, hlavný editor Hviezdoslavovho diela, sprístupnil časť básnických prvotín, ktoré mal k dispozícii, a rozlíšil dve etapy v prípravnej fáze (kežmarskú v r. 1868 – 1870 a prešovskú v r. 1870 – 1872) (Šmatlák, 1955, s. 302). V danej súvislosti môžeme pripomenúť, že raná tvorba P. O. Hviezdoslava

Informácia o projekte:

Príspevok je výstupom grantového projektu APVV-19-0244 *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc.
Doba riešenia: 2020 – 2024.

nebola heuristicky skompletovaná, a teda nebola interpretačne k dispozícii literárnym historikom, ani čitateľsky sprístupnená širšej verejnosti. Postupné uverejňovanie rukopisov a materiálov, nachádzajúcich sa aj v súkromnom majetku mimo systém muzeálnych archívov, reflektuje Ďurišinu kategóriu „dodatočného včleňovania“, a tak zaplňa „biele miesta“ básnikovho profilu. S tým súvisí veľakrát uvádzaný Hviezdoslavov status „národnej ikony“ aj jeho sebakritický postoj, ktorým sa dištancoval od zverejňovania „učňovských textov“ v období, keď sa estetická hodnota básnikových hlavných diel stala metaforickým symbolom reprezentatívnosti slovenskej kultúry.

V pripravovanej monografii s J. Gbúrom sa pokúšame tvrdenie o určitej cezúre a diskontinuitných prvkoch zrelativizovať interpretačnými sondami do tematicko-žánrového a poetologického rozpätia básnikovej doteraz nepublikovanej poézie v etape jeho „školského“ veršovania (Zelenková, 2017; Gbúr – Zelenková, 2021). Už v jeho ranej slovenskej lyrike a v maďarskej skladbe *Tompakó* (Zelenková – Gbúr, 2017) sa objavujú prvky rozporu medzi „nízkym“ (ľudovosť, folklorizmus) a „vysokým“ (parnasizmus), ktorý je manifestovaný viac implicitne a v metaforickom náznaku.

Objavené rukopisy textov zo súkromnej pozostalosti Alberta Pražáka nás s J. Gbúrom inšpirovali k príprave monografie *Mladý Pavol Országh Hviezdoslav a cesta k zrodu mýtu*. Pražák bol pravdepodobne najväčší medzivojnový znalec spisovateľovej tvorby a jeho propagátor v českom prostredí (je známy aj ich vzájomne blízky osobný vzťah) a získal od Hviezdoslava viacero jeho rukopisov najmä z obdobia ranej tvorby. Tie potvrdzujú kompozične-genetickú súvislosť s následnou poéziou, čím otvárajú ďalšie otázky smerujúce k definovaniu „básnikovho umeleckého a ľudského profilu“ a k hľadaniu „zmyslu jeho druhovo, žánrovo, tvarovo a poeticky mnohorozmerného diela pre národnú literatúru a kultúru“ (Gbúr, 2021, s. 584). Táto prefáza vývinového kontextu básnickej poetiky charakterizuje najmä vnútornú rozpornosť vyrovnávania sa lyrického subjektu s vonkajšou realitou.

Publikovanie literárnych archíválií, ako sme sa pokúsili naznačiť, má preto vo všeobecnosti nielen gnozeologický dosah, svoju poznávaciu alebo vecne-informatívnu funkciu, ale plní aj estetickú funkciu, rozširujúcu čitateľský horizont. Ide však aj o literárnovedné zaplnenie „bielych miest“ v tom význame, že „dodatočné včleňovanie“ umožní hľadanie nových súvislostí vo vnútri básnikovej tvorby alebo prostredníctvom komparatívnych reflexií ich intenzívnejšie zaradenie nielen do národného, ale aj medzinárodného kontextu.

AMBRUŠ, J. 1971. K problematike vydávania súborných slovenských korešpondencií.

In *Slovenská literatúra*, 1971, roč. 18, č. 6, s. 605–609.

BARTHES, R. 1967. *Nulový stupeň rukopisu. Základy semiológie*. Praha : Československý spisovateľ, 1967, s. 9–64.

ĎURIŠIN, D. 1993. *Osobitné medziliterárne spoločenstvá 6. Pojmy a princípy*. Bratislava : Ústav svetovej literatúry SAV, 1993. ISBN 80-700-453-B-3.

GBÚR, J. 2006. Hviezdoslav – kultová osobnosť slovenskej poézie. In *Hviezdoslav, Pavol Országh. Básnické dielo*. Ed. J. Gbúr. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006. ISBN 80-7149-856-4, s. 626–638.

GBÚR, J. 2021. Profil literárnovedného výskumu Hviezdoslavovho diela. In *Slovenská literatúra*. ISSN 0037-6973, 2021, roč. 68, č. 6, s. 583–591.

GBÚR, J. – ZELENKOVÁ, A. 2020. Hviezdoslavove neznáme slovenské a maďarské prvotiny z rodinného archívu Alberta Pražáka. In *Slovenská literatúra*. ISSN 0037-6973, 2020, roč. 67, č. 5, s. 478–495.

MIKULA, V. 1997. *Od baroka k postmoderne: interpretačné sondy do slovenskej literatúry*. Levice : Vydavateľstvo L.C.A., 1997. ISBN 80-88897-07-6, s. 49–56.

Kontakt:

doc. PhDr. Anna Zelenková, Ph.D.
Slovanský ústav
Akademie věd České republiky
Valentinská 1
110 00 Praha 1
Česká republika
zelenkova@slu.cas.cz

 0000-0002-9753-6068

- MITOSEK, Z. 1990. Od dzieła do rękopisu. O francuskiej krytyce genetycznej. In *Pamiętnik Literacki*. ISSN 0031-0514, 1990, roč. 81, č. 4, s. 393-403.
- PRAŽÁK, A. 1955. *S Hviezdoslavom. Rozhovory s básnikom o živote a diele*. Bratislava : SVKL, 1955.
- RÉDEY, Z. 2021. Hviezdoslav – básnik veľkých paradoxov a paradoxnej veľkosti. In *Slovenská literatúra*. ISSN 0037-6973, 2021, roč. 68, č. 6, s. 592-613.
- ŠMATLÁK, S. 1955. Význam básnických počiatkov Pavla Országha Hviezdoslava pre vývin slovenskej poézie. In *Slovenská literatúra*. ISSN 0037-6973, 1955, roč. 2, č. 3, s. 249-304.
- ZELENKOVÁ, A. 2017. K nálezu básnických rukopisov Pavla Országha Hviezdoslava. In *Slavica litteraria*. ISSN 1212-1509, 2017, roč. 20, č. 2, s. 49-57.
- ZELENKOVÁ, A. – GBŮR, J. 2017. Unknown Hungarian First Fruits of the Slovak Poet Pavol Országh Hviezdoslav (A Contribution to the Slovak-Hungarian Bi-literary Stance). In *Neohelicon*. ISSN 0324-4652, 2017, vol. 44, p. 469-485.

literárne reprezentácie tanca
 psychonarácia
 fenomenológia
 kognitívna literárna veda
 tanečné štúdiá

The Kinaesthetic Imagination
 in the Literature of the Slovak Modern
 School

Literary Representations of Dance
 Psycho-Narration
 Phenomenology
 Cognitive Literary Studies
 Dance Studies

Pojem kinestézia je etymologicky odvodený od slov *kinesis* (pohyb) a *aisthesis* (pocíťovanie, vnem). Značný priestor mu v rámci svojej fenomenologickej filozofie venoval Edmund Husserl (1859 – 1938), a to v kontexte otázky vzťahu pohybujúceho sa tela a vnímania (Husserl [1952] 2006). Súbežne s pojmom kinestézie sa zaoberal aj problémom imaginácie, pričom jeho koncept kinestetickkej imaginácie je zameraný na jazykové vyjadrenie pohybovej skúsenosti (ako nejazykového fenoménu).

Kinestetická imaginácia sa v literatúre často spája s motívom tanca, no samotné literárne reprezentácie tanca sa nezameriavajú iba na stvárnenie gest a pohybov, ale tematizujú aj iné významy a sociálne funkcie tanca v historickom či dobovom kontexte. Dva vybrané texty priradené k literatúre slovenskej moderny (Gáfrík 1993) – *Sólo* z roku 1901 od Vladimíra Hurbana Svetozárova (VHS) a *Biela noc* od Ivana Galla z roku 1908 – spája vypätá subjektívnosť a motív zničujúcej sily vášnivého tanca končiaceho fyzickým kolapsom protagonistu (VHS) alebo duševným vyšinutím protagonistky (I. Gall).

Pri koncentrácii na rovinu gest, mimiky a pohybov dominuje v literárnom zobrazení tanca zážitok subjektu z telesnej blízkosti a dotyku, čiže taktilná skúsenosť s telom iného človeka (tanečného partnera/tanečnej partnerky), rovnako dôležité je však aj prežívanie vlastného tela v pohybe. V tejto súvislosti sa v literárnych textoch opakovane objavuje motív závratu, mdlôb a kolapsu (Karoblis 2015), keďže rýchly, dynamický a točivý pohyb (u VHS priamo „vírivý tanec“) môže vyvolať fyzickú nevoľnosť. Zážitok z pohybu sa tak spája nielen so subjektívnou, s pocitovou skúsenosťou, ale má aj fyzický rozmer, čo odkazuje na jeho psychofyziologickú povahu. Zároveň sa úzko prepája s inými zmyslovými vnemami a s ich vzájomnými interakciami (napríklad zvuku a zraku). Komplexná zmyslová synestézia pri kinestetickkej skúsenosti upozorňuje na dôležitý vzťah kinestézie a synestézie a predznamenáva postoj viacerých bádateľov vnímať pohyb na úrovni šiesteho ľudského zmyslu (Sirotkina – Smith 2017, Smith 2023). Ďalším aspektom je ponímanie tanca ako komunikácie (Smyth 1984), pričom táto fyzická, neverbálna rovina môže byť v opozícii k slovným prehovorom účastníkov (čo je aj prípad postavy Tatiany Dohalskej z prózy I. Galla *Biela noc*).

Tieto stručne uvedené aspekty, výberovo odvodené z filozofie fenomenológie, psychológie, kognitívnych vied a umenoviev, z nich najmä štúdií tanca, ukazujú, že analýza kinestetickkej imaginácie v literatúre je metodologicky otvorená pre rôzne multidisciplinárne prístupy. Východiskom môže byť trebárs otázka (rovnako jazykovo-štylistická, kontextová aj psychologická), ako vybraný spisovateľ cez pohyb vizualizuje vnútorné stavy a emócie literárnych postáv. Na to nadväzuje problematika naratívnych techník prezentácie duševných stavov literárnych postáv, napríklad koncepcia psychonarácie, aj s definovaním typu citového postoja rozprávača k postave (Cohn 1978; Teske – Jankowski 2022). Takto aktualizované pojmy sympatie a empatie sú z pozície rozprávača nasmerované k postavám i čitateľom (Keen 2006). Tým sa vysúva do popredia termín kinestetickkej empatie používaný tanečnými vedcami (Reason – Reynolds 2010), vzťahujúci sa k pozícii diváka. Empatia ako viacrozmerný psychologický konštrukt sa v analyzovaných literárnych textoch VHS a I. Galla stáva témou, modeluje postoj rozprávača, súbežne vyvoláva totožné pocity nalaďenie u čitateľov a v línii tragického konca vytvára priestor na ich súcitnú reakciu.

Informácia o projekte:

Príspevok je výstupom grantového projektu APVV-19-0244 *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc.
Doba riešenia: 2020 – 2024.

Kontakt:

Mgr. Dana Hučková, CSc.
Ústav slovenskej literatúry
Slovenská akadémia vied
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
Dana.Huckova@savba.sk

 0000-0002-6157-8821

- COHN, D. 1978. *Transparent Minds: Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction*. Princeton : Princeton UP, 1978.
- GÁFRIK, M. 1993. *Próza Slovenskej moderny*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1993. ISBN 80-220-0432-4.
- GALL, I. 1908. Biela noc. In *Dennica*. 1908, roč. 11, č. 5, s. 109-114.
- HURBAN, V. S. [Erik]. 1901. Sólo. In *Slovenské pohľady*. 1901, roč. 21, č. 9, s. 518-522.
- HUSSERL, E. [1952] 2006. *Ideje k čistým fenomenologii a fenomenologické filosofii II: Fenomenologická zkoumání o konstituci*. Praha : Oikoymenh, 2006. ISBN 80-7298-129-3.
- KAROBLIS, G. 2015. Dance and Dizziness: Knut Hamsun's and Fyodor Dostoyevsky's Kinesthetic Imagination of Collapse. In *Dance Chronicle*. ISSN 0147-2526, 2015, vol. 38, no. 2, pp. 161-178.
- KEEN, S. 2006. A Theory of Narrative Empathy. In *Narrative*. ISSN 1538-974X, 2006, vol. 14, no. 3, pp. 207-236.
- REASON, M. – REYNOLDS, D. 2010. Kinesthesia, Empathy, and Related Pleasures: An Inquiry into Audience Experiences of Watching Dance. In *Dance Research Journal*. ISSN 1940-509X, 2010, vol. 42, no. 2, pp. 49-75.
- SIROTKINA, I. – SMITH, R. [2014] 2017. *The Sixth Sense of the Avant-Garde: Dance, Kinaesthesia and the Arts in Revolutionary Russia*. London : Bloomsbury, Methuen Drama, 2017. ISBN 978-1-350-01431-2.
- SMITH, R. 2023. *Kinaesthesia in the Psychology, Philosophy and Culture of Human Experience*. London : Routledge, 2023. ISBN 978-1-003-36802-1.
- SMYTH, M. M. 1984. Kinesthetic Communication in Dance. In *Dance Research Journal*. ISSN 1940-509X, 1984, vol. 16, no. 2, pp. 19-22.
- TESKE, J. K. – JANKOWSKI, J. 2022. Dissonant and consonant narrators: Dorrit Cohn's concepts, narratorial Stance theory and cognitive literary studies. In *Brno studies in English*. ISSN 1805-0867, 2022, vol. 48, no. 2, pp. 189-206.

Poézia sv. Gregora z Nazianzu aj ako interdisciplinárna výzva

Erika Brodňanská

Gregor z Nazianzu
báseň *Adversus Maximum*
alúzie
explicitné odkazy
prekladateľská výzva

The Poetry of St. Gregory of Nazianzus
also as an Interdisciplinary Challenge

Gregory of Nazianzus
Poem *Adversus Maximum*
Allusions
Explicit References
Translation Challenge

Sv. Gregor z Nazianzu, vplyvný teológ štvrtého storočia, mal povest' muža dobre narábajúceho so slovom. Dôkazom toho sú jeho reči, ale i viac ako 17 000 zachovaných veršov. Pri ich písaní využíval, napriek zákazu (Mitsakis, 1971, s. 107–109), formy časomernej poézie, čím sa snažil nadviazať na grécku literárnu tradíciu a poskytnúť (predovšetkým) mladým ľuďom náhradu za klasickú „pohanskú“ poéziu. Príťažlivou formou sa snažil priblížiť nielen ťažké teologické problémy, ale i otázky etiky. Podľa obsahu a zamerania básní volil rôzne prostriedky – narácie, alúzie či explicitné odkazy¹, a to tak na svet antiky s jeho mytológiou a filozofickými smermi, ako aj na svet Biblie a myšlienkové prúdy raného kresťanstva. Na získanie predstavy o bohatosti a zo súčasného pohľadu už aj interdiskurzívne poézie cirkevného otca stačí necelá dvadsiatka veršov z celkovo neveľkej 65 veršovej básne v jambickom trimetri namierenej proti Maximovi,² konkrétne verše 1–4; 15–19; 21–22; 41–48.³

*Čože to? Písať, Maximus, sa odvažuješ ty?
Ty písať odvažuješ sa? Ká hanebnosť!
Tým vskutku prevyšuješ ostatných aj psov.
Kde sme to? Každý má dnes guráž na všetko?*

*Či inšpirovali ťa Múzy odrazu,
jak vravia poniektorí z dávnych mudrcov?
Či vavrínu ťa pobláznila ratolesť;
či znenazdajky si sa napil z veštných vôd,
keď vychrlil si metrá miery neznalý?*

*Zo Saula je prorok, básnik z Maxima!
Veď kto by predvídal a písať nemohol!*

*Včera to takto nebolo. Ty si bol rád,
keď sa ti ušli posúchy, a v chatrných
šatách si ďakoval za štekot života.
Ti boli slová vtedy platné, lýra jak
oslovi, volom vlny, rybám jarmo zas.
No dnes si pre nás Orfeus či Amfión,
skrz hudbu onen hýbal vše, ten staval múr.
Takého druhu psy sú, keď si volkajú.*

Päťica vlastných mien a päťica viac či menej zrozumiteľných a rozpoznateľných alúzií vo veršoch jasne reflektuje to, čo bolo pre štvrté storočie charakteristické, nemalú mieru koexistencie profánnej a kresťanskej kultúry. Pre súčasného čitateľa ale môžu byť rébusom vedúcim k nepochopeniu autorových slov a nastolených myšlienok. Pre ich odkrytie je nevyhnutné poznať realie štvrtého storočia a staroveku vôbec, orientovať sa v gréckej mytológii a tiež v biblických textoch, poznať okolnosti Gregorovho života a jeho vzťahov s okolím. Realie starovekého sveta vo veršoch zastupujú *psy*, *štekot života*,⁴ *lýra oslovi*⁵ a *Maximos*; *vavrín* a *veštné vody*⁶ sa nachádzajú na pomedzí

- 1 Všeobecne sa využívaniu týchto prostriedkov v rámci celého diela Gregora z Nazianzu, nie iba poézie, venuje K. Demoen vo svojej práci *Pagan and Biblical Exempla in Gregory Nazianzen* (1996).
- 2 Carm. II, I, 41 *Adversus Maximum* (PG 37, 1339–1344)..
- 3 Z gréckeho originálu preložila autorka príspevku.
- 4 Odkazy na kynizmus, filozofický smer v antickom Grécku.
- 5 Staré príslovie.
- 6 Oboje, každé svojím spôsobom, odkazuje na básnenie.

Informácia o projekte:

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového programu Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky VEGA č. 1/0109/21 *Poemata de se ipso Gregora z Nazianzu*.
Doba riešenia 2022 – 2025.

Kontakt:

Doc. Mgr. Erika Brodňanská, PhD.
Katedra klasickej filológie
Filozofická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Moyzesova 9
040 01 Košice
Slovenská republika
erika.brodnanska@upjs.sk
 0000-0001-5444-1993

reálií a mytológie; grécky mytológiu reprezentujú *Múzy*, *Orfeus* a *Amfión*, z biblických textov vystupuje *Saul*. Všetky tieto odkazy spolu veľmi úzko súvisia a tvoria líniu, ktorá sa básňou vinie ako červená niť.

V básni so silným ironickým podtónom rezonuje Gregorovo rozhorčenie nad snahou zdanlivého priateľa – kynika Maxima konvertujúceho na kresťanstvo – skladať verše, aby obhájl seba a kritizoval Gregora, nad jeho agresívnou taktikou, nad spôsobom, ako chce prostredníctvom písaného slova vyjadriť nenávisť voči bývalému priateľovi, pre ktorého bolo písanie doslova životom (Archontidis, 2021, s. 261–262). Gregor využil príklady z mytológie, ktoré poukazujú na znalosť a vznešenosť básnenia, aby v ostrom kontraste s nimi vystúpila do popredia analógia medzi Maximom a oslom zo starého príslovia i z Apuleiovho románu *Zlatý osol* a nemenej i analógia s prvým kráľom Izraela, Saulom.

Verše Gregora z Nazianzu sú plné odkazov, ktorých odhalenie vyžaduje nielen znalosti klasickeho filológa, ale i teológa, historika, filozofa a v neposlednom rade i psychológa, keďže jeho, zvlášť autobiografické básne, majú silný emocionálny náboj, sú ponorom do autorovho vnútorného sveta, duše a mysle. Práca s Gregorovými veršami je tak nemalou výzvou aj vtedy, ak sa úplne opomenie ich formálna stránka.

ARCHONTIDIS, S. 2021. *To autobiografiko stoicheio sto ergo tou Grégoriou Nazianzénou*.

Thessaloniké : Ekdoseis Graféma, 2021. 476 s. ISBN 978-618-5494-71-1.

DEMOEN, K. 1996. *Pagan and Biblical Exempla in Gregory Nazianzen*. Turnhout : Brepols, 1996. 498 s. ISBN 978-2-503-50481-0.

MITSAKIS, K. 1971. *Byzantini ymnografía. Tomos A*. Thessaloniki : Patriarchikón idryma paterikón meletón, 1971. 588 s.

MIGNE, J. P. 1857–1858. *Patrologiae cursus completus*. Series Graeca. Vol. 37. Paris 1857–1858.

Niekoľko prekladateľských postrehov k dielu flámskeho mystika Jana van Ruysbroecka

Erika Juríková

latinský jazyk
mystická teológia
Jan van Ruysbroeck
Laurentius Surius
De septem gradibus amoris

Some Translator's Observations
on the Work of the Flemish Mystic
Jan van Ruysbroeck

Latin Language
Mystic Theology
Jan van Ruysbroeck
Laurentius Surius
De Septem Gradibus Amoris

Nedávno sme spolu s filozofom a teológom Ladislavom Tkáčikom dokončili slovenský preklad diela flámskeho stredovekého mystika Jana van Ruysbroecka (Ruisbroeck, Rusbrochius, Ruusbroeck / Ruusbroec, Rusbrochuij), ktorý pred časom vyšiel ako latinsko-slovenská bilingva v kapucínskom vydavateľstve Minor v Pezinku. Dielo, pôvodne napísané vo flámskom dialekte brucholt, ktorým sa hovorilo v okolí dnešného belgického mesta Brugge, sme prekladali z latinského prekladu kartuziána Vavrincina Suria zo 16. storočia (Warnar, 1967, s. 1226). Pred začatím práce sme si museli najskôr zodpovedať na niekoľko zásadných otázok a ku koncu sa vysporiadať s prekvapivou skutočnosťou.

O Ruysbroeckovi ako osobe a o jeho živote sa nezachovalo veľa autentických informácií; väčšina pochádza z diela Henrica Pomeria, ktoré vyšlo štyridsať rokov po Ruysbroeckovej smrti. Ide o históriu prepošstva v Groenendaale, v ktorej autor hodnotí mystikove zásluhy na jeho založení. Ruysbroeck sa narodil v roku 1293 neďaleko Bruselu, vzdelanie nadobudol vďaka svojmu strýkovi v Bruseli, kde absolvoval trivium, ďalej sa vzdelával pravdepodobne v známom parížskom opátstve Saint-Victor. Po kňazskej vysviacke strávil 25 rokov ako kaplán v Bruseli. V duchovnom živote preferoval zjednodušovanie, preto spolu so strýkom a istým šľachticom odišli z rušného Bruselu a začali sa usilovať o život v samote v pustovni. Neskôr prijali regulu sv. Augustína a získali kanonický štatút augustiniánskeho prepošstva. V roku 1381 Jan zomrel ako rešpektovaný autor a spolubratia sa ešte pred smrťou postarali o zostavenie jeho komplexného diela.

Dielo *Sedem stupňov lásky* napísal Ruysbroeck pravdepodobne pre rehoľnú komunitu klarisiek – naznačuje to často sa vyskytujúca metafora chórového spevu. Spis je budovaný na predstave stupňov vedúcich k dokonalosti duchovného života a k dosiahnutiu absolútnej lásky. Čoskoro sa objavili jeho prvé latinské preklady, pretože latinčina ako jazyk duchovnej literatúry a vzdelania mohla poskytnúť jednak pevnejšie myšlienkové ukotvenie, jednak explicitnejšie vyjadrenie a väčšie možnosti šírenia a čítanosti. V 16. storočí sa vyskytla požiadavka na nový latinský preklad a v roku 1552 vyšli najmä vďaka prekladateľskej práci kartuziána Vavrincina Suria v Kolíne Zbrané spisy (*Opera omnia*) Jana van Ruysbroecka.

Pri rozhodnutí urobiť slovenský preklad sme si ako na prvú a zásadnú otázku museli odpovedať, či má vôbec zmysel robiť pre slovenského čitateľa preklad z prekladu. Uvedomili sme si však, že Surius Ruysbroeckov text ukotvil v latinčine, a práve tento preklad čítali celé generácie vzdelancov. Zároveň zohral zásadnú úlohu pri duchovnom a kultúrnom transfere Ruysbroeckových myšlienok v západnom myslení. Ďalšie zdôvodnenie sme našli v stratégiách ranonovovekých prekladateľov, ktorí sa na rozdiel od stredoveku začali viac orientovať na čitateľa a v snahe o pochopenie textu pridávali do diela tzv. vnútorné vysvetlivky, obohacovali ho pridávaním adjektív, adverbí či rôznych parafráz. Stáli sa tak akýmisi metaautormi, ktorí zároveň plnili úlohu popularizátorov diel.

Informácia o projekte:

Príspevok je súčasťou riešenia projektu APVV-22-0130 *Šľachtické knižnice 18. a 19. storočia na západnom a strednom Slovensku*.

Kontakt:

doc. Mgr. Erika Juríková, PhD.
Katedra anglického jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
Priemyselná 4
918 43 Trnava
Slovenská republika
erika.jurikova@truni.sk

 0000-0002-9273-7098

Pri preklade sme museli zohľadniť, že súčasné translatologické teórie odporúčajú hľadať rovnováhu medzi historickým a moderným prístupom k prekladom textov a zmierniť tak napätie, ktoré prirodzene vzniká časovým odstupom medzi vznikom originálu a jeho prekladom (Gromová, 2009, s. 71-73). Viac ako v prípade iných diel sa u teologických textov otvára často diskutovaný problém preložiteľnosti na úrovni jazykových jednotiek. Hľadali sme odpovede na otázky, či je možné konkrétne slová či zvraty preložiť tak, aby niesli identickú informáciu ako pôvodina, v našom prípade Suriov text, a či nejde len o snahu pripraviť síce výstižný výklad, ale predsa len výklad. Pri preklade nás však nevedli len vecné dôvody, úsilie o sprístupnenie historického obsahu bez ohľadu na jazyk, ale aj snaha sprostredkovať práve tento konkrétny jazyk, ktorý vzbudil záujem u mnohých čitateľov počas niekoľkých storočí.

Až do poslednej fázy prípravy publikácie sme sa domnievali, že neexistuje slovenský preklad spisu. Nakoniec sme však zistili, že pred tromi rokmi vydalo kresťanské vydavateľstvo Zachej.sk publikáciu *Po cestách mystikov*, ktorá je kompletným (nepriznávaným!) prekladom z českého prekladu z roku 1937. Ruysbroeckovo dielo do nej z neuvedeného jazyka do češtiny preložil Reginald Maria Dacík. Ako prekladateľka publikácie zo Zacheja sa uvádza Silvia Koscelanská-Hajdučeková (2021). Jazyk originálu sa v knihe nikde nespomína. Táto skutočnosť nás síce nepríjemne zaskočila, napriek tomu si však myslíme, že v našom prípade ide o prvý pôvodný slovenský preklad Ruysbroeckovho diela.

Preklad bol výzvou pre oboch prekladateľov, aby viac či menej vedome neskĺzli do interpretácie, čo je pri mystických textoch jedným z možných prekladateľských prístupov. Zároveň, vzhľadom na paralelné vydanie latinského textu a slovenského prekladu, bolo potrebné zachovať približne rovnaký rozsah oboch častí. Ruysbroeckov jazyk a štýl sa vyznačuje myšlienkovou bohatosťou a imagináciou, ktorá sa intenzívne pretavuje do zložitej syntaktickej štruktúry. Napriek všetkým úskaliam sme sa snažili pripraviť slovenský preklad pomerne náročného teologického diela (Ruysbroeck, 2024), ktorý by súčasnému čitateľovi v plnej miere sprostredkoval nielen krásu textu, ale i mystický zážitok.

Podľa dostupných informácií a uskutočneného výskumu sa nepodarilo v súčasnosti identifikovať na území Slovenska ani jeden exemplár Ruysbroeckovho diela. Vzhľadom na vplyv jeho spisu však možno predpokladať, že bol súčasťou cirkevných knižníc alebo knižnej zbierky niektorého zo vzdelaných šľachtických rodov.

GROMOVÁ, E. Úvod do translatológie. 1. vydanie. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2009. 94 s. ISBN 978-80-8094-627-2.

Po cestách mystikov. Význanie Božích mužov v pravde Ducha Svätého. Preložila Silvia Koscelanská-Hajdučeková. 1. vydanie. [Varín] : Zachej.sk, 2021. 184 s. ISBN 978-80-8211-323-8.

Po cestách mystiků k lásce Boží. Edice Krystal. Preložili R. Dacík, S. M. Braitto, M. Habáb, P. Švach. Olomouc : Krystal, 1937. 173 s.

van RUYSBROECK, J. *Sedem stupňov lásky / De septem gradibus amoris*. Na vydanie pripravili a preložili Ladislav Tkáčik a Erika Juríková. 1. vydanie. Pezinok : Minor, 2024. 138 s. ISBN 978-80-89888-33-7.

WARNAR, G. Pomicus, Henricus [Hendrik Utenbogaert]. In *Dictionnaire de spiritualité. Ascétique et Mystique, Doctrine et Histoire*, 6. Paris : Beauchesne : 1967, s. 1226.

Metodologické aspekty výskumu slovenskej literatúry v normalizačnom období

Radoslav Passia – Olha Norba

slovenská literatúra
normalizačné obdobie
metodológia
šedá zóna
sci-fi

Methodological Aspects
of the Research of Slovak Literature
in the Normalization Period

Slovak Literature
Normalization Period
Methodology
Gray Zone
Science Fiction

Pri výskume slovenskej literatúry obdobia normalizácie treba reflektovať historiografickú diskusiu vymedzujúcu tri paradigmatické prístupy k československému komunizmu: totalitárny, modernizačný a revizionistický (Rákosník, 2012). Bezprostredne po okupácii Československa v auguste 1968 znamenala „normalizácia“ obnovenie mocenskej kontroly Komunistickej strany Československa nad spoločnosťou (viac k obdobiu Rychlík, 2022, s. 236–314; Kolář – Pullmann, 2016), my pracujeme so širším chápaním pojmu, zahŕňajúcim obdobie 70. a 80. rokov 20. storočia.

Normalizačná mocenská elita ponúkala spoločnosti konsenzus, ktorý bol založený na konzumných benefitoch a operoval s ponukou na obnovenie stability (Ripka, 2012). Konsenzuálna stratégia sa prejavovala v rôznych rovinách dobového jazyka (Molnárová, 2022) aj v produktoch populárnej kultúry. Pre normalizačnú periódu je vo verejnom priestore charakteristický nárast používania pojmov ako istota a životná úroveň a využívanie metaforiky dohody (Ripka, 2012). Z disidentskej perspektívy bol tento konsenzus vnímaný ako nehybnosť, strata spoločenskej dynamiky (Šimečka, 2022).

Rozdiely v slovenskej a českej životnej skúsenosti, teda „mäkší“ a „tvrdší“ variant normalizácie (napr. Gyárfášová, 2023, s. 16), sa preniesli aj do netotožných výskumných perspektív mapujúcich toto obdobie – v slovenskej historiografii je silnejšie chápanie komunizmu ako „variantu modernizačnej diktatúry“ (Rákosník, 2012, s. 18). Ambivalencie tohto obdobia reflektuje aj literárna história, ktorá konštatuje zvýšenú mieru reglementácie najmä v inštitucionálnej zložke literárneho života a reštaurovanie princípov socialistického realizmu (Barborík, 2016). No konsenzuálny charakter normalizačného režimu v slovenských podmienkach zároveň otváral priestor na vznik významných diel (autori ako L. Ballek, J. Johanides, R. Sloboda, V. Šikula a iní), ktoré zotrvali v literárnom kánone aj po roku 1989.

Vo všetkých prejavoch dobového literárneho života vo zvýšenej miere fungovali reglementačné praktiky a záväzné ideologické požiadavky na tvorbu, ako aj spoločenskú rolu spisovateľa. Mapovanie normalizačnej literatúry si preto vyžaduje interdisciplinárny a metodologicky pluralitný prístup, využívajúci teórie, ktoré reflektujú sociálne väzby literatúry, jej inštitucionálne rámce, habitus konkrétnych dobových aktérov a ich pozíciu v spoločenskom a kultúrnom poli.

Explicitná prítomnosť politicko-spoločenských požiadaviek v dobovej kultúre a literárnej tvorbe dáva veľký priestor na využitie podnetov nového historizmu (Bolton, 2007), teórie kultúrneho kapitálu a literárneho poľa P. Bourdieua (Bourdieu, 2010), diskurznej analýzy textov a ďalších príbuzných metodologických impulzov. Tieto podnety spájame s tradičnejšie komponovaným literárnohistoricko-interpretácnym prístupom a kritickým využitím textov z oblasti orálnej histórie a autobiografických žánrov, ktoré poskytujú informácie o motíváciách a prežívaní normalizačného obdobia priamymi aktérmi (napr. Fulmeková, 2023; Gyárfášová, 2023; Passia-Magová, 2015 a iné).

Informácia o projekte:

Príspevok vznikol v rámci projektu
Normalizácia v slovenskej literatúre: mechanizmy, aktéri, tvorba, VEGA 2/0021/23,
 doba trvania 2023 – 2026, zodpovedný riešiteľ
 doc. Mgr. Vladimír Barborík, CSc. (ÚSIL SAV, v. v. i.).

Pri analýze a interpretácii literárnych postáv sa zameriavame na vzťahy prítomné v diele, rekonštruujeme ich habitus a spoločenské praktiky. Analýza inštitucionálnej bázy a pôsobenia kľúčových aktérov normalizačného literárneho poľa z perspektívy bourdieuovskej teórie zasa poskytuje pohľad do siete vzťahov nadradenosti alebo podradenosti a literárne pole predstavuje ako výsledok sociálneho procesu diferenciacie a priestor mocenských peripetií (porov. Jurt, 1995, s. 84). Podnety nového historizmu zasa umožňujú spoločenskou kontextualizáciou pátrať po význame konkrétneho diela a jeho „sociálnej energii“ (porov. Köppe – Winko, 2008, s. 228–229). Vo vzťahu k mocenským štruktúram ide napríklad o pochopenie príčin diferenciacie na osi oficiálne – neoficiálne. Ukazuje sa to pri porovnaní spoločensko-kritických motívov v prózach oficiálneho a neoficiálneho okruhu, napr. u R. Slobodu a M. M. Šimečku z 80. rokov.

Normalizačný tlak na používateľov jazyka postupne viedol k vzniku polo-oficiálnych a neoficiálnych komunikačných priestorov a rozvoju subverzívnych komunikačných stratégií (porov. Bock – Khiari-Loch – Schmidt, 2018, s. 23), ktoré radíme do fenoménu „šedej zóny“ (k pojmu pozri Burget, 2021). Šedú zónu chápeme ako široký priestor dobovej alternatívy a spoločenskej kritiky na hranici možného, ktorá si hľadala spôsoby vyjadrenia v rámci povolených inštitucionálno-tvorivých rámcov. Napríklad žáner vedeckej fantastiky mal byť v kontexte socialistickej literatúry modelom „svetlej“ spoločnej budúcnosti (Steinmüller, 1996, s. 277). Aj v slovenskej literatúre sa však v tomto žánri objavujú diela, ktoré ukazujú absurdnú stránku dobových pomerov a metaforicky vyjadrujú kritické výhrady voči spoločnosti (A. Bednár, A. Vášová). Časť socialistickej sci-fi literatúry tak možno interpretovať v kontexte dobovej šedej zóny. Vychádzala v oficiálnych vydavateľstvách, no bola formou náhradných slobodných aktivít (Adamovič – Olša – Neff, 1995, s. 21), ktoré prispievali k erózii komunistického mocenského systému.

Rozpracovanie uvedených metodologických podnetov na materiáli konkrétnych diel z obdobia normalizácie umožní dôkladnejšie pochopiť ich poetologickú stránku, výrazne určenú dobovým ideologickým a kultúrno-spoločenským kontextom.

-
- ADAMOVIČ, I. – OLŠA, J. – NEFF, O. 1995. *Slovník české literární fantastiky a science fiction*. Praha : R 3, 1995. 349 s. ISBN 80-85364-57-3.
- BARBORÍK, V. 2016. Šibolet socialistického realizmu (Uplatnenie pojmu v reflexii literatúry prvej polovice 70. rokov). In *Slovenská literatúra*. ISSN 0037-6973, 2016, roč. 63, č. 1, s. 1-15.
- BOCK, B. M. – KHIARI-LOCH, I. – SCHMIDT, S. 2018. Sprachnormierung, Macht und Kommunikationsstrategien. Zur Einführung. In *Sprache und Diktatur: Formen des Sprechens, Modi des Schweigens*. Weilerswist : Velbrück Wissenschaft, 2018. ISBN 9783958320826, S. 21-26.
- BOLTON, J. 2007. *Nový historismus/New historicism*. Brno : Host, 2007. 318 s. ISBN 978-80-7294-217-6.
- BOURDIEU, P. 2010. *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole*. Brno : Host, 2010. 496 s. ISBN 978-80-7294-364-7.
- BURGET, E. 2021. Zrození šedé z černé a bílé. Pokus o historickou rekonstrukci pojmu šedá zóna. In *Česká literatura*. ISSN 0009-0468, 2021, roč. 69, č. 4, s. 425-452.
- FULMEKOVÁ, D. 2023. *Pohyb v uzavretom kruhu. Rozhovory s Jozefom Kotom*. Bratislava : Slovenské literárne centrum, 2023. 197 s. ISBN 978-80-81191-56-5.
- GYÁRFÁŠOVÁ, O. 2023. *Ako sme žili v rokoch normalizácie. Rozhovory s aktérkami spoločenstva vzdoru*. Bratislava : Aspekt, 2023. 276 s. ISBN 978-80-81511-03-5.
- JURT, J. 1995. *Das literarische Feld: das Konzept Pierre Bourdieus in Theorie und Praxis*.
-

Kontakt:

Mgr. Radoslav Passia, Ph.D.
Ústav slovenskej literatúry
Slovenská akadémia vied
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
radoslav.passia@savba.sk

 0000-0001-7045-7901

Mgr. Olha Norba
Ústav slovenskej literatúry
Slovenská akadémia vied
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
olha.norba@savba.sk

 0009-0001-4965-094X

- Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995. 356 s. ISBN 3826031032.
- KOLÁŘ, P. – PULLMANN, M. 2016. *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, Ústav pro studium totalitních režimů, 2016. 224 s. ISBN 978-80-87912-62-1.
- KÖPPE, T – WINKO, S. 2008. *Neuere Literaturtheorien: eine Einführung*. Stuttgart : Metzler, 2008. 325 s. ISBN 9783476020598.
- MOLNÁROVÁ, P. 2022. *Jazyk obdobia socializmu v sociokomunikačných a pragmatikomunikačných súvislostiach*. Banská Bystrica : Bellianum. 184 s. ISBN 978-80-557-1999-3.
- PASSIA, R. – MAGOVÁ, G. 2015. *Deväť životov. Rozhovory o preklade a literárnom živote*. Bratislava : Kalligram, 2015. 280 s. ISBN 978-80-81019-18-0.
- RÁKOSNÍK, J. 2012. Tři cesty soudobé české historiografie komunismu. In *Český a slovenský komunismus (1921-2011)*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. ISBN 978-80-87211-70-0. s. 13-23.
- RIPKA, V. 2012. Životní jistoty jako nabídka normalizace? In *Český a slovenský komunismus (1921-2011)*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. ISBN 978-80-87211-70-0. s. 13-23.
- RYCHLÍK, J. 2022. *Československo v období socialismu 1945-1989*. 2. vyd. Praha : Vyšehrad, 2020. 416 s. ISBN 978-80-7601-638-5.
- STEINMÜLLER, A. – STEINMÜLLER, K. 1996. Die befohlene Zukunft. DDR-Science Fiction zwischen Wunschtraum und (Selbst-)Zensur. In *Zensur und Selbstzensur in der Literatur*. Würzburg : Königshausen & Neumann, 1996. ISBN 3826011333. s. 275-289.
- ŠIMEČKA, M. 2022. *Koniec nehybnosti*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2022. 230 s. ISBN 978-80-89008-79-7.

ženy
profese
překladatelky
19. a 20. století
české země

How Many Languages Do You Know...
or Translators as a New Female
Profession

Women
Profession
Women Translators
19th and 20th Century
Czech Lands

Marie Bahenská

V druhé polovině 19. století se v souvislosti s modernizačními procesy a především hospodářskými změnami ocitají ženy středních vrstev v situaci, která je nutí hledat placené zaměstnání mimo okruh rodiny. K vykonávání placené profese bylo základem předpokladem odborné vzdělání, pro ženy ze středostavovských rodin k tomu přistupovala nutnost dodržovat společenské konvence a dbát na dobrou pověst svou i své rodiny. Volba povolání měla odpovídat společenskému postavení, tím se ovšem okruh možných profesí podstatně zužoval, a to na oblasti spojené s pedagogikou, ošetrovatelstvím nebo kancelářskou prací. Dívky z rodin státních úředníků, učitelů, lékařů, právníků, tedy městských elit, navíc odborné vzdělání většinou postrádaly. Předpokládalo se, že si nebudou muset samy vydělávat a že je v budoucnu finančně zajistí vhodně zvolený manžel. Z jednoho příjmu však bylo čím dál obtížnější hradit náklady spojené s chodem domácností, tím spíše našetřit dcerám na věno, které bylo podmínkou ke sňatku v rámci stejné nebo dokonce vyšší sociální vrstvy. V okamžiku, kdy dívka nedosáhla na kýžený status manželky, nastávaly komplikace. Na jedné straně se rodina musela trvale uskromňovat a vyžít z jediného platu, ačkoli navenek bylo třeba zachovávat stále stejný způsob chování. Na druhé straně v domácnosti žily osoby ženského pohlaví v produktivním věku a s dostatkem volného času, jimž však společenské ohledy a nedostatek kvalifikace bránily ve výkonu placeného zaměstnání a odsuzovaly je k tzv. reproduktivní práci. Taková práce nebyla ohodnocena penězi, ani jako práce v pravém slova smyslu nebyla chápána, protože nepřinášela finanční efekt. K jedné z důležitých změn v měšťanských rodinách středních vrstev tak dochází z ekonomických důvodů: jednak z objektivní potřeby dalšího příjmu, jednak na nátlak samotných dívek, které nechtějí být finančně závislé na rodičích. Veřejnost si proto postupně zvykala na příchod dívek z tzv. lepších rodin do světa placené práce. Limitujícím faktorem mohly být však, jak již bylo řečeno, ohledy na veřejné mínění při výběru povolání. Pomineme-li manuální práci v dílnách a továrnách, která pro výše uvedené rodiny nepřicházela v úvahu, připadala v úvahu práce duševní. Vzhledem k omezené nabídce škol v tomto směru (teprve od roku 1870 existovaly v Rakousko-Uhersku státní učitelské ústavy zakončené maturitou, dívčí gymnázium vzniklo až roku 1890 a přístup na univerzitu byl umožněn v roce 1897, a to pouze na filozofické fakulty) hledaly dívky taková zaměstnání, v nichž by uplatnily běžné dovednosti a znalosti z domova. K základům dívčí výchovy a vzdělání patřily hudba, kreslení, ruční práce (zejména šití a vyšívání) a znalost jazyků. Právě znalost cizích jazyků byla často odrazovým můstkem k samostatnosti. První generace překladatelek byla buď ryzími samouky, nebo vzešla z řad absolventek dívčího gymnázia a později filozofické fakulty. Překladatelství bylo zaměstnáním, které se často pojilo se spisovatelkou a novinářskou činností, obojí bylo možné vykonávat z domova. Povolání překladatelka často najdeme jako druhé v řadě u učitelek. Němčina a francouzština tvořily základní jazykovou výbavu absolventek učitelských ústavů a vedle vlastní výuky si mnohé z těchto žen přivydělávaly překladem literárních děl nebo tlumočením. Samostatnou skupinu pak tvořily lektorky cizích jazyků na vysokých školách. Působily na školách huma-

Kontakt:

PhDr. Marie Bahenská, Ph.D.
 Masarykův ústav a Archiv
 Akademie věd České republiky
 Gabčíkova 2362/10
 182 00 Praha 8
 Česká republika
 bahenska@mua.cas.cz

 0000-0002-0022-1896

nitních i technických směrů a některé z nich se v meziválečném Československu dokázaly propracovat k zajímavé kariéře. Postupem času se také ukázalo, že znalost jazyků přináší šanci na dobře placená místa ve státní správě, např. soudní překladatelky. Cílem příspěvku je představit formou case-studies osudy známých i méně známých překladatelek, žen, které často zůstávaly ve stínu vědeckých kariér, ale prokázaly své schopnosti a dokázaly sebe i své rodiny svou prací zabezpečit.

- BELISOVÁ, Š. – HRALA, M., ed. 2002. *Kapitoly z dějin českého překladu*. Praha : Karolinum, 2002. 271 s. ISBN 80-246-0386-1.
- GREŇOVÁ, M. 2016. *Ženy-překladatelky jako aktérky v kontaktu mezi češtinou a němčinou v 19. století a na počátku století dvacátého* : diplomová práce. Praha : FF UK, 2016. 94 s.
- HECZKOVÁ, L. 2009. *Píše Minervy. Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky*. Praha : FF UK, 2009. 402 s. ISBN 978-80-7308-282-6.
- KALIVODOVÁ, E. 2010. *Browningová nebo Klášterský? Krásnohorská nebo Byron? O rodu v životě literatury*. Praha : Karolinum, 2010. 249 s. ISBN 978-80-2461887-6.
- KALIVODOVÁ, E. 2008. *Tajemná translologie. Cesta k souvislostem textu a kultury*. Praha : UK, 2008. 189 s. ISBN 978-80-7308-247-5.
- KLÍNKOVÁ, H. 1998. Anna Auředníčková – „Český konzul“ ve Vídni. In *Tvar*. ISSN 0862-657X, 1998, roč. IX, č. 7, s. 14-15.
- LENDEROVÁ, M. a i. 2009. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2009. 853 s. ISBN 978-80-7106-988-1.
- MALITI, E. 2007. *Tabuizovaná prekladatelka Zora Jesenská*. Bratislava : Veda, 2007. 208 s. ISBN 978-80-224-0954-4.
- PENKALOVÁ, L. 2005. Případ Ma-Fa. In *Slovo a smysl* [online]. 2005, roč. 2, č. 3 [cit. 2024-02-12]. ISSN 2336-6680. Dostupné na internete: <http://slovoasmysl.ff.cuni.cz/node/54>.
- PENKALOVÁ, L. 2005. Případ Ma-Fa. In *Slovo a smysl*. ISSN 1214-7915, 2005, roč. 2, č. 3, s. 165-172.
- VAJDOVÁ, L. 1999. Literárna pozostalost Jindry Huškovej-Flajšhansovej a jej význam pre slovenskú rumunistiku. In *Literárny archív* 34/97. 1999. ISSN 80-7090-528-X, s. 112-143.
- VLAŠÍNOVÁ, D. 1987. *Eliška Krásnohorská. Studie s ukázkami z díla*. Praha : Melantrich, 1987. 318 s. ISBN 12-16-32-031-87.

Eva Palkovičová

korešpondencia
listy
feministická literárna veda
slovenská literatúra druhej
polovice 19. storočia
slovenské národné hnutie

Women's Correspondence
as a Methodological Challenge

Correspondence
Letters
Feminist Literary Studies
Slovak Literature of the Second Half
of the 19th Century
Slovak National Movement

Korešpondencia je prítlačivým objektom výskumu pre rôzne vedecké disciplíny a v podobe editovaných zbierok je obľúbeným žánrom aj pre čitateľskú verejnosť. Listy známych či menej známych osobností verejného života priťahujú pozornosť ako bohatý zdroj informácií o dôležitých udalostiach z pera ich očitých svedkov, no obsahujú aj informácie, ktoré sa nedajú vždy ľahko vtesnať do historiografického či iného exaktného výkladu. Prezrádajú mnoho o emocionalite píšuceho subjektu, sú fyzickým zhmotnením času svojho vzniku, možno ich vnímať tiež ako uzly, v ktorých sa splietajú rôznorodé dobové diskurzy (Schuster, 2020, s. 9). List je totiž textom, ktorý nielen odkazuje na konkrétnu historickú realitu, ale je aj médiom komunikácie medzi dvomi alebo viacerými partnermi, a tiež priestorom sebaaprezentácie, resp. seba-inscenácie píšuceho subjektu. Podľa R. Nickischa má teda list tri funkcie: informuje (o predmete komunikácie), apeluje (na prijímateľa komunikácie) a manifestuje (písateľa samotného) (Nickisch, 1991, s. 13–16).

Pre slovenskú literárnu vedu bádajúcu literárne dejiny a kultúru 19. storočia korešpondencia doteraz slúžila predovšetkým ako zdroj informácií významných pre poznanie dobového literárneho života, osobných vzťahov medzi dejateľmi, ich čitateľských preferencií, osvetľovala genézu literárnych diel a podobne. Svojho vydania sa dočkala napríklad korešpondencia J. Hollého, M. Hamuljaka, P. J. Šafárika, L. Štúra, J. Kalinčiaka, J. Francisciho, J. Bottu, S. H. Vajanského s P. O. Hviezdoslavom a J. Škultétym, ktorí sú považovaní za nespochybniteľnú súčasť literárneho kánonu, respektíve za piliere literárneho života, a preto sa informácie obsiahnuté v ich korešpondencii považujú za zásadné pre pochopenie kultúrotvorných procesov.

Okrem listov významných osobností je však prameňom hodným skúmania aj korešpondencia osôb, ktoré z rôznych príčin nemohli alebo nechceli vstúpiť do verejného publicistického priestoru, no mohli ho reflektovať, zúčastňovať sa na ňom iným spôsobom, alebo vysvetliť práve svoju absenciu v ňom. Jednou z takýchto skupín boli aj slovenské ženské pisateľky, ktoré boli v rozličnej miere involvované do kultúrotvorných procesov druhej polovice 19. storočia. Listy boli pre ne priestorom, v ktorom mohli nechať zaznieť svoj hlas bez nutnosti prekonávať bariéry dané nedostatočným vzdelaním alebo znalosťou pravopisu, sociálnou izoláciou, nedostatočným ovládaním žánrových pravidiel, alebo nevhodnými podmienkami na písanie (Becker-Cantarino, 1999; Woolf, 2017). V nemeckom teoretickom uvažovaní sa o liste dokonca uvažuje (aj keď nie bez výhrad) ako o typickom ženskom žánri (Becker-Cantarino, 1999; Bidwell-Steiner, 2020).

Môj príspevok si kladie za cieľ preskúmať metodologické nástroje, vďaka ktorým možno nazerať na korešpondenciu žien tohto obdobia ako na priestor formovania sa ženského literárneho subjektu, ktorý sa (neskôr, paralelne alebo vôbec) mohol prejavíť aj na literárnej scéne, a tiež ako na priestor komunikácie medzi pisateľkami, v ktorom sa formujú a udržujú vzájomné vzťahy, získava podpora či spätná väzba, vytvárajú stratégie na presadenie umeleckých či iných ambícií.

Budem pritom uvažovať o podnetoch z rôznych literárnovedných a príbuzných disciplín a zhodnotím tiež vhodnosť ich aplikácie na slovenské kultúrne prostredie druhej polovice 19. storočia. Výhodiskom budú germanistické a polonistické práce

Informácia o projekte:

Príspevok je výstupom grantového projektu VEGA Medzi normou a transgresiou; „zóny kontaktu“ v slovenskej literatúre 19. storočia. Zodpovedná riešiteľka Mgr. Ivana Taranenková, PhD.
Doba riešenia: 2024 – 2027.

Kontakt:

Mgr. Eva Palkovičová, PhD.
Ústav slovenskej literatúry
Slovenská akadémia vied
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
Eva.Palkovicova@savba.sk

 0000-0002-5389-6539

pokúšajúce sa o systematickú teóriu listu (Skwarczyńska, 1938; Nickisch, 1991; Čašek, 2019; Matthews-Schlinzig et al., 2020), ale overím aj funkčnosť prístupov skúmajúcich podobu korešpondencie v konkrétnej historickej situácii, čiže v období romantizmu a postromantizmu (Janion, 1969; Bohrer, 1987). Do uvažovania o ženskej korešpondencii daného obdobia nevyhnutne vstúpa aj podnety z feministickej literárnej vedy (Woolfová, 2000; Showalter, 1977; Gilbert – Gubar, 2000) či sociológie (Bourdieu, 2000), ktoré objasňujú spoločenské mechanizmy ovplyvňujúce proces ženskej emancipácie v slovenskom prostredí.

Výsledkom môjho príspevku bude nazeranie na list ako na žáner, ktorý plnil pragmaticko-komunikačnú, ako aj literárno-estetickú funkciu (Schuster, 2020, s. 7). V ďalšom výskume tak budem môcť vniesť do stabilného kánonu literatúry 19. storočia ďalšie, menej známe – ženské mená, uvažovať o dôležitosti podpornej siete pre autorky, prispieť do výskumu ženskej emancipácie na Slovensku a tiež potvrdiť, spochybníť či prispôbiť niektoré zahraničné teoretické koncepcie špecifickej situácii slovenskej kultúry druhej polovice 19. storočia.

- BECKER-CANTARINO, B. 1999. Briefe als Ausdrucks- und Verständigungsmittel in der Briefkultur und Literatur des 18. Jahrhunderts. In GNÜG, H. – MÖHRMANN, R., ed. *Frauen Literatur Geschichte: Schreibende Frauen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Berlin – Heidelberg : J.B. Metzler, 1999. ISBN 978-3-476-01543-3, s. 129-146.
- BIDWELL-STEINER, M. 2020. Gender Studies. In MATTHEWS-SCHLINZIG, M. I. et al., ed. *Handbuch Brief: Von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart*. Berlin/Boston : De Gruyter, 2020. ISBN 978-3-11-037653-1, s. 141-159.
- BOHRER, K. H. 1987. *Der romantische Brief: Die Entstehung ästhetischer Subjektivität*. München : Carl Hanser Verlag, 1987. 267 s. ISBN 978-3-446-14864-2.
- BOURDIEU, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2000. 145 s. ISBN 80-7184-775-5.
- ČAŠEK, A. 2019. *Nowa teoria listu*. Kraków : Biblioteka Jagiellońska – Księgarnia Akademicka, 2019. 452 s. ISBN 978-83-8158-002-7.
- GILBERT, S. M. – GUBAR, S. 2000. *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. New Haven and London : Yale University Press, 2020. 768 s. ISBN 978-0300084580.
- JANION, M. 1969. *Romantyzm: studia o ideach i stylu*. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969. 372 s.
- NICKISCH, R. M. G. 1991. *Brief*. Stuttgart : J.B. Metzler, 1991. 259 s. ISBN 978-3-476-10260-7.
- SHOWALTER, E. 1977. *A literature of their own: British women novelists from Brontë to Lessing*. Princeton : Princeton University Press, 1977. 378 s. ISBN 0691063184.
- SCHUSTER, J. 2020. Literaturwissenschaft (Neuere deutsche Literatur). In MATTHEWS-SCHLINZIG, M. I. et al., ed. *Handbuch Brief: Von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart*. Berlin/Boston : De Gruyter, 2020. ISBN 978-3-11-037653-1, s. 5-18.
- SKWARCZYŃSKA, S. 1938. *Teoria listu*. Lwów : Towarzystwo Naukowe, 1938. 373 s.
- WOOLF, V. 2017. Dorothy Osborne's Letters [online]. [cit. 2024-3-14]. Dostupné na internete: <https://www.berfrois.com/2017/11/virginia-woolf-dorothy-osborne/>.
- WOOLFOVÁ, V. 2000. *Vlastná izba*. Bratislava : Kalligram, 2000. 325 s. ISBN 80-7149-324-4.

Dohadujeme se o textu sami se sebou? Aplikace Davidsonovy teorie iracionality na proces interpretace literárního textu

Helena Dvořáková

interpretace
iracionalita
literární text
inkoherece
přesvědčení

Are We Arguing About a Text with
Ourselves? Applying Davidson's
Theory of Irrationality to the Process
of Interpreting a Literary Text

Interpretation
Irrationality
Literary Text
Incoherence
Belief

Příspěvek je věnován problematice interpretace literárních textů. V centru zájmu se zde ocitá subjekt interpreta a jeho myšlení v průběhu procesu interpretace. Na základě Davidsonovy teorie iracionality je navržen model mysli interpreta jakožto rozštěpená na několik částí, jež mezi sebou navzájem vyjednávají. Na konkrétních případech interpretací literárních textů je testováno, nakolik může být takovýto model pro literární vědu přínosný.

Výzkum vychází z autorčiny studie *Iracionální interpretace textu* (2022), v níž poprvé definuje koncept „iracionální interpretace“. Interpretace textu je považována za iracionální, pokud v jejím průběhu v mysli interpreta dojde k narušení logických vazeb mezi jednotlivými přesvědčeními, což vede k inkohereci celého systému přesvědčení interpreta. Jakmile si subjekt stav vnitřní nesoudržnosti uvědomuje, tenduje ke změně určitých přesvědčení za účelem navrácení do stavu celkové koherence. Iracionálně uvažující subjekt ovšem porušuje zásadu zachování maximálního počtu propozičních postojů v situaci, kdy je nucen něco pozměnit – nezmění minimální množství svých přesvědčení, ale naopak mění postupně více a více svých přesvědčení, aby se nemusel vzdát jediného. Hledá argumenty na podporu své první hypotézy o významu textu a není ochoten ji nahradit, dokud se nestane zcela neudržitelnou.

Primárním zdrojem inspirace se stala teorie iracionality Donalda Davidsona, kterou rozpracoval především ve studiích *Paradoxes of Irrationality* (1982) a *Incoherence and Irrationality* (1985). Nosnými se ukázaly rovněž eseje *Rational Animals* (1982) a *The Emergence of Thought* (1997). Jako podklad pro uchopení pojmu „přesvědčení“ byla kromě již zmíněných Davidsonových textů dále použita esej Erika Schwitzgebela *A Phenomenal, Dispositional Account of Belief* (2002). Navržený model procesu vyjednávání o smyslu textu v mysli interpreta je založen na modelu sémantické triangulace zachyceném v několika Davidsonových pracích, např. *Three Varieties of Knowledge* (1991), a komentovaném např. Peterem Paginem v eseji *Semantic Triangulation* (2001). Model sémantické triangulace modifikuje sám Davidson pro potřeby literární vědy, a to ve svém textu věnovaném vztahu mezi interpretem, literárním textem a literární tradicí *Locating Literary Language* (1993). Jako kritická reflexe Davidsonova přístupu k interpretaci zde slouží sborník prací *Studie k filosofii D. Davidsona* (2009).

Při analýze konkrétních procesů interpretace bylo ukázáno, že myšlenkové postupy interpreta literárního textu se velmi podobají myšlenkovým procesům interpreta neliterárního textu. V obou případech je možné modelovat jednoduché rozštěpení mysli subjektu ve chvíli vnitřní inkoherece, ke které dochází bezprostředně následkem interpretování jednotlivých částí textu. Důležité je uvědomění, že se nesoudržnost netýká samotné interpretace, naopak v procesu iracionální interpretace byla pozorována snaha udržet maximální jednotu dané interpretace textu v podobě, v jaké byla vytvořena již během předporozumění. Průběh interpretace podstatně ovlivňuje interpretova znalost (ne)literární povahy textu. V analyzovaných případech jsou patrné určité rozdíly v přístupu k literárnímu textu oproti textu neliterárnímu.

Kontakt:

Mgr. Helena Dvořáková, Ph.D.
 Centrum pro výzkum novější české literatury
 a literární teorie
 Filozofická fakulta
 Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
 Branišovská 1645/31a
 370 05 České Budějovice
 Česká republika
 dvorakovah@ff.jcu.cz
 0000-0003-4720-584X

Bylo upraveno zavedené značení množin přesvědčení zastávaných subjektem, nadále nebudou označovány p_s (přesvědčení o světě) a p_t (přesvědčení o textu), nýbrž jednoduše p_1 a p_2 . Ačkoli jsou jednotlivá přesvědčení subjektu samozřejmě ovlivněna jak kontextem jazykovým, tak nejazykovým, jak textem samotným, tak předchozími znalostmi subjektu, nepovažujeme nadále za vhodné rozlišovat, zda se přesvědčení váží více ke vztahu subjektu a textu, nebo subjektu a světa. Jak ukazuje výzkum, vhodnějším se jeví rozdělení přesvědčení do dvou množin podle vzájemné souvislosti.

- DAVIDSON, D. 2004. *Problems of Rationality*. New York : Oxford University Press, 2004. 280 s. ISBN 978-0-19-823755-6.
- DAVIDSON, D. 2004. *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita*. Praha : Filosofia, 260 s. ISBN 80-7007-190-7.
- DAVIDSON, D. 2005. Locating Literary Language. In *týž Truth, Language, and History*. New York : Oxford University Press, 2005. ISBN 978-0-19-823757-0, s. 167–181.
- HARRIS, R. 2015. *Racionalita a gramotná mysl*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 268 s. ISBN 978-80-7465-181-6.
- HŘÍBEK, T. 2009. Jak je možná iracionalita? Davidson a rozštěpená mysl. In *Studie k filosofii D. Davidsona*. Praha : Filosofia, 2009. ISBN 978-80-7007-319-3, s. 79–102.
- MARTIN, B. 1993. Analytic Philosophy's Narrative Turn: Quine, Rorty, Davidson. In *Literary Theory after Davidson*. Pennsylvania : Penn State University Press, 1993. ISBN 0-271-00898-9, s. 124–143.
- PAGIN, P. 2001. Semantic Triangulation. In *Interpreting Davidson*. Stanford: CSLI Publications, 2001. ISBN 978-1575863351, s. 199–212.
- PAPOUŠEK, V., D. Skalický, M. Kaplický & P. A. Bílek. 2021. *Pohyb řeči a místa nespojitosti: Postanalytické a neopragmatické iniciace v literární vědě*. Praha : Akropolis, 363 s. ISBN 978-80-7470-365-2.
- SCHWITZGEBEL, E. 2002. A Phenomenal, Dispositional Account of Belief. In *NOŮS*. ISSN 0029-4624, 2002, roč. 36, č. 2, s. 249–275.
- SCHWITZGEBEL, E. Belief. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. 2006, aktualiz. 2019 [cit. 2022-07-06]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/belief/>. ISSN 1095-5054.

Lena Ivančová

sémanticko-štylistické aspekty
dialogickosti
monologickosť/dialogickosť
dialogickosť v mediálnych
komunikátoch
hovorový štýl

Dialogicity in Semantic-Stylistic
Contexts

Semantic-Stylistic Aspects of Dialogicity
Monolocicity/Dialogicity
Dialogicity in Media Discourses
Colloquial Style

Podľa Ferdinanda de Saussura stojí na začiatku každej zmeny v jazyku reč určitého počtu jedincov. Relatívne stabilný sociálny fenomén – jazyk sa mení na základe reči (vlastne individuálneho aktu) jedincov (o zmene ako epistemologickom probléme v interdisciplinárnych súvislostiach podrobne Marková, 2003, s. 21 – 50). Zmeny v jazyku však môžu nastať iba ak sa nové rečové prvky dostanú z individuálnej na širšiu sociálnu, kolektívnu úroveň, ak sa stanú súčasťou mnohých komunikačných interakcií.

Za základnú, primárnu podobu jazykovej komunikácie, ktorá zaisťuje vzájomný informačný transfer, možno považovať dialóg. Pri dialógu vstupujú jeho aktéri do vzájomného kontaktu, konfrontujú rôzne názory, predstavy, reagujú na to, čo už bolo povedané, kladú otázky, hľadajú odpovede, argumentujú, formu(lu)jú svoje postoje. Interpersonálna forma dialógu umožňuje bezprostrednú interakciu, možnosť zapojiť aj paralingválne (predovšetkým na úrovni intonácie, podrobne Sabol – Zimmermann, 1994, s. 5 – 7) a nonverbálne kinetické výrazové prostriedky (podrobnejšie napr. Findra, 2004, s. 117 – 121), čím sa zvyšuje miera porozumenia medzi expedientom a percipientom. Dialóg vnáša do komunikácie dynamickosť, „živosť“, autentickosť, presvedčivosť, často expresívnosť. Možno ho vnímať aj ako princíp poznávania a myslenia (tieto možnosti využitia dialógu rozvíjal už Sokrates, Platón a ďalší myslitelia starovekého Grécka).

Dialogickosť sa prirodzene spája s ústnymi prejavmi (značná časť z nich sa realizuje v súkromnom prostredí), predpokladá komunikačne aktívneho adresáta. Repliky hovoriacich bývajú bezprostredné, spontánne, a teda, ako uvádza Ján Findra, dialóg je myšlienkovito i jazykovo „menej disciplinovaný“ (2004, s. 178). Pre jazykové štýly (ako modely formálnej organizácie textu), ktorých dominantami sú oficiálnosť a verejnoscť (publicistický, rečnícky, náučný, administratívny, umelecký), je z dvojice monologickosť/dialogickosť charakteristická vlastnosť monologickosti; dialogickosť je ako dominantna spájaná s textami subjektívneho hovorového štýlu. Vo viacerých spoločenských sférach môžeme pozorovať, že expedienti niektorých oficiálnych, verejných komunikátov sa usilujú využiť štylistický potenciál, resp. štylistické „benefity“ dialógu a vnášajú dialogické prvky aj do žánrov, v ktorých nie sú štandardné. Takéto komunikáty sa však tým posúvajú k subjektívnemu hovorovému štýlu, čo má mnohé jazykovo-štylistické „dôsledky“ – napr. výskyt subštandardných výrazových foriem, zvýšený výskyt pronomín, dochádza k expresivizácii, objavujú sa ortoepické i intonačné chyby, príp. pazvuky, čo je tolerovateľné v spontánných súkromných prejavoch, no nežiaduce v oficiálnom, verejnom priestore.

Cieľom príspevku je na pozadí teoretických indícií priblížiť štylistické podoby a funkcie dialogickosti vo viacerých typoch súčasných populárnych komunikátov, konkrétne v mediálnych komunikátoch televízneho spravodajstva (porov. aj Ivančová, 2019), v komunikátoch divadelného priestoru – predovšetkým v malých divadelných formách, ako sú stand-upy (podrobne Ivančová – Smoradová, 2022), v populárnych piesňach, v rozhlasových adaptáciách klasických rozprávok a povestí atď.

Informácia o projekte:

Príspevok je súčasťou riešenia projektu APVV-22-0261 *Úloha podporných nástrojov pre skorú diagnostiku a terapiu u detí s poruchami sluchu a reči (3PoCube)*.

Kontakt:

Mgr. Lena Ivančová, PhD.
 Katedra slovakistiky, slovanských filológií
 a komunikácie
 Filozofická fakulta
 Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
 Moyzesova 9
 040 01 Košice
 Slovenská republika
 lena.ivancova@upjs.sk
 0000-0003-0240-1505

Citlivý, empatický dialóg, pozorné naslúchanie, zachytávanie komunikačných nuáns, ich komparácia, sú nevyhnutným predpokladom aj na to, aby sme zaregistrovali odchýlky na úrovni počúvania, porozumenia i psychického spracúvania podnetov (porov. zameranie projektu APVV, súčasťou riešenia ktorého je tento príspevok). Začiatkom úsilia o porozumenie je dialóg.

- ČMEJRKOVÁ, S. a kol. 2013. *Styl mediálných dialógů*. Praha : Academia, 2013. 314 s. ISBN 978-80-200-2267-7.
- FINDRA, J. 2004. *Štylistika slovenčiny*. Martin : Osveta, 2004. 232 s. ISBN 80-8063-142-5.
- IVANČOVÁ, L. – SMORADOVÁ, V. 2022. K vymedzeniu stand-up comedy na Slovensku. Genologické, spoločensko-kultúrne a jazykovo-štylistické špecifiká. In *Slovenské divadlo*. ISSN 0037-699X, 2022, 70, č. 4, s. 348-364. DOI [10.31577/sd-2022-0024](https://doi.org/10.31577/sd-2022-0024).
- IVANČOVÁ, L. 2019. Syntakticko-sémantická a intonologická invariantnosť spravodajskej vety. In: *Komunikácia v odborných reflexiách*. Banská Bystrica : Belianum, 2019. ISBN 978-80-557-1573-5, s. 181-192.
- MARKOVÁ, I. 2007. *Dialogičnosť a sociálna reprezentace. Dynamika mysli*. Praha : Academia, 2007 (z anglického originálu Dialogicality and Social Representations. The Dynamics of Mind, 2003, preložila H. Šolcová). 284 s. ISBN 978-80-200-1542-6.
- SABOL, J. – ZIMMERMANN, J. 1994. *Komunikačný štatút prízvuku v spisovnej slovenčine*. Prešov : Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika, 1994. 94 s. ISBN 80-88722-05-5.
- TONDL, L. 1997. *Dialóg. Sémiotické rozmery a rozhraní dialógu*. Praha : Filosofia – nakladateľstvi Filozofického ústavu AV ČR, 1997. 216 s. ISBN 80-707-092-7.

Oxana Blaškiv

univerzitný román
akademický román
žáner
slovanské literatúry

Contemporary Slavic University Novel:
An Attempt of Genre Definition
and Typology

Campus Novel
Academic Novel
Genre
Slavic Literatures

Univerzitný román v slovanských literatúrach zatiaľ nebol predmetom komplexného výskumu. Keďže literárna história a kritika skúmajú angloamerickú univerzitnú prózu už od polovice dvadsiateho storočia (Proctor, Carter, Rossen Womack, Showalter, Williams), práve ona je akousi bernou mincou, s ktorou sa porovnáva univerzitná próza písaná v iných jazykoch, či už ide o anglickú univerzitnú prózu alebo o jej špecifiká vo všeobecnosti. Keďže história slovanských univerzít sa od tej anglickej či americkej do určitej miery líši, tieto rozdiely odráža aj univerzitná próza.

Univerzitná próza sa začína v slovanských literatúrach častejšie objavovať hlavne po roku 1989, čo naznačuje, že so zmenou politického režimu došlo k historickému obratu aj v tejto sfére. V slovanských literatúrach sa síce literatúra, ktorá tematizovala učencov – a dala by sa z dnešného pohľadu zaradiť k akademickým románom, sporadicky objavovala aj medzi rokmi 1945 a 1991, ale univerzitná próza dosiahla svoj vrchol po roku 1989 alebo 1991, keď sa tieto štáty oslobodili od Sovietskeho zväzu a univerzita prestala byť strážkyňou a hovorkyňou ideológie. Dalo by sa to prirovnať k vplyvu, ktorý mala zmena anglickej spoločnosti po druhej svetovej vojne na anglický akademický román (Carter, 1990), prípadne k vplyvu silnejúcej americkej strednej triedy na zobrazovanie postavy univerzitného profesora v americkej próze (Williams, 2012).

Napriek tomu, že v súčasnej slovanskej próze by sa mnohé romány dali zaradiť pod zastrešujúci názov „univerzitný román“ (román zobrazujúci univerzitný život), existencia slovanského univerzitného románu je stále predmetom diskusie (Fuchs a Klepuszewski 2019). Slovenský literárny kritik Marek Mitka tvrdí, že univerzitná próza je v súčasnej slovenskej literatúre okrajovým žánrom (2018, s. 124). Platí to aj pre iné slovanské literatúry, ale sporadické vedecké práce ostatných rokov signalizujú zvyšujúci sa záujem o univerzitnú prózu a potrebu jej teoretického spracovania.

Vedci pri diskusii o prínose slovanských literatúr do globálnej univerzitnej prózy zvyčajne poukazujú na určité rozostrenie hraníc tohto žánru (Skubaczewska-Pniewska 2018). Slovanský univerzitný román úspešne kombinuje prvky žánru *bildungsroman* s dobrodružstvom či mystikou, biografiou či *life review*, ale aj s detektívkou a najmä s historickým románom, pričom satira nie je jeho hlavnou črtou ako v románoch anglo-americkéj tradície. Spolu s prepájaním žánrov je i historická tematika románov typickou črtou slovanskej univerzitnej prózy a vychádza z národnej literárnej a sociokultúrnej histórie jednotlivých krajín strednej a východnej Európy. Univerzitný román je v týchto krajinách zároveň kronikou udalostí, ktoré históriu univerzít významne ovplyvnili (napríklad, univerzita pod nadvládou komunizmu alebo univerzita v kontexte politickej zmeny koncom 80. – začiatkom 90. rokov 20. storočia). Teda zatiaľ čo anglo-americký univerzitný román opisuje dejiny univerzity súbežne alebo len s malým oneskorením, čo robí pravidelne od päťdesiatych rokov, slovanská univerzitná próza je prevažne písaná po roku 1989 a zachytáva rôzne etapy rozvoja univerzít naraz, teda s veľkým odstupom času, a tým padom tvorí istý druh historického románu. Sem patria napríklad romány Anatolija Dnistrovjaja (*Дрозofiла над томом Канта*, 2010) či Juriho Makarova (*За четверть десяти*, 2013). Podobné prehodnocovanie časov komunizmu v Československu prirodzene nachádzame u Pavla Rankova v *Legende*

Kontakt:

Oksana Blashkiv, PhD
 Univerzita v Siedlcach
 ul. Konarskiego 2
 80-100 Siedlce
 Poľsko
 oksana.blashkiv@uws.edu.pl

 0000-0002-3607-9895

o jazyku (2018) a v románach Stanislava Rakúsa (*Temporálne poznámky*, 1993; *Nenapísaný román*, 2004; *Excentrická univerzita*, 2008), zobrazenie obdobia normalizácie sa stáva pozadím pre román o románe (metafikciu). Zatiaľ čo sovietska, respektívne komunistická minulosť sa môže z pohľadu ukrajinských a česko-slovenských profesorov do istej miery líšiť, v súčasnosti čelia v podstate rovnakým výzvam. Príkladom sú romány Jiřího Fantu (*Čtyři*, 2010; *Univerzita*, 2014), Olivera Bakoša (*Katedra paupologie*, 2001), Emany Erdélyiho a Mareka Vadasa (*Univerzita*, 1996), Michala Sýkoru (*Modré stíny*, 2013), Daryny Bereziny (*Факультет*, 2017), Stanislava Rosoveckého (*Помста Першодрукаря*, 2008), Ihora Josypíva (*Університет*, 2007; *Калейдоскоп*, 2009), Ingi Iwasiuk (*Na krótko*, 2012), Wita Stoszaka (*Sto dni bez stońca*, 2014), a Artura Przybysławskiego (*Pan Profesor*, 2020).

- CARTER, I. 1990. *Ancient Cultures of Conceit. British University Fiction in the Post-War Years*. London; New York : Routledge, 1990. 317 p. ISBN 0415031540.
- FUCHS, D. – KLEPUSZEWSKI, W. (eds.). 2019. *The Campus Novel: Regional or Global?* Leiden; Boston : Brill Rodopi. 214 p. ISBN 90-04-39231-9.
- MITKA, M. 2018. Naratívne a literárnoteoretické korelácie diskurzivity v románach S. Rakúsa: hľadanie autora (nielen v časoch socializmu). In *Codex HistoricoCritica. Noetické východiská v kontexte interdisciplinárnych prístupov k histórii, literatúre, jazyku a umeniam*. Prešov : Prešovská Univerzita, 2018. ISBN 978-80-555-2102-2, s. 124-134.
- PROCTOR, M. R. 1957. *The English University Novel*. New York : Arno Press, 1957. 228 p.
- ROSSEN, J. 1993. *The University in Modern Fiction: When Power is Academic*. New York, N.Y. : St. Martin's Press, 1993. 202 p. ISBN 9780333471821.
- SHOWALTER, E. 2005. *Faculty Towers: The Academic Novel and Its Discontents*. Oxford : Oxford UP, 2005. 143 p. ISBN 978-0-8122-2085-8.
- SKUBACZEWSKA-PNIEWSKA, A. 2018. Czy istnieje polska powieść uniwersytecka?" In *Literaturoznawca literatem czyli rzecz o akademii i kreatywnym pisaniu*. Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2018. ISBN 978-83-7865-721-7, s. 93-115.
- WILLIAMS, J. J. 2012. The Rise of the Academic Novel. In *American Literary History*, ISSN 1468-4365, Vol. 24, issue 3, pp. 561-589, access date 20.02.2024 <https://doi.org/10.1093/alh/ajs038>.
- WOMACK, K. 2002. *Postwar Academic Fiction: Satire, Ethics, Community*. London : Palgrave, 2002. 216 p. ISBN 0-230-59675-4.

Obraz Turkov v *Púti lásky* Jána Kalinčiaka a *Nešťastnej rodine* Vasila Drumeva

Nikolay Zhelev

Turci
predsudky
nadvláda
historická poviedka
janičiari

The Image of the Turks in *The Road of Love* by Ján Kalinčiak and *Woeful Family* by Vasil Drumev

Turks
Prejudice
Dominance
Historical Short Story
Janissaries

Vasil Drumev a Ján Kalinčiak majú veľký prínos pre rozvoj bulharskej a slovenskej prózy. Ich vplyv modeluje chuť čitateľov a zadáva kritéria, ktoré budú dodržiavané ďalšími autormi. Dokonca „diela J. M. Hurbana a J. Kalinčiaka v podstate určovali charakter prózy v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch“ (Mazák, 1988, s. 137). Drumevov literárny debut *Nešťastná rodina* sa považuje za prvé prozaické dielo novej bulharskej literatúry.

V čísle 58 z roku 1847 periodického vydania *Orol Tatranský* je publikovaná povesť slovenského spisovateľa Jána Kalinčiaka *Pút lásky*. O trinásť rokov neskôr – v roku 1860 – Vasil Drumev publikuje svoj literárny debut *Nešťastná rodina* v časopise *Български книжици*.

Podľa Tsvetana Todorova „text sám vždy obsahuje určitý spôsob, ako má byť čítaný“ (Todorov, 1990, s. 47). V takom prípade podtitul *Pút lásky* nám ukazuje, že je to „povešť z časov Tureckých“. Dej sa odohráva v dobe po prvej bitke pri Moháči (1526), keď Uhorsko stráca svoju nezávislosť, a pred druhou bitkou pri Moháči, ktorou končí nadvláda Turkov. Žáner je historická poviedka.

V predhovore *Nešťastnej rodiny* autor prezrádza, že sujet je situovaný počas doby, keď janičiari a krdžaliovia voľne robili všeliaké zločiny. Špecifickosť v bulharskom diele je, že sa v ňom nikdy nepíše, že antagonisti sú Turci, ale že sú janičiari. Príčinou je turecká cenzúra, ktorá nedovolí negatívne slová proti Turkom. Podľa Very Mutaľčiovej „počas rokov 1786 – 1793 sa vyskytujú všetky komponenty, ktoré charakterizujú anarchiu na Balkanoch, a to najmä: krdžalijstvo, ajanské rozbroje, janičiarske povstania, odpadlivosť“ (Mutaľчиева, 1993, c. 69). Drumev sa narodil okolo roku 1840 a nemal priame skúsenosti z tohto búrneho obdobia. Ak prijmeme, že historické je každé literárne dielo, v ktorom sa opisujú udalosti, ktoré autor nezažil, *Nešťastná rodina* je taktiež historická povesť ako tá Kalinčiakova. Dokonca v tom istom predhovore bulharský spisovateľ podčiarkuje, že poviedky, ktoré obsahujú skutočné udalosti, majú oveľa väčšiu literárnu hodnotu než tie s fikcionalnými.

Historickosť, historická doba a postavy pridávajú textu vrstvu autenticity, pravdepodobnosti. Bulharský autor napriek svojej požiadavke o realistikosť prezrádza v texte myšlienky postáv, ich príbehy a city. Literárny historik Dočo Lekov analyzuje vplyv románov francúzskeho sentimentalizmu (najmä diela Eugèna Sua) na Vasila Drumeva a prišiel k záveru, že obrodenec „prijal niektoré princípy sentimentalizmu a romantizmu, zapadoeuropskej senzačnej poetiky“ (Леков, 2004, c. 105).

Podobné miešanie faktov s fikciou je typické aj pre dielo slovenského spisovateľa. Stanislav Šmatlák píše, že „Kalinčiakovu prózu zo štyridsiatych rokov možno teda do značnej miery oprávnené vnímať ako osobitnú formu subjektívneho autorského sebvýjadrenia“ (Šmatlák, 2007, s. 105). Július Noge dokonca uvádza, že „na základe vonkajších, najmä tematických znakov aj Jána Kalinčiaka zvykneme zaraďovať do jedného radu s vyššie uvedenými autormi historickej prózy“ (Noge, 1969, s. 220) a tým spochybňuje, či sú literárne diela ako *Pút lásky* historického žanru.

Informácia o projekte:

Práca nad týmto článkom je podporená projektom *Fikcionálne a dokumentálne prvky v bulharskej próze XIX storočia. Analógie s cudzimi literatúrami*, financovaný Fondom vedeckých výskumov Bulharskej republiky № КП-06-М 70 12 z 13.12.2022

Kontakt:

Mgr. Nikolaj Zhelev PhD
Ústav literatúry
Bulharská akadémia vied
Šipčenski prochod 52, bl. 17
1113 Sofia
Bulharsko
Nikolaj650@abv.bg

Turci sú antagonisti v oboch dielach a hlavná príčina konfliktu, zápletká je láska. Oni sú silní, obyčajne víťazia nad nepriateľmi. V *Nešťastnej rodine* náčelník janičiarov Džamal bej má rád bulharské dievča, ale ona miluje obyčajného Bulhara Vlka a to provokuje želanie Turka zničiť tú rodinu. Podobná je zápletká aj v *Púti lásky*, ale Osman len unesie Čermoka a necháva Žofiu a jej príbuzných. Džamal bej nemá žiadne pozitívne črty. On je jednoduchý antagonista. Vasil Drumev určuje morálny systém svojich postáv na základe viery. Bulharský spisovateľ je pravoslávny kresťan (v novom bulharskom štáte je metropolita) a jeho pozitívne postavy sú veriaci, kým negatívne – moslimovia. Je tretia skupina tajomných kresťanov – postavy ako Emin, manželka a syn Džamala beja. Jeho podriadený má isté pochybnosti, či sú rozkazy jeho pána správne a na konci zavraždí sám seba. Osman je otrok svojich citov. On miluje Žofiu a preto sa ju skúša uniesť. Únos Čermoka z jeho svadby na prvý pohľad vyzerá nelogicky. Prečo neunesie svoju obľubenú? Kalinčiak nepíše o motívoch Osmana, jeho myšlienky, jeho činy sú vo väčších prípadoch skryté. Jeho pomsta je spôsobit túženie po svojom stratenom obľubenom, tak ako sa on mučí. Ľudskosť Osmana sa prejavuje najmä, keď oslobodí Čermoka po prosbe Žofie. Taký motív milosrdnosti pripomína cestovanie Orfea do podsvetia, keď pomocou svojej hudby presvedčil Háda, aby vrátil k živým jeho Eurydiku. Analógia starogreckého boha podsvetia s Osmanom nielen zosilňuje negatívny obraz, ale taktiež odhaľuje jeho ľudskosť. Džamal bej je taktiež strašidelný, ale chýbajú mu city, jeho manželka a dieťa ho opúšťajú práve kvôli tomu. Ľudskosť nachádzame u Emina, ale na rozdiel od Osmana, on nerobí žiadne pozitívne činy.

Turci v *Nešťastnej rodine* a *Púti lásky* sú podobní v svojej krútosti, ale pri odhaľovaní ľudskosti dvaja spisovatelia používajú odlišné spôsoby. Drumev nechavá svojho hlavného antagonistu úplne negatívneho, kým pripisuje ľudskosť jeho podriadenému Eminovi, ktorý je tajomný kresťan. U Kalinčiaka sú city dominanté – zadajú činy všetkých postáv. Osmanova láska ho núti potrestať Žofiu, ale taktiež odhaľuje jeho ľudskosť.

-
- MAZÁK, P. a i. 1988. *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988. 520 s.
- NOGE, J. 1969. *Slovenská romantická próza*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1969. 512 s.
- ŠMATLÁK, S. 2007. *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2007. 535 s. ISBN 808-92-2229-2.
- TODOROV, Ts. 1990. *Genres in discourse. Reading as construction*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 129 s. ISBN 0-521-34249-X.
- МУТАФЧИЕВА, В. 1993. Кърджалийско време. София : БАН, 1993. 416 с. ISBN 954-430-127-5.
- ЛЕКОВ, Д. 2004. *История на литературата и на възприемателя през Българското възраждане, Т. 2*. София : УИ „Св. Климент Охридски“, 2004. 356 с. ISBN 954-07-0101-5.

literatúra
umelá inteligencia
analýza
beletria
povedka
báseň

Poetry and the Artificial Intelligence

Poetry
Artificial Intelligence
Analysis
Fiction
Novel
Poem

Lubomír Gábor

V uvedenom príspevku sumarizujem doterajšie významné publikované štúdie týkajúce sa počítačom generovaného umenia – umelej inteligencie vo vzťahu k umeleckej literatúre. Vychádzam najmä zo zahraničných zdrojov, kde sa táto téma výskumne analyzuje už dlhšie obdobie. Dôkazom toho je aj existencia samostatných odborných elektronických zdrojov, ako napríklad *AI Magazine*.

Najpodstatnejšou časťou mojej práce však je samotná analýza možností umelej inteligencie pri tvorbe kreatívnych umeleckých textov v slovenskom jazyku. Vychádzajúc z doterajších vedeckých poznatkov, nemožno kreatívnu činnosť vytvorenú v spolupráci s umelou inteligenciou celkom jednoznačne považovať za epigónstvo alebo porušenie etických princípov pri publikovaní textov.

Vychádzam z hypotézy, že diela vytvorené umelou inteligenciou sú osobitým výsledkom kreatívneho procesu, ktorý možno podrobiť interpretácii a kritickému čítaniu ako každý iný literárny kreatívny úkon.

Vo svojom príspevku preto analyzujem literárnu umeleckú činnosť umelej inteligencie pri tvorbe vybraných žánrov beletrie. Využívam na to systém Open AI Chat GPT 3.5 – dostupný na webovej stránke: <https://chat.openai.com> – v základnej verzii.

Mojím cieľom nie je posudzovať mieru intertextuálnych alebo intermediálnych presahov vytvorených textov, rovnako tak si nekladiem otázky možnosti rozoznania textov vytvorených človekom a textov generovaných počítačom, pretože tieto sú v odbornej literatúre relatívne dobre a bohato zmapované a preukázané aj štatistickými modelmi (viď Kőbis – Mossink, 2021). Zaujímam sa ale o mieru umeleckej kreativity, originality a o celkovú poetickú kvalitu generovaných textov.

Umelú inteligenciu som postupne požiadal o generovanie konkrétnych beletristických žánrov, a to povedky a básne – výber týchto žánrov bol z mojej strany účelový; išlo mi o generovanie takých textov, ktorých relevantné časti je možné z kvantitatívneho hľadiska odcitovať v prednesenom príspevku.

Na základe mojej žiadosti umelá inteligencia vytvorila 4 typy povedkových textov a 4 typy básnických textov, ktoré následne podrobujem literárno-jazykovej analýze. Texty, ktoré na moje zadanie umelá inteligencia napísala, boli kreované buď bez mojich zásahov, alebo s minimálnymi zásahmi z mojej strany.

Zakaždým som využíval jednotný postup: napísal som do systému Chat GPT prosbu o vytvorenie textu (tému i rozsah som ponechal na systém samotný, prípadne som tému a rozsah zadal na začiatku) a sledoval som reakcie systému. Ak systém nevytvoril text požadovanej dĺžky (pri povedkách), požiadal som ho o nápravu a sledoval som adekvátnosť úpravy.

Pri básnických textoch som v jednom zo štyroch prípadov systém požiadal po napísaní básne o jej pretransformovanie do inej formálnej podoby, t. j. do sonetu, prípadne do rispetu. Okrem toho som sledoval aj reakcie systému na môj podnet na úpravu básnického textu po upozornení, že báseň nemá dodržaný rým.

Z textov generovaných takýmto spôsobom som si vytvoril vlastný textový korpus. Hoci tu ide o 8 samostatných textových jednotiek – čo z kvantitatívneho hľadiska predstavuje pomerne málo dát, predsa len sa nazdávam, že aj v tomto modelovom pokuse

Kontakt:

Mgr. Lubomír Gábor, PhD.
 Katedra slovenského jazyka a literatúry
 Filozofická fakulta
 Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
 Nám. J. Herdu 2
 917 01 Trnava
 Slovenská republika
 lubomir.gabor@ucm.sk
 0000-0002-4756-8512

sa vyskytuje dostatok reprezentatívnych informácií, ktoré možno využiť na posúdenie umeleckej adekvátnosti a originalnosti textov generovaných umelou inteligenciou. Moje závery vychádzajúce z čítania týchto textov tvoria poslednú časť predneseného príspevku.

Zistil som, že systémové algoritmy nepodporujú významnú kreativnosť – texty sú značne šablónovité, klišéovité, povrchné, opakuje sa v nich pomerne rovnaká štruktúra – poviedky bez explicitne zadanej témy využívajú mužské postavy (predovšetkým odvážnych chlapcov), ktoré napriek nevôli okolia uskutočnia takmer až heroickú zmenu a získajú si rešpekt; takéto poviedky siahajú do roviny fantastickéj a dobrodružnej literatúry, sú vsadené do prírodného prostredia s temnými a tajomnými črtami. V básňach (bez explicitne stanovenej štruktúry) umelá inteligencia sama generovala najmä texty obsahujúce štyri verše v jednej strofe, pričom priemerne básne obsahujú štyri strofy.

Z mojich zistení vyplýva, že uvedené texty nie sú dostatočne umelecky presvedčivé ani kreatívne. Napokon ani po osobitých dodatkoch a dopĺňujúcich otázkach či pokynoch pre systém Chat GPT pri kreovaní konkrétneho prozaického textu nebol systém schopný opustiť rámec zjednodušenej príbehovej naratívnej povahy textu a preniknúť hlbšie za účelom vysvetlenia motivácie konania postáv vo fikčnom svete.

Samozrejme, pri utváraní záveru je potrebné vziať do úvahy, že testovaná vzorka bola relatívne malá, a aj fakt, že využívam len základnú verziu systému; napokon, dáta v slovenčine, z ktorých umelá inteligencia v tejto súvislosti čerpá, môžu byť tiež obmedzené, čo sa však do budúcnosti nepochybne zmení.

-
- AGNEW, E., ZHU, L., WISEMAN, S., RUDIN, C. 2022. Can a Computer Really Write Poetry? In *Harvard Data Science Review*. 2022, vol 4, no. 4, p. 1-10.
- BODEN, M. A. 2009. Computer Models of Creativity. In *AI Magazine*. 2009, vol. 30, no. 3, p. 23-35.
- BRANWEN, G. 2022. *Gwern. GPT-3 Creative Fiction*. Dostupné na internete: <https://www.gwern.net/GPT-3#poetry>.
- GHAZVININEJAD, M., SHI, X., CHOI, Y., KNIGHT, K. 2016. Generating topical poetry. In SU, J., DUH, K., CARRERAS, X. (ed.): *Proceedings of the 2016 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*. 2016, p. 1183-1191.
- GONÇALO OLIVEIRA, H. 2018. A Survey on Intelligent Poetry Generation: Languages, Features, Techniques, Reutilisation and Evaluation. In *Proceedings of the 10th international conference on natural language generation*. 2018, p. 11-20.
- JOZEFOWICS, R., VINYALS, O., SCHUSTER, M., SHAZEER, N., WU, Y. 2016. Exploring the Limits of Language Modeling. In *Computation and Language*. 2016. Dostupné na internete: <https://arxiv.org/abs/1602.02410>.
- KÖBIS, N. – MOSSINK, L. D. 2021. Artificial intelligence versus Maya Angelou: Experimental evidence that people cannot differentiate AI-generated from human-written poetry. In *Computers in Human Behavior*. ISSN 1873-7692, 2021, vol. 114, p. 1-13.
- LAMB, C., BROWN, D. G., CLARKE, C. L. A. 2017. A taxonomy of generative poetry techniques. In *Journal of Mathematics and the Arts*. 2017, vol. 11, no. 3, p. 159-179.
- MANURUNG, H., RITCHIE, G., THOMPSON, H. 2000. *Towards a computational model of poetry generation*. Edinburgh : Division of Informatics, University of Edinburgh.
- SHARAN, N. N. – ROMANO, D. M. 2020. The effects and locus of control on trust in humans versus artificial intelligence. In *Heliyon*. 2020, vol. 6, no. 8, p. 1-12.
- VAN de CRUYS, T. 2020. Automatic poetry generation from prosaic text. In JURAF-SKY, D., CHAI, J., SCHLUTER, N., TETREAU, J. (ed.): *Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*. 2020, p. 2471-2480.
-

Podoby duchovnosti v slovenskej literatúre realizmu a moderny

Lívia Barnišinová

slovenský realizmus
slovenská literárna moderna
duchovnosť
spiritualita
literárna postava

Forms of Spirituality in Slovak Literature
of Realism and Modernism

Slovak Realism
Slovak Literary Modernism
Spirituality
Literary Character

Príspevok sumarizuje výsledky monografického výstupu *Podoby duchovnosti v slovenskej literatúre realizmu a moderny*, v ktorom sme predstavili teoreticko-metodologické východiská a analyticko-interpretácie sondy do umeleckých textov vybraných autorov. Sústredili sme sa na odhaľovanie duchovného rozmeru v tvarovaní literárnych postáv. Konkrétne: M. Kukučín – *Na jarmok!, Na Ondreja, Hody, Dve cesty*; J. G. Tajovský – *Tajní boháči, Hriech, „Hlucháň“*; J. Jesenský – *Cestoval som na Štedrý večer*; V. Hurban Svetozárov – *Pán Gašpar*; I. Krasko – *List mŕtvemu*.

Interpretačno-analytické vstupy do desiatich literárnych textov reprezentatívnych autorov literárneho realizmu a slovenskej literárnej moderny odhalili niekoľko súvislostí, z ktorých môžeme vysloviť zovšeobecňujúci záver: v prozaických textoch literárneho realizmu a slovenskej literárnej moderny sa preukázala duchovnosť v téme a v tvarovaní literárnych postáv podľa vzoru „homo religiosus“ a „homo spiritualis“. U jednotlivých autorov je rozmer duchovnosti prítomný ako pevná súčasť ich tvorby. V porovnaní s realistickými literárnymi textami, kde duchovnosť vychádzala najmä z inštitucionálnej religiozity a bola v textoch prítomná explicitne aj implicitne, v tvorbe slovenskej moderny duchovnosť tvorí súčasť introspekcie, vstupuje do psychologizácie postáv, a preto má svoje osobité výrazy utlmených, zvnútornených postojov; v literárnom texte je však prítomná implicitne až latentne, cez iniciačný proces alebo jeho fázy v sujete. V oboch literárnych obdobiach je tak duchovnosť prítomná diferencovane, a to v téme, v kompozícii aj v tvarovaní literárnych postáv, avšak jej ťažisko sa z epických situácií a konania postáv v období realizmu presúva v období slovenskej literárnej moderny do psychologizácie, prežívania literárnych postáv.

Z hľadiska kompozičnej poetiky sa špecifiká umeleckého pretvorenia duchovnosti autormi uplatňovali v rámci kompozičných princípov a kompozičných postupov.

Osobitým kompozičným postupom, ktorý sa podieľal na tvarovaní diferencovanej duchovnosti v interpretovaných textoch, bola kategória postavy. Hlavné postavy zväčša vystupovali v kontraste alebo paralele k svojim figurálnym náprotivkom, no znaky duchovnosti na základe numerickej symboliky predstavovala aj konfigurácia postáv. Zvláštnym typom postavy boli postmortálne postavy, ktoré v umeleckom stvárnení duchovnosti predstavovali východisko ústredného problému hlavných postáv, ale aj mysteriózna postava. Špecifickým stvárnením postáv v literárnych textoch s duchovnou tematikou autori podčiarkli ich výnimočnosť, keď ich modelovali napr. ako matku trpitelku či postavu, ktorej základným kategorickým imperatívom bolo morálne prežívanie života, vychádzajúce z kresťanského presvedčenia. Tieto postavy nezapadajú do klasifikácie vytvorenej F. Všetickom (1986, s. 24 – 29). Ich špecifický druh či forma je určená názornou danosťou, ktorá reprezentuje ideu takýchto postáv, preto ich vymedzíme pojmom eidetická postava, t. j. z gréckeho eidos – forma, ktorá v sebe zahŕňa tvar, vzhľad, druh, podstatu ako názornú danosť. Vo svojej filozofii termín používa napr. Platón, ktorý označuje eidos za „species to genus“, teda „druh na rod“. Názorným spôsobom o termíne uvažuje v dialógu Faidros, pričom termínom

Informácia o projekte:

Príspevok je výstupom grantového projektu APVV-19-0244 *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc.
Doba riešenia: 2020 – 2024.

Kontakt:

PaedDr. Lívia Barnišinová, PhD.
Centrum jazykovej prípravy
Filozofická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Moyzesova 9
040 01 Košice
Slovenská republika
livia.barnisinova@upjs.sk
 0000-0001-6162-7374

eidos označuje pojmový druh, ktorý vychádza z mnohých vnemov a je rozumovou zložkou duše koncentrovanej do jednoty, a teda idey (Faidros, 249 b-c).

Kategória času sa v textoch vyskytovala najviac v podobe času signifikantného, posvätného, sakrálneho. Autori stvárnilo signifikantný čas vždy v analógii s hlavnou témou ako čas rituálov a tradícií, očakávania dôležitej udalosti s morálnym aspektom či umierania. Posvätný čas, čas sakrálny, vychádza zväčša už z času signifikantného, dodáva mu rozmer slávnosti, nadprirodzenosti, zázračnosti. Autori použili tento kompozičný postup v súvislosti s časom liturgickým, cirkevným, ktorý je viazaný na ľudové zvykoslovie či na tie dni v priebehu roka, počas ktorých do popredia mohli vysunúť duchovný rozmer látkovej skutočnosti, napríklad čas Vianoc, sv. Ondrej, deň umierania a sviatok Všechsvätých.

Priestor ako kompozičný činiteľ bol v prózach autorov špecificky stvárnený. V súvislosti s duchovnou tematikou išlo zväčša o kontrastný priestor vonkajší, profánný a jeho náprotivok, priestor vnútorný, sakrálny, ktorý autorom umožnil ponor do vnútorných dispozícií literárnych postáv. Bránou medzi oboma priestormi sa vytvárali prechody, napr. prah, dvere, vrátka na cintoríne, studňa a pod. Zmena priestoru bola takmer vždy podmienená zmenou súvisiacou s metamorfickým motívom hlavnej postavy, ktorý súvisel s iniciačným prerodom.

Analýza textov slovenského realizmu a literárnej moderny preukázala diferencovanú duchovnosť a jej umelecké stváranie. Fenomén duchovnosti je v textoch prítomný na osi explicitnosť – implicitnosť – latentnosť a má svoje špecifické prevedenie v tvarovaní literárnych postáv prostredníctvom psychologizácie, introspekcie a spirituálnej hĺbky. Postulovanie otázok o životných hodnotách ukotvených v morálnom, duchovnom či kresťanskom prežívaní tak vnútorne zjednocuje ich tvorbu.

DURAND, G. 2022. *Antropologické struktury imaginárna*. Praha : Malvern, 2022.

HAJDUČEKOVÁ, I. 2016. *Duchovnosť v (re)interpretácii diel slovenskej literatúry*. Košice : UPJŠ, 2016.

HODROVÁ, D. 2014. *Román zasväcení*. Praha : Marvelm, 2014.

PLATÓN. 1993. *Faidros*. Praha : Oikoymenh, 1993.

TURNER, V. 2004. *Průběh rituálu*. Brno : Computer Press, 2004.

VŠETIČKA, F. 2012. *Celstvist celku. O kompoziční poetice českého dramatu*. Olomouc : Fontána, 2012.

VŠETIČKA, F. 1986. *Kompozičiana: o kompozičnej výstavbe prozaického diela*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1986.

VŠETIČKA, F. 2017. *Slovesné sondy*. Olomocu : H+H Vyšehradská s. r. o., 2017.

VŠETIČKA, F. 1992. *Stavba prózy*. Olomouc : Vydavatelství Univerzity Palackého, 1992.

Lukáš Šutor

literárna veda
antropológia
literatúra
kultúra
interdisciplinarita

Methodological Overlaps between
Literary Studies and Cultural
Anthropology

Literary Studies
Anthropology
Literature
Culture
Interdisciplinarity

V príspevku analyzujeme prieniky a dopĺňania metód dvoch samostatných disciplín: literárnej vedy a antropológie. Ich prekrývanie je historicky motivované snahou zapíňať biele miesta, ktoré vznikli klasickým literárnovedným a antropológickým výskumom vzťahu literatúry a kultúry. V priebehu posledných šesťdesiatich rokov sa v prostredí zmiešaného humanitného a spoločenskovedného výskumu objavila iniciatíva holistickejšieho pohľadu na „hraničné“ literárne texty, ktoré boli rovnako zaujímavé pre literárnych vedcov aj kultúrnych antropológov. Ide najmä o kultúro- tvorné diela zo žánrového spektra *náboženských textov, mytologickej literatúry a folklórnej slovesnej tvorby*. Ďalší okruh výskumov vychádza zo záujmu antropológie o počiatky kultúrnych javov (z literárnych fenoménov sú to napr. rytmus, príbeh, metafora či fikcia). Tradičné antropológické témy, ako sú rituály, iniciačné obrady, kultúrne vzorce, tvoria ďalší interdisciplinárny okruh. Najčastejšie skúmanou problematikou je však vzťah literatúry a konkrétneho socio-kultúrneho spoločenstva. Zvýraznený antropológický rozmer tohto vzťahu sa exponuje v špecifických historických situáciách, keď sa napr. literatúra dostáva do pozície dominantného reprezentanta kultúry. Podobná situácia nastáva, keď je potrebné rekonštruovať kultúrny kontext diela alebo pomenovať procesy projekcie kultúry v literatúre.

Vo vývine literárnej vedy a antropológie došlo v západnom akademickom prostredí k niekoľkým metodologickým obohateniam. Zreteľné ovplyvňovanie celého komplexu vied o človeku a kultúre literárnou vedou sledujeme od konca šesťdesiatych rokov minulého storočia, keď antropológia vyčerpala svoj pozitivistický potenciál. Takto napr. – priamo pod vplyvom literárnej kritiky – vznikli na amerických univerzitách *kultúrne štúdiá*. Nová línia *mäkkej antropológie* (najmä tzv. nová etnografia), ktorá sa otvorene odvracia od predchádzajúcich deskriptívnych a explanačných epistemologických modelov, sa sformovala ako reakcia na zlyhávajúce empirické prístupy. Radikalizácia tohto trendu vyústila na začiatku sedemdesiatych rokov do myšlienky *kultúr ako textov* (Geertz, 1973, s. 452). Geertzovo „zliterárnenie“ antropológického textu v sebe nesie uznanie umeleckých postupov ako nových možností uchopovania plastických kultúrnych javov. Beletrizácia vedeckých záznamov v podobe obrazného pomenovania, sriedania foriem rozprávania, práce s napätím či komikou určila textové stratégie antropológov mäkkej línie na ďalších päťdesiat rokov. C. Geertz priamo prirovnáva antropológov k autorom beletrie (1988). Súbežným javom, ktorý je prirodzeným vyústením prístupu ku kultúram ako k textom, je zvýšená frekvencia pojmov analytického jazyka literárnej vedy.

Poňúc osemdesiatymi rokmi – no najcitelnejšie v priebehu deväťdesiatych rokov – sledujeme obrátený vplyv antropológie na literárnu vedu. Tento obrat však nebol symetrický. Antropológia – ako výrazne interdisciplinárny odbor – prirodzene prijíma podnety zo všetkých sfér poznania o človeku. Naopak, exkluzívnejšie odbory, ako je literárna veda, boli voči vonkajším vplyvom historicky rezistentnejšie. Výraznú disproporciu vzťahu teda pozorujeme len zriedkavo, napr. pri literárnej komparatistike, ktorú v americkom akademickom prostredí takmer úplne pohltila antropológia a kul-

Informácia o projekte:

Príspevok vznikol ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA (1/0682/22) *Komparatívna analýza a interpretácia vybraných typov ľudovej rozprávky západných Slovanov v kultúrno-antropologických kontextoch.*

Kontakt:

PhDr. Lukáš Šutor, PhD.
 Katedra slovakistiky, slovenských filológií
 a komunikácie
 Filozofická fakulta
 Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
 Moyzesova 9
 040 01 Košice
 Slovenská republika
 lukas.sutor@upjs.sk
 0000-0001-8465-1836

turálne štúdiá. Antropologický obrat v literárnom výskume (ako ho nazval J. Schlaeger, 1996) pomenúva vŕahovanie literárnej vedy do sféry kulturologických disciplín. Za týmto jednosmerným procesom je potrebné vidieť rozdielnu štruktúru akademického prostredia anglosaských univerzít, kde sa na katedrách literatúry stretávajú odlišné etnické tradície bývalých koloniálnych regiónov. Ich viac-menej spoločný jazyk (a teda aj literatúra) vytvárajú kultúrne heterogénny priestor, ktorý nemohol ostať bez meniacej sa kultúrno-politickej reflexie. Praktickým dopadom tejto diverzity a jej vyrovnávania medzi multikulturalizmom a kultúrnym partikularizmom deväťdesiatych rokov bola zvýšená citlivosť pri zostavovaní literárnych antológií, ale i meniace sa teoretické rámce.

Na záver konštatujeme, že myšlienku uznania literatúry ako samostatného predmetu kulturologického výskumu historicky presadzovali najmä antropológovia (menej literárni vedci). Nájdeť medzi nimi aj zástancov radikálnych postojov a obhajcov tézy: „*literatúra zrodila antropológiu*“ (Cesareo, 2002, s. 161-162).

- CESAREO, M. 2002. Anthropology and Literature – Of Bedfellows an Illegitimate Offspring. In *Between Anthropology and Literature – Interdisciplinary Discourse*. London : Routledge, 2002. s. 158-174.
- GEERTZ, C. 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York : Basic Books, 1973.
- GEERTZ, C. 1988. *Works and Lives – The Anthropologist as Author*. Stanford : Stanford University Press, 1988.
- SCHLAEGER, J., ed., 1996. REAL: *Yearbook of Research in English and American Literature. Vol. 12 – The Anthropological Turn in Literary Studies*. Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1996.

kvantitatívny výskum
kvalitatívny výskum
integrováný výskum
farebná produktová matica
obsahová analýza

Selected Methodological Aspects in Media Research

Quantitative Research
Qualitative Research
Integrated research
Product Color Matrix
Content Analysis

Renáta Cenková

Metodológiu vnímame ako komplex úloh, procedúr a inštrumentov, používaný pre verifikáciu teoretických objasnení a faktov, ktorými sú empiricky a teoreticky dokázané zistenia generované vedeckým úsilím. Vedecká teória pracuje s logickým aspektom vedy (pojmy, konštrukty, idey, premenné). Výskumné metódy pracujú s empiriami. Poznatky sú sumou zistení, na základe vedeckého skúmania, ktoré je možné charakterizovať metodickosťou (systematickosťou), ktorá musí byť nielen pravdivá, ale aj legitimizovaná v rámci daného odboru, a to kontrolovateľnosťou, presnosťou a opakovateľnosťou.

Metodológia prepája vedeckú teóriu so získanými poznatkami a faktami, čím vytvára tri základné dimenzie vedy, ktorú môžeme charakterizovať štyrmi základnými kritériami, a to otvorenosť (communism), organizovaný skepticizmus (organised scepticism), univerzalizmus (universalism) a nezainteresovanosť (disinterestedness), pod ktorými rozumieme status vedy získaný prostredníctvom činnosti – jej skutokovej podstaty, nie prostredníctvom sociálnej pozície, či sponzorstva (Loučková, 2010, s. 23). Tieto kritéria kritizoval napr. Kuhn (1977), ktorý považuje za najproblematickejšiu otázku vnímania, percepcie a následného zhromažďovania informácií, ktoré sú determinované objektom pozorovania. Vedecká paradigma je teda závislá na praxi vedeckej komunity. Diskurz v sociálnych vedách ovplyvňuje myšlienkový prúd, alebo tradícia na ktorú je výskum napojený. Na rozdiel od prírodných vied, základným rysom výskumu v sociálnych vedách je prisudzovanie sebauvedomenia a intencionality ľudskému konaniu, čo znamená, že ľudské konanie je riadené na základe zámeru a motivácie konajúcich (Hubík, 1999). Výskumníci v sociálnych vedách by však nemali rezignovať, ale reflektovať na existenciu spomínaných sekundárnych vplyvov.

Kvantitatívny i kvalitatívny výskumný prístup majú svoje osobitosti, a to v používaní terminológie, postupov a metód. Dôležitými parametrami kvantitatívneho výskumu sú objektívnosť a meranie, opiera sa o základy vedeckého poznania prostredníctvom pozorovania a overovania. Vedecké poznatky sú neosobné. Objektívnosť a nezávislosť výskumného procesu pomocou štandardizovaných metód a techník a s využitím štatistických metód analýzy. Kvantitatívny prístup je implicitne spojený s deduktívnym logickým princípom, to znamená, že fakty môžu byť odvodené na základe aplikácie všeobecnej teórie alebo hypotéz, uskutočňovaných na špecifickú situáciu. Je teda možné testovať a potvrdiť špekulatívne predpojatú teóriu formulovanú do hypotéz. Ide o epistemickú pozíciu hypoteticko-deduktívnu. Ideálna výskumná stratégia by mala umožniť zabezpečenie kontroly tzv. premenných, ktoré slúžia na testovanie vopred formulovanej teórie, čo v praxi znamená prácu orientovanú na detaily – tzv. operacionalizácia a meranie. Kvantifikácia ako súbor štandardizácie, meraní a čísel je pre tento prístup kľúčová, pretože svoje pojmy odvodzuje z teoretických schém a hypotéz, ktoré by mali byť pozorovateľné, spracovateľné a testovateľné (overiteľné). Tento postup je chápaný ako nutná podmienka pre nájdenie opakovateľných a zovšeobecňujúcich záverov výsledkov výskumu. Výskumný

Kontakt:

PhDr. Bc. Renáta Cenková, PhD., MBA
 Katedra slovakistiky, slovanských filológií
 a komunikácie
 Filozofická fakulta
 Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
 Moyzesova 9
 040 01 Košice
 Slovenská republika
 renata.cenkova@upjs.sk
 0000-0003-3848-5560

cyklus kvantitatívneho výskumu väčšinou obsahuje štyri bloky, a to teória, hypotézy, pozorovanie a empirická generalizácia. Ide o testovanie hypotéz. Štatistické dáta sú zaznamenávané systematicky, sú kódované a sumarizované. Mali by byť komparovateľné a pripravené tak, aby bolo možné uskutočniť štatistickú analýzu (napr. Loučková, 2010; Keith, 2008; Ondrejko, 2006 a pod.)

Kvalitatívny výskum je označovaný ako nenumerický prieskum, odrážajúci interpretáciu sociálnej reality. Jeho cieľom je odhalenie významu „zdieľaným“ informáciám. Je založený na istej otvorenosti v položených otázkach a v pozorovaní, nevynímajúci špecifický vzťah výskumníka a účastníka. Pri pozorovaní vedec zaznamenáva veľké množstvo informácií súvisiacich s výskumným zámerom, čím čelí rôznym prekážkam v snahe dodržať určité znaky pozorovania, či už nezaujatosť, systematickosť alebo riadené plánovanie. Medzi najvýznamnejšie metódy kvantitatívneho výskumu patria pozorovanie, zúčastnené pozorovanie, hĺbkový rozhovor, obsahová analýza, semiotická analýza, analýza objektivity, naratívna analýza, analýza diskurzu, kritická analýza diskurzu, či farebná produktová matica.

Kvalitatívny i kvantitatívny výskum by mali spájať kvality ako validita a reliabilita. Vedecké prístupy súčasnosti často skloňujú pojem integrovaný výskum, charakterizovaný pojmami interakcia a systematická dynamika. Je založený na skutočnosti, že jeho predmetom sú ľudia a sociálne javy a interakcia medzi javmi a pojmami, medzi aktivitami a ideami. Interakcia je chápaná ako dynamický systém (Loučková, 2010, s. 70). Súčasný výskum v sociálnych vedách kladie vysoké nároky predovšetkým na vyššie spomínané kvality výskumu, ktorými sú validita a reliabilita. Aj preto je trendom kvantitatívne a kvalitatívne metódy kombinovať. Integrovaný výskum je typický buď simultánnou alebo sekvenčnou trianguláciou. Pod simultánnou trianguláciou rozumieme kombináciu kvalitatívnej a kvantitatívnej analýzy súbežne a nezávisle na sebe s tým, že kvantitatívna analýza zväčša spracúva väčšiu vzorku a kvalitatívna iba jej časť. Sekvenčná triangulácia znamená, že výsledky aplikácie jednej z metód usmerňujú aplikáciu druhej metódy.

-
- CENKOVÁ, R. 2017. Stereotypy v rozhlasovej reklame. In *Mediálni studia/Media Studies: Journal for Critical Media Inquiry*. ISSN 1801-9978, 2017, roč. 11, č. 1, s. 65-86.
- HUBÍK, S. 1999. *Sociologie vědení*. Praha : Sociologické nakladatelství: SLON, 1999. 224 s. ISBN 80-85850-58-3.
- KOZIÁKOVÁ, R. 2010. Analýza rozhlasových reklamných spotov podľa farebnej produktovej matice (PCM). In: *K problémom mediálnej komunikácie II*. Trnava : FMK UCM, 2010. ISBN 9788081051883, 2010, s. 409-428.
- KUHN, T. S. 1977. *The Essential Tension: Selected Studies in Scientific Tradition and Change*. Chicago : Chicago University Press, 1970. 390 p.
- LOUČKOVÁ, I. 2010. *Integrovaný prístup v sociálne vědním výzkumu*. Brno : Jota, 2010. 312 s. ISBN 9788086429793.
- ONDREJKOVIČ, P. 2006. *Úvod do metodologie sociálních věd*. Bratislava : VEDA, 2006. 230 s.
- PUNCH, K. F. 2008. *Úspěšný návrh výzkumu*. Praha : Portál, s. r. o., 2008. 232 s. ISBN 978-80-7367-468-7.

Štefan Timko

lágrová literatúra a film
stredoeurópska kinematografia
holokaust
filmové adaptácie
motív putovania

The Motif of Wandering in the Context of Contemporary Film Works with a Concentration Camp Theme

Camp Literature and Film
Central European Cinematography
Holocaust
Film Adaptations
The Motif of Wandering

Príspevok sa zaoberá fenoménom lágrového filmu situovaného do prostredia nacistických koncentračných táborov v období druhej svetovej vojny. Prostredie takéhoto tábora sa objavilo už roku 1940 v britskej snímke Carola Reeda *Night Train to Munich* a v americkom filme Franka Borzageho *The Mortal Storm*. Od tej doby vznikli desiatky filmov s lágrovou tematikou, predovšetkým v európskych krajinách najviac postihnutých holokaustom (v Poľsku, Československu, Nemecku, Francúzsku, Taliansku, Británii...), ale i v Izraeli a USA. Mnohé, predovšetkým európske filmové diela, vznikli na základe reálnych životných skúseností ich tvorcov, prípadne adaptáciou literárnych diel umelcov osobne postihnutých holokaustom. Za prvý zrelý poľský povojnový film považuje Jerzy Płażewski (2009, s. 250) drámu *Osvienčim* (orig. *Ostatni etap*, 1948), ktorý bol koncipovaný ako spomienka na milióny obetí koncentračného tábora Auschwitz. Jeho režisérka Wanda Jakubovská si ešte ako väzenkyňa tohto tábora predsavzala, že ak prežije, jej prvým filmom bude svedectvo o zločine vymykajúcom sa ľudským predstavám. Podobný zámer mal i prvý český lágrový film *Daleká cesta* (1948) režiséra a spoluscenáristu Alfréda Radoka, ktorý bol počas vojny zajatcom internačného tábora Klettendorfe pri Wroclave. Film režiséra Vojtěcha Jasného *Přežil jsem svou smrt* z roku 1960 vznikol podľa scenára Milana Jariša, niekdajšieho väzňa koncentračného tábora Mauthausen. Film *Transport z ráje* (1962) režiséra Zbyňka Brynycha bol adaptáciou knihy Arnošta Lustiga, ktorý bol kvôli svojmu židovskému pôvodu väznený v táboroch v Terezíne, Auschwitzi a Buchenwalde. Na Slovensku bol v rovnakom roku natočený lágrový film *Boxer a smrť* režiséra Petra Solana, podľa poviedky Józefa Hena, poľského Žida, ktorého otec zahynul v koncentračnom tábore Buchenwald. Aj v súčasnosti sa filmoví tvorcovia vracajú k predlohám žánru lágrovej literatúry. Slovensko-česko-nemecký film *Správa* (2020) režiséra Petra Bebjaka je adaptáciou autobiografickej knihy Alfréda Wetzlera *Čo Dante nevidel*, britsko-americko-poľský film *Zóna záujmu* (orig. *The Zone of Interest*, 2023) vznikol na motívy rovnomennej novely Martina Amisa.

Prezentácia sa zameriava na interpretačné analýzy a komparáciu troch súčasných filmov s lágrovou tematikou – snímok *Saulov syn* (orig. *Saul fia*, 2015), *Správa* (2020) a *Zóna záujmu* (2023). Zameriava sa na prínos týchto súčasných filmov v kontexte žánru lágrových filmov, skúma akým spôsobom reflektujú aktuálnu spoločenskú situáciu, napríklad návrat xenofóbnych, resp. antisemitských tendencií v spoločnosti. Prelomovým lágrovým filmovým dielom posledného desaťročia sa stal maďarský film *Saulov syn* z roku 2015. Film režiséra Lászlóa Nemesa polemizuje s tradičnými lágrovými snímkami, ktoré sú zvyčajne oslavou nezlomnej ľudskej vôle prežiť. Patria medzi ne filmy ako *Přežil jsem svou smrt*, *Boxer a smrť* či *Triumf ducha* (orig. *Triumph of the Spirit*, 1989), v súčasnosti túto tematickú líniu obohacujú melodrámy *Colette* (2013) či *Majster* (orig. *Mistrz*, 2020). Podľa Nemesa je melodramatický pohľad na šoa devalváciou témy a jeho film je v príkrom rozpore s panoramatickým a kontextuálnym pohľadom na prostredie koncentračného tábora ako ho poznáme z filmov staršej generácie režisérov, napr. zo Spielbergovho *Schindlerovho zoznamu* (orig. *Schindler's*

Informácia o projekte:

Príspevok je výstupom projektu VEGA 1/0122/23
Nomádstvo ako transcenzus každodennosti.

Kontakt:

Mgr. art. Štefan Timko, PhD.
Ústav stredo európskych jazykov a kultúr
Fakulta stredo európskych štúdií
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Dražovská 4
949 74 Nitra
Slovenská republika
stimko@ukf.sk

 0000-0001-9623-5848

List, 1993). *Saulov syn* sa dá interpretovať postupmi filozofickej dekonštrukcie, keďže jeho tvorcovia neponúkajú jednoznačný výklad konania ústredného hrdinu. Film sa vyhýba zobrazovaniu explicitného násillia, necháva ho na predstavivosť diváka. Ešte výraznejšie v úzadí je násillie a utrpenie v snímke *Zóna záujmu*, ktorá sa odohráva v sídle veliteľa tábora Auschwitz. Filmová kamera si všlma predovšetkým pôsobivé detaily interiéru a záhrady domu Rudolfa Hössa, väzenská časť tábora je tu sprítomňovaná predovšetkým zvukovou stopou. Film ponúka pohľad na koncentračný tábor dominantne optikou strojcov holokaustu. Je alegóriou súčasnej konzumnej spoločnosti ignorujúcej utrpenie okolitého sveta, z ktorého benefituje.

Výrazným dramatickým impulzom všetkých troch filmov je motív putovania, resp. opustenia tábora. *Saulov syn* a *Správá* prinášajú motív úteku z Auschwitzu ako pripravovaného rozhodnutia jeho hrdinov – táborových zajatcov. Tento plánovaný útek z epicentra masového vraždenia hrdinom zároveň ponúka druhotnú motiváciu – úsilie pochovať dieťa, resp. snahu podať informáciu o zverstvách v táboch. V *Zóne záujmu* je z koncentračného tábora nútený odísť jeho veliteľ Rudolf Höss, jeho manželka Hedwiga však so zmenou pôsobiska nesúhlasí. Motív odmietnutia dobrodružstva je na jednej strane ironickou alúziou na tradičné lágrové filmy s témou úteku, zároveň ide o gesto súhlasu s konformným životným štýlom kolonizátorov, prítakanie duševnej a morálnej smrti hlavných hrdinov žijúcich za múrom najväčšieho vyhladzovacieho tábora v dejinách. Odmietnutie putovania sa dá interpretovať aj ako odmietnutie transcendentovania hrdinov prostredníctvom splynutia s nejakou vznešenou ideou či ušľachtilým a spoločensky prospešným cieľom (pozri Alieva, 2005).

- ADAMICKÁ, M. – MIKULÁŠEK, A. – TIMKO, Š. 2023. *Antisemitizmus v literatúre a filme strednej Európy. Interpretačné sondy*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2023. 163 s. ISBN 978-80-558-2123-8.
- ALIEVA, D. 2005. Dobrodružstvo v pohľade sociológie každodennosti. In *Biograf. Časopis pro kvalitativní výskum*. 2005, roč. 36. [cit. 14. 03. 24]. Dostupné na internete: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v3603>. ISSN 1211-5770.
- DERRIDA, J. 1993. *Texty k dekonstrukci. Práce z let 1967 – 72*. Bratislava : Archa, 1993. 141 s. ISBN 80-7115-046-0.
- FARBER, S. 2021. 'The Auschwitz Report': Film Review. In: *Hollywoodreporter.com*, 19. 1. 2021 [online]. [cit. 24. 2. 2021]. Dostupné na internete: <https://www.hollywoodreporter.com/news/the-auschwitz-report-film-review>.
- Interview s Gézou Röhrigem. 2016. In: DVD *Saulův syn*. Praha : Film Europe Media Company, 2016.
- PLAŽEWski, J. 2009. *Dějiny filmu 1895 – 2005*. Praha : Academia, 2009. 901 s. ISBN 978-80-200-1689-8.
- ROSENSTONE, R. 2018. *History on Film/Film on History*, Third Edition. London/New York : Routledge, 2018. 175 s. ISBN 978-1-138-65333-7.
- STUHLÝ, A. – SCHMARC V. 2016: *Saulův syn. Mechanika života a smrti. Příloha DVD Saulův syn* [booklet]. Praha : Film Europe Media Company, 2016. 9 s.
- TIMKO, Š. 2021: Perzekúcia židovského obyvateľstva a holokaust v povojnovej slovenskej kinematografii. In: *Slovenské divadlo* 69/ 2, ISSN 0037-699X, s. 128 – 143.
- VARGOVÁ, Z. 2011. *Židovský fenomén v stredo európskych súvislostiach*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2011. 120 s. ISBN 978-80-558-0951-9.
- WETZLER, A. 2009. *Čo Dante nevidel. So Správou Wetzlera a Vrhu*. Bratislava : Milanium, 2009. 328 s. ISBN 978-80-891-7831-5.
- ŽILKA, T. 2015. *Od intertextuality k intermedialite*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2015. 146 s. ISBN 978-80-558-0860-4.

Jak film ovlivňuje literaturu: Účinek kinematografie na modernistickou literaturu

Martin Dvořák

kinematografie
modernismus
Vladislav Vančura
kinetičnost
literatura a film
narativní postupy

How Film Influences Literature:
The Effect of Cinema on Modernist
Literature

Cinematography
Modernism
Vladislav Vančura
Kineticism
Literature and Cinema
Narrative Techniques

Jedním z nejvýznačnějších kulturních rysů modernistického období je vynález a rozvoj kinematografie – status filmu se od svého vzniku na konci 19. století poměrně dynamicky proměňuje z „pouhé“ technologické novinky na populární, ba masové médium a nejpozději ve 20. letech 20. století se o něm hovoří také jako o umělecké disciplíně. Fascinace filmem se nevyhýbá ani řadě soudobých literátů, *„jeho vliv na modernistickou literární techniku byl obrovský. Filmové termíny se od dob Jamese a Woolfově staly běžnou součástí literární terminologie a žádná analýza Odyssea či Paní Dallowayové se neobejde bez výrazů, jako jsou ‚montáž‘, ‚detail‘ či ‚zpečný záběr‘, ‚stříh‘ a podobně“* (Hilský, 2017, s. 31).

V Československém kulturním prostoru se kinematografie po první světové válce dokonce stává jedním ze základních pilířů poetistické koncepce „nového umění“ a „nového světa“, jak ji formulovali Karel Teige s Vítězslavem Nezvalem, a jsou to především členové uměleckého uskupení Devětsil, kdo se filmem zabývají v souvislosti s vlastní tvorbou – filmová libreta či „optické básně“ píše například Vítězslav Nezval a Jaroslav Seifert (mimo okruh Devětsilu je pak možné hovořit o tvorbě Karla Poláčka, Karla Čapka, Konstantina Biebla nebo Františka Langera a dalších). Nicméně *„čeští básníci [...] neměli dlouho možnost svoje pouze teoreticky podložené představy o filmu uskutečnit v praxi“* (Závodský, 1973, s. 15–16). To se změnilo až ve 30. letech, kdy se dvě výrazné osobnosti literárního světa, Vítězslav Nezval a Vladislav Vančura, staly aktivními filmaři a členy filmových tvůrčích skupin. Nezval jako scénárista, Vančura jako scénárista a režisér:

Sledovat impakt kinematografie na literární techniku modernistických spisovatelů není snadná disciplína. Jakkoliv se kupříkladu anglofonní literární vědci tímto tématem namátkově zabývají, koherentní metodologické nástroje, jimiž by šly texty produktivně analyzovat, nepřinesli, a nejenak je tomu i v jiných národně orientovaných literárněvědných oblastech. Důvody tohoto stavu jsou dány jednak skutečností, že literární věda a filmová věda společně v badatelském prostředí spolupracují jen zcela výjimečně (jakkoliv je filmový scénář nepochybně literárním žánrem), jednak faktem, že otázka vlivu filmu na literaturu je z podstaty věci relativně dost unikavá – spíše než o přímočarém působení je v první řadě plodnější hovořit o modulaci rejstříku uměleckých možností jak se vypořádat s nějakým uměleckým problémem. Je důležité tak hledat funkční paralely, příklady či vzorce mezi oběma uměleckými disciplínami, a zřejmě až poté se pokoušet hledat analytické koncepty, o něž se alespoň fragmentárně v minulosti pokusil například Keith Cohen (1979) nebo David Bordwell (2023).

Průniky mezi kinematografickými a literárními tvůrčími postupy v československé literatuře je patrně nutné sledovat primárně v díle Vladislava Vančury, k jehož *„prozaickému dílu patří i jeho činnost kritická a esejistická, která podrobně reflektuje situaci filmu ve vztahu k literatuře a řeči“* (Heczková, 2017, s. 412). O film se hluboce zajímal od začátku své spisovatelské dráhy, později byl aktivním filmařem, působil v několika filmových institucích (zpravidla jako lektor scénářů) a některé své literární náměty původně připravoval jako látku pro filmové zpracování.

Kontakt:

Mgr. Martin Dvořák, Ph.D.
 Ústav bohemistiky
 Filozofická fakulta
 Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
 Branišovská 1645/31a
 370 05 České Budějovice
 Česká republika
 dvoram21@ff.jcu.cz
 0000-0003-1832-9800

Esejisticky pojatým analytickým pohledem se na Vančurovu prózu zaměřil například Milan Kundera, který hovořil o tom, že atribut, „*jimž Vančura rozvíjí evokační románové umění, je kinetičnost*“ (Kundera, 1960, s. 147). Mínil tím zvláštní autorovu schopnost vidět předmětné okolnosti, krajinu nebo situaci jako scénu v pohybu, čímž se postupem času jeho románový sloh oprostoval od rétoričnosti (tamtéž, s. 148). Tuto tezi Kundera označoval jako „*ostré dynamické vidění světa*“, které je příznačné zejména pro tzv. technický či režijní scénář filmu – a dokazoval ji funkčním rozepisováním pasáže z Vančurovy *Markety Lazarové* (1931) právě do podoby technického scénáře, aniž by musel Vančurův původní text pro ilustrační důvody nějak zásadně modifikovat (tamtéž). Jak Kundera tvrdí, Vančurova literární technika „*spočívá na montáži jednotlivých detailů, na montáži, která zdynamizuje čtenářův prožitek určité vizuální situace*“ (tamtéž, s. 149). Kunderovy postřehy však vystihují jen minimum nástrojových možností, jimž se Kundera ve svých prózách vyjadřoval a jimiž moduloval své narativní techniky.

Ve svém konferenčním příspěvku se budu zabývat především analytickými postřehy z Vančurovy povídky „*Usmívající se děvče*“ pocházející z knižního souboru *Luk královny Dorotky* vydaného roku 1932. Pokusím se objasnit Vančurovy formální vypravěčské postupy, k nimž se s největší pravděpodobností inspiroval filmovou řečí, kterou se snažil napodobit a jež ho podněcovala ke kinetičnosti jeho autonomního literárního vyjadřování.

-
- BORDWELL, D. *Perplexing plots – storytelling and the poetics of murder*. New York : Columbia University Press, 2023. 512 s. ISBN 9780231206594.
- COHEN, K. *Film and fiction – the dynamics of exchange*. New Haven : Yale University Press, 1979. 216 s. ISBN 9780300023664.
- HECZKOVÁ, L. 2017. Slovo–zvuk, slovo–gesto, slovo–útočiště. In *Dějiny „nové“ moderny 3 – Věk horizontál*. Praha : Academia, 2017. ISBN 978-80-200-2736-8, s. 385–456.
- HILSKÝ, M. *Modernisté*. Praha : Argo, 2017. 301 s. ISBN 978-80-257-2193-3.
- KUNDERA, M. *Umění románu*. Praha : Československý spisovatel, 1960. 196 s. ISBN neuváděno.
- ZÁVODSKÝ, A. 1973. Vladislav Vančura mezi literaturou, filmem a dramatem. In *Vladislav Vančura mezi dramatem a filmem – sborník materiálů z vědecké konference v Opavě v září 1971*. Opava : Slezské muzeum, Památník Petra Bezruče, 1973. ISBN neuváděno, s. 10–37.

čtenářská gramotnost
audiovizuální výchova
literatura
film
sémiotika

Watching a Book

Literacy
Audiovisual Education
Literature
Film
Semiotics

Studium literatury nás již několik století učí věnovat zvýšenou pozornost jazyku. Podrobná znalost vnitřní struktury jazyka (ve vzdělávacím systému tradičně spojená se zaměřením na gramatiku) a různorodých figur jazykové povahy (například přirovnání, metaforie a metonymie, popřípadě personifikace) se staly nedílnou součástí všeobecné vzdělanosti, ať tím myslíme cokoliv, a základní výbavou (v terminologii kurikulárních dokumentů vzdělávacího systému) čtenářské gramotnosti (pro srov. Tomková 2007; Košťálová 2010; Černá 2014). Vydeme-li z relativně rozšířeného předpokladu, že naše zkušenost s literaturou (a o přirozeném jazyku to platí dvojnásob) má do značné míry *komunikační charakter*, tj. lze o porozumění uměleckému textu uvažovat jako o specifické formě komunikace. Lze celou problematiku převést na otázku zaměřené na *reprezentaci* (a její různorodé formy). Zatímco humanitní vědy zaznamenaly „obrat k jazyku“ (srov. Rorty 2012) před více jak půl stoletím, „obrat k obrazu“ (zejm. Mitchell, 2016, s. 24–48), který není primárně spjat pouze s nástupem digitálních medií a rozšířením online prostředí, stojí stále poněkud v pozadí. Zájem o vztah slova a obrazu má bohatou historii, ale v minimálně ve 2. polovině 20. století si ho lze jen stěží představit bez odkazu na vývoj moderní sémiotiky (např. Clavell 1979). Tradiční sémiotický zájem o kódy (a jejich pravidla; nejčastěji v gramatice přirozeného jazyka) a konvence (v oblasti jazykové pragmatiky) ve sféře jazyka, pracující vždy s určitou koncepcí významu, lze transformovat do analogického zájmu o kódy a pravidla neязыkových symbolů bez nutnosti přijmout předpoklad, že jazyk je pro jejich významy základním paradigmatem.

U mladší generace převládá, zvláště ve styku s uměleckými díly, zkušenost audiovizuální povahy v širokém slova smyslu. Značné množství komunikátů v online prostředí, které je v přístupu k jakémukoli obsahu v současné době dominantní, je často navíc hybridní povahy, kombinující vizuální, jazykové i zvukové prostředky. Primárně není jakýkoliv důvod omezovat zkušenost s těmito obsahy pouze na uměleckou oblast, resp. na texty literární, ba právě naopak. Je zcela běžné, že zkušenost vycházející z široké oblasti audiovize se realizuje i ve sférách jiných, tradičně označovaných jako publicistické nebo odborné, popř. administrativní. Výše načrtnutá snaha systematicky pracovat s vizualitou i u textů čistě jazykové povahy (a zvláště s texty literárními) může pracovat s následujícími tezemi:

(1) Způsob čtení literárních textů, často zaměřený na (a) jazykové prostředky, (b) narativní techniky a další prostředky literárního vyprávění a popisu v širokém slova smyslu, a na (c) kulturně-historický kontext vzniku a recepcie uměleckých textů, může pracovat i s prostředky a postupy, které jsou typické pro vizuální, popř. audiovizuální (zejm. se zaměřením na film) komunikáty.

(2) Tradiční koncepce umělecké stylu, primárně orientovaná na literární texty, musí být rozšířena o komunikáty audiovizuální povahy v širokém slova smyslu, které svým zaměřením přesahují do oblasti mediální a realizují i jiné funkce než čistě umělecké, popř. je s nimi kombinují.

(3) Jak verbální, tak i vizuální semióza (srov. Kaderka 2010, s. 83–89), tj. způsob i charakter porozumění určitému komunikátu nebo textu, mají potenciál k tomu, aby působily na rozum i emoce recipientů. Je třeba nalézt analogické přístupy k uměleckým i neuměleckým textům, zdůrazňující podobnosti mezi jednotlivými oblastmi, které umožňují „překlady“ z jednoho média do druhého. (zvl. se zaměřením na využití vizuálních prostředků v argumentaci).

Kontakt:

Mgr. Michal Kríž, Ph.D.
Katedra českého jazyka a literatury
Pedagogická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5
779 00 Olomouc
Česká republika
michal.kriz@upol.cz

 0000-0002-1288-761X

- CLAVELL, S. 1979. *The World Viewed. Reflections on the Ontology of Film*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1979. 280 s. ISBN 978-0674961968.
- ČERNÁ, O. 2014. *Čtení není žádná nuda*. Praha : Portál, 2014. 120 s. ISBN 978-80-262-0720-7.
- KADERKA, P. 2010. Slovo a obraz, racionalita a emocionalita. In *Užívání a prožívání jazyka*. Praha : Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1756-5. s. 83–89.
- KOŠTÁLOVÁ, H. a i. 2010. *Čtenářská gramotnost jako vzdělávací cíl pro každého žáka* [online]. Praha : Česká školní inspekce, 2010. 65 s. [cit. 2024.04.10.] Dostupné na internetu: https://www.csicr.cz/html/CGvzdelavaci_cil/html5/index.html?&locale=CSY.
- MITCHELL, W. J. T. 2016. *Teorie obrazu*. Praha : Karolinum, 2016. 478 s. ISBN 978-80-246-3202-5.
- RORTY, R. 2012. *Filosofie a zrcadlo přírody*. Praha : Academia, 2012. 383 s. ISBN 978-80-200-2070-3.
- TOMKOVÁ, Anna. 2007. *Program Čtením a psaním ke kritickému myšlení v primární škole*. Praha : Pedagogická fakulta UK, 2007. 97 s. ISBN 978-80-7290-315-3.

Peter Getlík

adaptácia
hra
kognitívne adaptačné štúdiá
metodológia
Roger Caillois

Playful Adaptations
in Cognitive Perspective

Adaptation
Play
Cognitive Adaptation Studies
Methodology
Roger Caillois

Cieľom konferenčného príspevku je predstaviť nové možnosti adaptologického výskumu, ktoré sa prezentujú primárne v súlade s metodologickými rámcami neradikálneho konštruktivismu v kognitívnovednej báze (Kuzmíková, 2021, s. 33). Príspevok sa zameriava obzvlášť na možnosti a výzvy modelu *adaptácie ako hry* (Getlík, 2022). Určujúce sú najmä požiadavky interdisciplinárnosti a exaktnosti tohto výskumu. Interdisciplinárnosť sa v ňom prejavuje už v priestore adaptačných štúdií, ktoré tradične spájajú najmä východiská literárnej vedy, filmovej vedy, mediálnych štúdií či teológie. K exaktnosti sa dospieva integráciou metód humanitných a prírodných vied ako filozofia, lingvistika, informatika, psychológia, antropológia, biológia či neuroveda. Prírodnou súčasťou kognitívnovednej umenovednej perspektívy je preto častá spolupráca kvalitatívnych a kvantitatívnych metód.

Napriek tomu, že hra dominuje v mnohých adaptologických prácach a všeobecne sa vníma ako jedna z centrálnych kategórií v adaptačných štúdiách, jej zapojenie do vedeckého diskurzu býva skôr vágne. Odkazovaním sa na hru sa často pomenúvajú javy, ktoré sa zdajú byť atomické a ich ďalšia analýza je zdanlivo príliš reduktívna. Model adaptácie ako hry vo svojom základe nadväzuje na neurovedecký výskum primárnych afektívnych systémov Jaaka Pankseppa (Panksepp & Biven, 2012) SEEKING a PLAY. Následne sa rozvíja kognitívnym mediologickým modelom zažívania umeleckého diela PECMA (percepcia, emócia, kognícia, motorická akcia) Torbena Grodala (2009). Jadrom modelu adaptácie ako hry je členenie hier Rogera Cailloisa (1958) na mimikrálné, aleárne, ilinxárne a agonálne. Aplikácie výzvy prekonáva model integráciou s kognitívnu teóriu protožánrov Patricka Colma Hogana (2003b). Prienik na úrovni experienta ilustruje reinterpretáciou typov čitateľov Jána Števíčka (1977) a interpretačné možnosti demonštruje pomocou metatextových a metafikčných vlastností umenia, ktoré popisuje Andrea Macrae (2019).

Východiskom kognitívnovedného modelu adaptácie ako hry je predpoklad, že adaptácia umožňuje experientom (tvorcom aj prijímateľom) adaptácií prekonávanie filtrov/prekážok prostredia. Keďže prirodzené filtre prostredia (napr. charakter média) bránia experientom v „pohybe (a raste)“, adaptáciu možno určiť charakterom interakcie človeka s prostredím, a teda prekonávaním týchto prekážok. Ich prekonávanie môže byť telické (orientované na cieľ) alebo paratelické (orientované na samotný proces). Ako zdôrazňuje Johan Huizinga, vážnosť sa „*snazí vylúčiť hru, zatiaľ čo hra môže veľmi dobre zahrnúť vážnosť*“ ([1938] 1980, s. 45), preto je hra rozhodujúcou kategóriou, ktorou možno popisovať adaptačné procesy ako najúčinnnejšie telické aj paratelické stratégie prekonávania filtrov prostredia.

Využitie kognitívnovedných metód a modelu adaptácie ako hry sa v príspevku čiastočne ilustruje komparáciou románu Davida Mitchella *Cloud Atlas* (Mitchell, 2004) a rovnomennej adaptácie *Cloud Atlas* (Tykwer a iní, 2012). Stručné porovnanie zdroja a adaptácie naznačuje prínos viacdimeziónej analýzy hravých adaptačných procesov.

Informácia o projekte:

Príspevok je výstupom grantového projektu APVV-19-0244 *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc.
Doba riešenia: 2020 – 2024.

Kontakt:

Mgr. Peter Getlík, PhD.
Katedra slovakistiky, slovenských filológií
a komunikácie
Filozofická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Moyzesova 9
040 01 Košice
Slovenská republika
peter.getlik@upjs.sk

 0000-0003-3820-620X

- CAILLOIS, R. 1958. *Les Jeux et les Hommes: Le masque et le vertige*. Paríž : Gallimard, 1958. 307 s.
- GETLÍK, P. 2022. *Pohyb ku kognitívnym adaptačným štúdiám: adaptácia ako hra*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2022. 272 s. ISBN 978-80-574-0174-2 (tlačená publikácia); ISBN 978-80-574-0176-6 (e-publikácia). <https://doi.org/10.33542/PKA-0176-6>.
- GRODAL, T. 2009. *Embodied Visions: Evolution, Emotion, Culture and Film*. Oxford – New York : Oxford University Press, 2009. 324 s. ISBN-13 9780195371314.
- HOGAN, P. C. 2003. *The Mind and Its Stories: Narrative Universals and Human Emotion*. New York : Cambridge University Press, 2003. 320 s. ISBN-10 0-521-82527-X. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511499951>.
- HUIZINGA, J. [1938] 1980. *Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture*. Londýn – Boston – Henley : Routledge & Kegan Paul. Nové vyd. [1938] 1980. 230 s. ISBN 0 7100 0578 4.
- KUZMÍKOVÁ, J. 2021. *Kognitívna literárna veda: Teória, experimenty, analýzy*. 1. vyd. Bratislava : VEDA, 2021. 264 s. ISBN 979-80-224-1896-6.
- MACRAE, A. 2019. *Discourse Deixis in Metafiction: The Language of Metanarration, Metalepsis and Disnarration*. 1. vyd. New York – Londýn : Routledge, 2019. 238 s. ISBN 9780429030352. <https://doi.org/10.4324/9780429030352>.
- MITCHELL, D. 2004. *Cloud Atlas*. Mníchov : Random House, 2004. 544 s. eISBN 978-0-307-48304-1.
- PANKSEPP, J. – BIVEN, L. 2012. *The Archaeology of Mind: Neuroevolutionary Origins of Human Emotions*. 1. vyd. New York – Londýn : Norton, 2012. 592 s. ISBN 978-0-393-70531-7.
- ŠTEVČEK, J. 1977. *Estetika a literatúra*. Bratislava : Tatran, 1977. 328 s.
- TYKWER, T. – WACHOWSKI, L. – WACHOWSKI, L. (Režiséri). 2012. *Cloud Atlas* [Film].

Romantizmus vs. realizmus = cit vs. rozum?

Ján S. Sabol

klasicizmus
romantizmus
realizmus
literatúra
autor

Romanticism vs. Realism =
Emotion vs. Reason?

Classicism
Romanticism
Realism
Literature
Author

Diskusia o romantizme a realizme v literatúre často zdôrazňuje ich protiklady, čo vyvoláva dojem oproti sebe stojacich princípov emocionálneho prežívania a racionálneho porozumenia. Tieto dve umelecké hnutia sa odlišujú nielen v ich estetických zámeroch, ale aj v ich prístupe k interpretácii ľudskej skúsenosti. Romantizmus sa často považuje za výraz citového aspektu „pohľadu“ na svet, ktorý zdôrazňuje individualitu a spontánnosť nad racionálnym usporiadaním. Jeho diela často odrážajú túžbu po slobode, neobmedzenosti a vyjadrenie intenzívnych emocionálnych stavov. Naopak, realizmus sa sústreďuje na objektívne opísanie reality a spoločenských javov, uprednostňujúc „analytický“ prístup k životu a zdôrazňujúc dôležitosť empirických pozorovaní a detailov. Môžeme však povedať, že postavy realizmu nekonajú emocionálne, že Eugena de Rastignaca neposúva vpred emócia vášne, lásky k jednej z Goriotových dcér? A naopak mnohé literárne diela slovenského romantizmu využívajú okrem veľkej dávky emócií aj teleologický, teda pragmatický, apologetický princíp. Dôležitou otázkou zostáva, či romantizmus a realizmus sú naozaj neoddeliteľné koncepty, alebo len kategórie, ktoré sa v rámci literárnej tvorby prelínajú a transformujú v závislosti od historického a kultúrneho kontextu.

Cit a rozum sú významné aspekty tvorby umeleckých diel, pričom ich vzájomný vzťah často určuje štýl a obsah konkrétneho umeleckého vyjadrenia. V kontexte romantizmu vs. realizmus môžeme hovoriť, že sa v tom ktorom literárnom diele prejavujú rôzne interferencie emocionálnej intenzity a racionálneho uvažovania, obrazne povedané umenia „cítiť“ a umenia „vidieť“. O romantizme ako o konzistentnom umeleckom prúde sa prakticky nedá hovoriť. Romantizmus má viacero prúdov, línií, od monumentálnosti revolučných ideí až po silný individualizmus spojený s hlbokým senzitivizmom a mysticizmom, inšpirovaným svetom stredovekej mystiky a transcendentna, rezonujúcim predovšetkým v žánroch lyriky. F. Schlegel poznamenal, že na definovanie romantizmu by mu nestačilo ani dvetisíc strán. Remy de Gourmont na margo problému definovania romantizmu dodal: „*Je ľahšie to cítiť, ako o tom hovoriť*“. Viacerí umenovedci sa prikláňajú k téze, že by sa malo skôr hovoriť o romantizmoch ako o romantizme. Aj keď má romantizmus viacero línií, predsa len môžeme vyabstrahovať tendencie a základné postuláty, ktoré z umeleckého, ale aj filozofického hľadiska definujú umelecké, v širšom kontexte kultúrno-spoločenské obdobie, prelomu 18. a 19. storočia. M. Doorman (2008, s. 16) píše, že romantizmus to nie je len umelecký smer, ale aj poňatie života, paradigma, filozofia, spôsob života.

Ak sa vymedzuje dvojica klasicizmus – romantizmus, podobne môžeme určiť aj základné rozdiely medzi romantizmom a realizmom. Alexander Matuška (o typológii klasicizmu, romantizmu a realizmu píše: „*Vedľa dvojice klasicizmus – romantizmus možno nastoliť aj dvojicu romantizmus – realizmus. Typológovia to skutočne aj urobili a viedli deliacu čiaru medzi nimi asi takto: romantik sa ponára do svojho vnútra a zahľadený do jeho iracionality nachodí ju aj vo vonkajšom svete; vedie ho túžba, sen, obraznosť, schopnosť zraku vnútorného; realista má naproti tomu oči otvorené na vonkajší svet, opiera sa o empirickú skúsenosť; prvý cíti a zrie, druhý sa díva a vidí; prvý inklinuje k hudbe, druhý je plastik, maliar*“ (Matuška, 1974, s. 11).

Informácia o projekte:

Príspevok je výstupom grantového projektu APVV-19-0244 *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc.
Doba riešenia: 2020 – 2024.

Kontakt:

prof. Ján Sabol, PhD., ArtD.
Katedra slovakistiky, slovanských filológií
a komunikácie
Filozofická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Moyzesova 9
040 01 Košice
Slovenská republika
jan.sabol1@upjs.sk

 0000-0002-6457-4113

DOORMAN, M. 2008. *Romantický rád*. Praha : Prostor, 2008. 310 s. ISBN 8072601912.
MATUSKA, A. O romantizme. In *Litteraria XVI. Literárny romantizmus*. Bratislava : Veda, 1974. 253s. ISBN 71 – 022 – 74.
SABOL, J. : *Teleologický a estetický status slovenského klasicizmu a romantizmu*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2007. 109 s. ISBN 9788071656463.

Transdisciplinarita vo výskume literárnokritického myslenia v 1. polovici 20. storočia

Martina Vangorová

literárna kritika
Živena
Ženský svet
metodológia
transdisciplinarita

Transdisciplinarity in the Research of Literary Criticism in the First Half of the 20th Century

Literary Criticism
Živena
Ženský svet
Methodology
Transdisciplinarity

Transdisciplinárny výskum literárnokritického myslenia sme realizovali v rámci projektovej dizertačnej práce *Literárnokritické myslenie v 1. polovici 20. storočia (na materiáli vybraných časopisov pre ženy)*, ktorej výskumným zámerom bola komparácia literárnokritického myslenia v slovenských a českých ženských periodikách v 1. polovici 20. storočia. Cieľom tejto štúdie je charakterizovať jednotlivé etapy a fázy transdisciplinárneho prístupu v intenciách metodologického pluralizmu, syntetizovať výsledky a identifikovať prínos výskumu. V prvej etape výskumu boli analyzovaným pramenným materiálom ročníky časopisov *Živena* a *Ženský svet* v rokoch 1910 – 1913. Na tomto pramennom materiáli sme realizovali žánrovú diferenciaciu a klasifikáciu literárnokritických príspevkov – využili sme tu **postupy analytickej literárnej vedy** s uplatnením genologických, štylistických a publicistických kritérií, následne sme diferencovali jednotlivé literárnokritické žánre podľa kvalifikátorov impresionistickej a normatívnej literárnej kritiky, pričom sme vychádzali z **postupov recepcnej teórie**, zatiaľ čo v procese analýzy štruktúrneho hľadiska sme aplikovali **metódu formalizmu a metódu štrukturalizmu**. Štruktúrna analýza, zameraná na najčastejší literárnokritický žánr – recenziu, priblížila pragmatické inštrukcie – prvky hodnotenia textov, ktoré autori literárnokritických príspevkov používali pri posudzovaní textov a ktorými čitateľov usmerňovali pri čítaní a pôsobili na rozvoj ich čitateľských kompetencií. To, akým spôsobom dochádzalo k formovaniu čitateľov na jednotlivých stupňoch vnímania textu – recepcie, percepce a apercencie a aká kvalita literárnokritického myslenia bola prezentovaná v dobových príspevkoch, sme analyzovali v druhej etape výskumu, ktorá pozostávala z troch výskumných línií: formatívnej, sociologickej a kvalitatívnej. Vo všetkých týchto výskumných líniách sme aplikovali impulzy **pedagogickej metodiky referenčných úrovni PISA 2018** (Miklovičová, Valovič, 2019), **PIAAC 2013** (Pavlíková, 2020), **kognitívnej teórie endoceptov** (Pstružina, 1994) a **teórie stupňov vnímania textu**. Impulzy k vytváraniu nových súvislostí a nových konotačných sietí nám priniesla aj vysokoškolská učebnica *Inovatívnosť foriem a metód v zážitkovo-komunikačnom modeli vyučovania literatúry* (Hajdučeková, 2015). Následne sme, vychádzajúc zo spomenutej metodologickej platformy, vytvorili *Návrh metodiky analýzy literárnokritického myslenia* (Vangorová, 2023, s. 35 – 39). K tomuto návrhu metodiky sme v sociologickej línii výskumu pridali aj **teóriu typológií literárnej kritiky** (Harpáň, 1994, Petrů 2000) a v kvalitatívnej línii výskumu sa vychádziskami analýzy stali aj **podnety z teórie literárnej komparatistiky** (Đurišin, 1975), z **teórie literatúry** (Harpáň, 1994) a z **metodológie** (Mikuláš, 2016).

Vo formatívnej línii sme zrealizovali tzv. pilotnú štúdiu, na ktorej sme testovali relevantnosť aplikovania metodík PISA a PIAAC pre potreby analýzy dobových textov literárnej kritiky. Keďže šlo o pilotnú štúdiu, pramenným materiálom bolo len vybrané časové obdobie, a to ročníky *Živeny* aj *Ženského sveta* z obdobia rokov 1910 – 1913. V literárnokritických príspevkoch sme identifikovali kognitívne zručnosti, ktoré literárni kritici používali pri vyjadrovaní svojich stanovísk týkajúcich sa posudzovaných literárnych textov. V *Živene* boli v najväčšej miere zastúpené kognitívne zručnosti referenčných úrovni 3 a 4, a teda sme zistili, že formovanie čitateľov prebiehalo

Informácia o projekte:

Dizertačná práca *Literárnokritické myslenie v 1. polovici 20. storočia (na materiáli vybraných časopisov pre ženy)* bola vypracovaná v rámci projektu APVV-19-0244 – *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia* (zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc.), so zameraním na výskum literárnokritického myslenia v časopisoch *Živena* a *Ženský svet* v 1. polovici 20. storočia, s využitím podnetov kognitívnej teórie čitateľskej a matematickej gramotnosti podľa PISA a PIAAC.

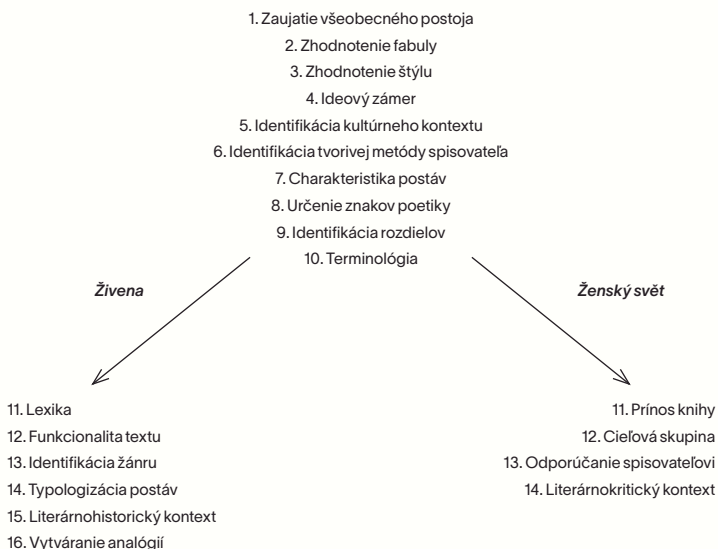
v celom spektre percepcie, zatiaľ čo v *Ženskom svete* boli vo väčšej miere uplatňované kognitívne zručnosti referenčnej úrovne 4, čiže formovanie čitateľa prebiehalo na vyššej percepčnej úrovni. V oboch periodikách však bol výrazný presah do apercpcie.

Keďže pilotná štúdia potvrdila relevanciu aplikovania vytvorenej metodiky, zrealizovali sme sociologickú líniu výskumu. Pramenný materiál bol oproti predošlej línii rozšírený – analyzovaným obdobím v *Živene* bolo rozpätie rokov 1910 – 1949, v *Ženskom svete* to bolo rozpätie rokov 1910 – 1930. V tejto línii sme analyzovali recenzie a kritiky najfrekvencovanejšie publikujúcich kritičiek, a tak sme konkretizovali ich literárnokritické stratégie uvedené v tabulke 1.

Tab. 1 Literárnokritické stratégie vybraných literárnych kritičiek

Literárna kritička	Znaky literárnokritickej stratégie
Ľ. Škultéty-Pikulová	Sugestívnosť, analýza lexiky
Ž. Zuriaňová	Typologizácia, terminologizácia
Z. Jesenská	Terminologizácia, axiologizácia, hermeneutika
P. Maternová	Reflexívnosť, popularizácia odborných poznatkov
J. Karasová	Formálno-štruktúrna analýza textov, terminologizácia
V. Borovičková	Terminologizácia, identifikácia analógií a rozdielov medzi textami, poetikami

Analýzou jednotlivých recenzií a kritik sme tiež poukázali na to, ktoré kognitívne zručnosti boli súčasťou väčšiny príspevkov, a teda tvorili spoločnú normu dobovej literárnej kritiky *Živeny* aj *Ženského sveta* (1. – 10.) a ktoré boli charakteristické len pre jedno z periodík (obr. 1).

Obr. 1 Normy dobovej literárnej kritiky

Kontakt:

Mgr. Martina Vangorová, PhD.

Lingua aliena, s. r. o.

Hroncova 2

040 01 Košice

Slovenská republika

martina.vangor@gmail.com

 0000-0002-6284-2380

Kvalitatívna línia nášho výskumu bola založená na analýze literárno-kritických článkov a štúdií, ktoré boli prepojené homogénnym zámerom, a tým bolo posúdenie problematiky typológie ženských postáv z pohľadu rôznych národných literatúr. Použitím metódy analýzy diskurzu a postupov literárnej komparistiky sme konkretizovali algoritmus štandardu vedeckého uvažovania, ktorý bol spoločný pre všetkých autorov analyzovaných článkov a štúdií. Zistili sme, že v rámci štandardu bola dobovými literárnymi kritikmi používaná metóda klasifikačnej a vzťahovej analýzy, interpretačná a komparatívna metóda. Následne sme vymedzili tých kritikov, ktorí štandard presahovali a v uvažovaní sa dokázali dostať až na najvyššiu referenčnú úroveň uvažovania – D. Prohaska, K. Pražáková, A. Brtníková-Petříková, E. Lederer prezentovali nadštandard vedeckého myslenia, ktoré preukázali aplikovaním týchto kognitívnych zručností: identifikácia mimoliterárnych vplyvov, uvažovanie o odborných zdrojoch a ich prepojení s obsahom, posúdenie hodnovernosti informácií, analýza spôsobu použitia informácií, vyvodzovanie záverov zo vzdialených kontextov, vyvodzovanie záverov s využitím viacerých kritérií, použitie špecializovaných poznatkov, selekcia kľúčových informácií, posúdenie spoľahlivosti argumentov a zdrojov, metakritika. Vedecké myslenie bolo prezentované uplatňovaním literárno-historickej a hermeneutickej metódy, teórie genológie a teórie poetiky.

Prínosom nášho transdisciplinárneho prístupu v intenciách metodologického pluralizmu, v rámci ktorého sme poukázali na rôzne možnosti prepojenia metód tradičnej literárnej vedy (formalizmus, štrukturalizmus, hermeneutika, fenomenológia) s kognitívnou vedou (teória endoceptov) a s pedagogickým konštruktivizmom (kognitívne zručnosti/pragmatické literárnokritické inštrukcie a metodiky PISA 2018, PIAAC 2013), je spôsob vyhodnotenia endoceptov odborných a vedeckých prác literárnych kritičiek a kritikov, identifikácia (meta)kognitívnych zručností a úrovni myslenia literárnych kritičiek a kritikov a rekonštrukcia dobového algoritmu literárnej kritiky.

-
- ĎURIŠIN, D. 1975. *Teória literárnej komparistiky*. 1975. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1975. 405 s.
- HAJDUČEKOVÁ, I. 2015. *Inovativnosť foriem a metód v zážitkovo-komunikačnom modeli vyučovania literatúry*. Košice : URJŠ, 2015. 186 s. ISBN 978-80-8152-265-9.
- HARPÁŇ, M. 1994. *Teória literatúry*. Bratislava : ESA, 1994. 288 s. ISBN 80-85684-05-5.
- MIKLOVIČOVÁ, J., VALOVIČ, J. 2019. *Národná správa PISA 2018* [online]. Bratislava : NÚCEM, 2019. s. 75 - 76. [Cit. 5. 5. 2022]. Dostupné na internete: [Narodna_sprava_PISA_2018.pdf](#). ISBN 978-80-89638-52-1.
- MIKULÁŠ, R. a kol. 2016. *Podoby literárnej vedy. Teórie – metódy – smery*. Bratislava : VEDA, 2016. 349 s. ISBN 978-80-224-1524-8.
- PAVLÍKOVÁ, L. 2020. *Medzinárodné hodnotenie kompetencií dospelých (PIAAC 1)* [online]. Dostupné na internete: [Medzinárodné hodnotenie kompetencií dospelých \(PIAAC 1\) - Piac](#).
- PETRŮ, E. 2000. *Úvod do studia literární vědy*. Olomouc : Rubico, 2000. 202 s. ISBN 80-85839-44-X.
- PSTRUŽINA, K. 1994. *Etudy o mozku a myšlení*. Praha : Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta informatiky a statistiky, 1994. 118 s. ISBN 80-7079-280-9.
- VANGOROVÁ, M. 2023. *Literárnokritické myslenie v I. polovici 20. storočia (na materiáli vybraných časopisov pre ženy)*: dizertačná práca. Košice : URJŠ, 2023. 149 s.
- Živena. *Illustrovaný časopis. Orgán Živeny, spolku slovenských žien*. 1910 (roč. I.) – 1949 (roč. XXXIX.).
- Ženský svět. *List paní a dívek českých*. 1910 (roč. XIV.) – 1930 (roč. XXXIV.).
-

Žena menom Sisyfos na Ceste za Cukrom:

Intermediálne vzťahy v tvorbe Karola Horáka

Laura Hoľanová

Karol Horák
intermedialita
literatúra
divadlo
rozhlas

*A Woman Named Sisyphus
on the Road to Sugar:
Intermediality Relations in the Work
of Karol Horák*

Karol Horák
Intermediality
Literature
Theatre
Radio

Cieľom príspevku je analýza troch vybraných textov slovenského dramatika Karola Horáka – *Cukor, Cesta, Žena menom Sisyfos* – z hľadiska fenoménu intermediality ako jedného z dominantných znakov poetiky autora. Výber umeleckých textov bol realizovaný na základe rešerše Horákovej publikačnej činnosti s cieľom identifikácie takých umeleckých textov, ktoré boli publikované minimálne v troch rôznych médiách (literatúra, rozhlas, divadlo). Cieľom príspevku je analýza vybraných troch typov textov v kontexte intermediálnych vzťahov vychádzajúc z nemeckého bádateľského prostredia, konkrétne teórie intermediality Wernera Wolfa (2011) a typológie intermediálnych vzťahov Uweho Wirtha (2006).

Vstup umenia do sveta médií vytvoril priestor na experimentovanie, ale aj nové metodologické bádanie. Otázky sa vzťahujú najmä na vzťahy medzi jednotlivými médiami a teda aj znakovými systémami. Podľa teórie remediácie J. D. Boltera a R. Grusina (1999, s. 55) sa médiá môžu vzájomne komentovať, reprodukovat alebo dokonca nahrádzať, pričom sa medzi médiami vytvárajú rôzne formy vzťahov a väzieb, ktoré je možné identifikovať. Dôležitým aspektom v teoretických reflexiách sú moderné technológie a ich rozvoj, keďže každé médium okrem textovej roviny disponuje materiálnoú a nemateriálnou technologickou zložkou, ktoré umožňujú samotnú realizáciu textuality (Tomašovičová, 2016, s. 29).

Medzi dominantné znaky Horákovej umeleckej tvorby patrí téma, tvar a experimentálne postupy pri kreovaní umeleckého diela. Z hľadiska výberu námetov na spracovanie sa zaoberá všeobecne platnými otázkami nasmerovanými na základné ľudské hodnoty. Pre Horákovu poetiku je príznačné prenikanie prvkov jednotlivých umeleckých druhov medzi sebou: „*Do prozaických textov preniká dramatický princíp a do dramatických útvarov preniká prozaická zložka predovšetkým vo využívaní narátorských princípov*“ (Sabol, 2019, s. 70 – 74).

Na základe analýzy intermediálneho prekladu v procese adaptácie vybraných umeleckých textov a zmien realizovaných medzi literárnym, rozhlasovým a divadelným textom sme určili prítomnosť intermediálnych vzťahov v prvom stupni (rekonfigurácia znakového systému) a v treťom stupni (prenos konceptu mediálnej konfigurácie jedného znakového systému na druhý) intermediality podľa Wirtha (2006) a vo všetkých štyroch formách intermediality podľa Wolfa (2011): transmedialita, intermediálna transpozícia, intermediálna referencia a plurimedialita. V prípade intermediálnej referencie bola prítomná intermediálna tematizácia, výskyt intermediálnej imitácie sme nezaznamenali.

Skúmanie Horákovej tvorby v kontexte intermediality a intermediálnych vzťahov prináša nový pohľad na jeho tvorbu, prepája všetky tri typy médií (literatúra, divadlo, rozhlas), v ktorých autor realizoval svoje texty. Zároveň poskytuje prienik medzi vybranými textami a dokazuje autorovu originalitu a jedinečnosť v schopnosti transformovať pretext s ohľadom na vyjadrovacie možnosti a technologické parametre nového média. V tom spočíva kvalita Horákových posttextov.

Kontakt:

Mgr. Laura Holanová
Katedra slovakistiky, slovanských filológií
a komunikácie
Filozofická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Moyzesova 9
040 01 Košice
Slovenská republika
laura.holanova@student.upjs.sk

 0009-0008-6971-6708

- BOLTER, J. D. – GRUSIN, R. 1999. *Remediation: Understanding New Media*. Cambridge : The MIT Press, 1999. 295 s. ISBN 0-262-02452-7.
- HORÁK, K. – KUBIČKA, V. 1988. *Žena menom Sisyfos*. [pôvodná rozhlasová hra]. Banská Bystrica : Československý rozhlas, 1988. Dostupné v: NOA ARCHÍV RTVS – interný archívny systém RTVS.
- HORÁK, K. 1977. *Cukor*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1977. 160 s.
- HORÁK, K. 1989. *Cesta*. Bratislava : Lita, 1989. 32 s. ISBN 80-219-0005-9.
- INŠTITORISOVÁ, D. 2007. *Čítanie v myslí dramatika (Karola Horáka)*. Bratislava : Tatran, 2007. 199 s. ISBN 978-80-222-0539-9.
- KUŠNÍROVÁ, E. – PUKAN, M. 2013. *Slovo, gesto, pohyb, obraz, tvar. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie venovaný okrúhlemu životnému jubileu prof. PhDr. Karola Horáka, CSc.* Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013. 272 s. ISBN 978-80-555-0807-8.
- SABOL, J. S. 2014. *Medzi literatúrou filmom a divadlom*. Košice : Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2014. 132 s. ISBN 9788081522222.
- SABOL, J. S. 2019. Problematika témy a tvaru v tvorbe Karola Horáka (medzi prózou, filmom a divadlom). In *Slavica litteraria*. 2019, roč. 22, č. 1, s. 69-75. ISSN 1212-1509.
- TOMAŠOVIČOVÁ, J. 2016. Pohyb poza hranice: intermediálne a transmediálne vzťahy. In *World Literature Studies*. 2016, roč. 8, č. 3, s. 29 – 39. ISSN 1337-9275.
- WIRTH, U. 2006. Hypertextuelle Aufpfropfung als Übergangsform zwischen Intermedialität und Transmedialität. In *Transmedialität. Zur Ästhetik paraliterarischer Verfahren*, eds. Urs Meyer – Roberto Simanowski – Christoph Zeller. Göttingen : Wallstein Verlag, 2006. s. 19-38.
- WOLF, W. 2011. Intermedialita: široké pole výzkumu a výzva literárni vědě. Přel. Zuzana Adamová. In *Česká literatura*. 2011, roč. 59, č. 1, s. 62-85. ISSN 0009-0468.

Martin Pavlov

ekokritika
 antropocentrizmus
 ekocentrizmus
 literárne reprezentácie prírody
 človek a príroda

Ecocriticism as a Methodological Stimulus

Ecocriticism
 Anthropocentrism
 Ecocentrism
 Literary Representations of Nature
 Man and Nature

Klimatické zmeny a s nimi súvisiace enviromentálne otázky sa čoraz viac dostávajú do záujmu médií aj širšej verejnosti. Enviromentálna kríza však nie je iba problémom exaktných prírodných vied, ale nadobúda aj určitý kultúrny rozmer. Komplexnému uchopeniu tejto problematiky preto môžu do istej miery napomôcť aj humanitne orientované vedy (medzi nimi aj literárna veda), ktoré síce nenarábajú s exaktnými dátami, ale umožňujú sledovať vývoj neraz deštruktívnych kultúrnych vzorcov v spoločnosti, čím výrazne obohacujú spoločenskovedný i literárny diskurz. Na označenie interdisciplinárneho odvetvia prepájajúceho literárnu vedu s ekológiou sa používa niekoľko pojmov, ale v posledných rokoch sa zaužíval najmä pojem – ekokritika (Hostová, 2023). Tento transdiskurzívny metodologický prístup sa ako samostatný vedný odbor pôvodne začal konštituovať v Spojených štátoch amerických zhruba v deväťdesiatych rokoch 20. storočia, no časom sa rozšíril takmer do celého sveta. Za kľúčové osobnosti, ktoré sa v začiatkoch podieľali na teoretickom uchopení a vymedzení ekokritiky, sú považované napríklad Cheryll Glotfeltyová – autorka najcitovanejšej definície ekokritiky (výskum vzťahov medzi človekom a prostredím) alebo Lawrence Buell, ktorý vymedzil štyri základné atribúty ekokritického textu (prezentácia neľudského prostredia; zohľadnenie iných záujmov ako ľudských; potvrdenie zodpovednosti ľudí voči prostrediu; reprezentácia prostredia ako procesu) (Buell, 1995; Glotfelty, 1996). Jedným z cieľov ekokritického uvažovania o literárnych textoch je snaha upozorniť na „*kultúrnú a etickú východiska, ktorá v dôsledku môžu viesť k prehlčivému a deštruktívnemu prístupu k prírode*“ (Kopecký, 2012, s. 14). Interdisciplinárny charakter tohto odvetvia predurčuje aj rozsiahly diapazón metodologických postupov ekokritických štúdií. Ekokritika teda nemá presne vymedzený teoretický aparát, čo potvrdzuje aj Scott Slovic, keď píše, že ekokritická teória je denne nanovo definovaná praxou tisícok literárnych vedcov po celom svete (Slovic, 2000). Prvé ekokritické štúdie sa zameriavali výhradne na nebeletristické texty, ktoré explicitne pojednávali o prírodnej tematike. Pole záujmu sa však časom rozšírilo aj o iné texty (prozaické, básnické), žánre, dokonca aj na iné druhy umení, ako napríklad film či hudba. Hoci výskumníci spočiatku sledovali prevažne reprezentácie divokej prírody v literatúre, neskôr sa začali zaoberať aj mestským toposom či súvislosťou medzi životným prostredím a menšinovými skupinami v spoločnosti (Kopecký, 2022). Súčasný ekokritický výskum sa zameriavajú napríklad na spôsoby stvárnenia prírody v literárnych textoch; na hodnoty a funkcie, ktoré sa prírodným motívom pripisujú; ďalej sa skúmajú literárne reprezentácie zásahu človeka do prírody; rovnako sa sledujú súvislosti medzi reprezentáciami prírody a určitými žánrami (napríklad pastorála, prírodná lyrika či cli-fi). Významné sú aj ekokritické sondy skúmajúce to, aké prírodné motívy sa spájajú s konkrétnymi etnickými skupinami, kultúrami či gendrovými stereotypmi. Doposiaľ sa literárnovedným výskumom s ekokritickou doménou v slovenskom kontexte venovalo len pár čiastkových štúdií. Slovenská literatúra však ponúka skutočne široké možnosti na ekokritické sondy do literárnych diel. Za „ekokriticky“ perspektívne diela staršej literatúry možno považovať napríklad už ľudové balady, ďalej poéziu B. Tablica či J. Hollého, básne slovenských romantikov (predovšetkým mesianistov), diela G. Vámoša, básne J. Ondruša, ako aj poéziu Osamelých bežcov (Hostová, 2023). V súčasnej slovenskej poézii sa ekologickým témam venuje čoraz viac autorov, ako príklad možno uviesť R. Juroleka, K. Kucelovou, D. Moravčíkovú, M. Talla, F. Németha a iných.

Kontakt:

Mgr. Martin Pavlov
Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta
Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
Slovenská republika
martin.pavlov@ukf.sk

- BUELL, L. 1995. *The Environmental Imagination: Thoreau, nature writing, and the formation of American culture*. Cambridge – London : Harvard University Press, 1995. 600 s. ISBN 0-674-25861-4.
- GLOTFELTY, Ch. 1996. „Introduction: Literary Studies in an Age of Environmental Crisis“. In GLOTFELTY, Ch.– FROMM, H. [eds.], *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens – London : University of Georgia Press, 1996. ISBN 9-780-8203-1781-6, s. 15-37.
- HOSTOVÁ, I. 2023. Zvieratá v literatúre: metafora, etika, ekológia. In *Slovenská literatúra*. ISSN 0037-6973, 2023, roč. 70, č. 2, s. 127-132.
- KOPECKÝ, P. 2012. Po stopách ekokritiky. In *Robinson Jeffers a John Steinbeck: Vzdálení i blízcí*. Brno : Host, 2012. ISBN 978-80-7294-898-7, s. 12-15.
- KOPECKÝ, P. 2022. Ekokritika a environmentální aspekty literatury: Střetávání a usmiřování dvou vědeckých kultur. In *Svět literatury*. ISSN 2336-6729, 2022, roč. 32, č. 66, s. 9-11.
- SLOVIC, S. 2000. „Ecocriticism: Containing multitudes, Practising Doctrine“. In COUPE, L. [ed.], *the Green Studies Reader: From Romanticism to Ecocriticism*. London – New York : Routledge, 2000. ISBN-13 978-0415204071, s. 160-162.

Barbora Zlejšia

senzualita
30. roky 20. storočia
medzitextovosť
básnická intuícia
rytmická transfúzia

Interpretive variations of Sensuality
in Štefan Krčméry's work

Sensuality
1930s
Intertextuality
Poetic Intuition
Rhythmic Transfusion

Príbližovanie tvorivej metódy Štefana Krčméryho (1892 – 1955) sa v literárnej histórii spája predovšetkým s konštatovaním o spisovateľovej dvojdomosti, o jeho schopnosti plynulo prechádzať medzi umeleckým vnímaním (cítením) a intelektuálnym poznaním (Zelenková, 2012; Maťovčík, 1977; Števec, 1975; Matuška, 1974). V základnom princípe danej tvorby pravdepodobne spočíva aj výzva interpretačne a významovo vyčerpať jednotlivé texty. Najmä v tridsiatych rokoch 20. storočia, keď Krčméry prestal verejne pôsobiť v oblasti národnej kultúry, napísal zásadné estetické reflexie, literárnohistorické štúdie a prevažnú časť lyrických próz. Na súbežný vznik textov odkazuje okrem datovania rukopisov a zmienok v korešpondencii (Jozefovi Škultétymu, Gedeonovi Turzovi a Andrejovi Mrázovi, podľa: Krčméry, 1985) aj ich paralelné čítanie. Objavuje sa opis rovnakých historických udalostí a postáv, rozvíjanie totožných motívov, identické slovné spojenia či syntaktické konštrukcie, centralizácia obdobných (nielen) literárnych problémov. Krčméry vytvára interpretačné presahy vo vnútri vlastného diela a umožňuje čitateľovi jeho dvojité čítanie – buď výberovo, ako svojbytné celky, alebo komplexne, ako overovanie platnosti literárnych postulátov vo vedeckom a umeleckom vyjadrení.

Prínos druhej z paradigiem možno sledovať cez atribút senzuality, ktorý je kľúčovým vo všetkých zmienených oblastiach autorovej tvorby. Krčméryho estetická koncepcia stojí na primárnom filozofickom modeli vnútorného a vonkajšieho sveta, na rozhraní ktorých vzniká poézia v momente, keď dochádza k ich rytmickej transfúzii, keď sa básnik prelína s prírodou prostredníctvom zmyslov (Krčméry, 1975, s. 51). Dejiny poézie sú z hľadiska estetiky podľa neho dejinami prebúdzania jednotlivých zmyslov. V literárnohistorickej štúdii *Stopäťdesiat rokov slovenskej literatúry* začína totožnú myšlienku rozvíjať pri reflektovaní tvorby Pavla Országha Hviezdoslava, ktorý „*bol zvláštny vizuálny talent, ako vôbec človek založenia veľmi senzualného*“ a ktorému „*rozíhrali sa napodiv všetky zmysly, celá jeho zmyslovosť v mohutnom životnom rytme*“ (Krčméry, 1954, s. 174–175). Na margo Svetozára Hurbana-Vajanského poznamenáva (syntaxou paralelne k estetickému štúdiu): „*Básnik žije na rozhraní zmyslov a mysle. A vždy viac v myslí než v zmysloch. Tým líši sa od Hviezdoslava. Byron a Hviezdoslav zmyslami svojimi zakvačili sa do prírody*“ (Krčméry, 1954, s. 209). Obdobne tak pri Ivanovi Kraskovi, ktorý „*mocný je básnik, lebo duša jeho mocne žije, na rozhraní vnútorného a vonkajšieho sveta: v zmysloch*“ (Krčméry, 1954, s. 269), sa zmyslovosť (akcentovanie sluchu) stáva atribútom vývinového pohybu v dejinách, prostriedkom ku kultivácii hudobnej stránky verša. Estetickou intenciou generácie symbolistov bola predovšetkým nálada, ktorú navodzuje farba melódie, prednostne „*muziky huslí alebo čela*“ (Krčméry, 1975, s. 82). Krčméryho lyrické prózy sú predobrazom alebo dopovedaním estetických postulátov, v ktorých dominujú hviezdoslavovské vizuálne a symbolistické akustické zmyslové podnety – frekventovanými motívmi sú impresionistické premeny prírody aj melancholické husle. Zmyslové vnemy pritom akoby mimovoľne, no spravidla vždy slúžia k nasmerovaniu umeleckej výpovede k významovému jadrú. Ako Krčméry estetík vníma potrebu, aby rytmus prelínania vonkajšieho a vnútorného sveta siahal

Informácia o projekte:

Príspevok je výstupom grantového projektu APVV-19-0244 Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc.
Doba riešenia: 2020 – 2024.

Kontakt:

Mgr. Barbora Zlejšia
Ústav slovenskej literatúry
Slovenská akadémia vied
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
Barbora.Zlejsia@savba.sk

 0000-0002-2450-7696

v poézii hlbšie, kde sa zo zmyslového okruhu prelamuje do sféry citovej (Krčméry, 1975, s. 27), tak Krčméry básnik v prózach pretvára zmyslové vnemy na existenciálne symboly, ktorými sa subjekt vymedzuje voči svetu. V nadväznosti na to sa časopriestor lyrických próz buď konkretizuje na pominuteľný (pozemský) život subjektu (*Čierne husle; List škovránkovi, poslu božiemu; Jazero*), alebo sa abstrahuje do atemporálnej zmyslovo-transcendentálnej roviny, v ambivalencii ktorej splyva zmyslosť subjektu s vesmírnou (Zem) alebo religióznou (Boh) entitou ako nositeľkou ontologickej podstaty (*O rytme lyžiarskom; Osvobodenie*). Filozofická perspektíva umeleckej výpovede sa interpretačne odkrýva opäť v estetickom koncepte, ktorým Krčméry poéziu absolutizuje: „*Od rytmického vlnenia, ktoré je v zárodku slova, zachytávaného membránou fonetického aparátu, cez rytmus zmyslového vnímania a transfúzií sveta zmyslového s vnútornou podstatou človeka vo vlnách, formujúcich ľudstvo, až potiaľto siaha vlnobitie poézie, ale tam, v preklenutí Boha a človeka, sa i vyrovnáva. Tvorivý princíp vráti sa sám do seba – povedalo by sa po heglovsky*“ (Krčméry, 1975, s. 31–32).

Sledovanie atribútu zmyslovosti u Š. Krčméryho potvrdzuje, že kontext teoretických prác znásobuje interpretačné možnosti jeho umeleckých textov. Paralelné čítanie má však potenciál aj v axiologickom hodnotení tvorby. Naznačuje to napríklad Alexander Matuška, keď píše o tom, že klady Krčméryho ako posudzovateľa literatúry sa ukazujú práve tam, kde sa mu nedarí dogmaticky aplikovať svoje teórie (Matuška, 1954, s. 329) alebo František Miko, ktorý na základe analýzy výrazových prostriedkov použitých v *Osvobodení* konštatuje, že hodnota tohto textu spočíva vo vyjadrení ontologickej situácie subjektu, no zároveň autor lipnutím na sugesciách literárnej tradície „*kládo!, nie celkom potrebné, hranice svojim dobrým možnostiam*“ (Miko, 1972, s. 138). Ak teda východiskom uvažovania bolo tvrdenie, že Krčméryho najväčšou autorskou prednosťou je plynulé a rovnocenné pôsobenie v literárnoteoretickej a umeleckej oblasti, potom antitéza pre zámer paralelného čítania spočíva v predpoklade, že esteticky najprínosnejšie momenty spisovateľovej tvorby možno objaviť práve tam, kde básnická intuícia potláča do úzadia teoretické úvahy i pocíťovanie kultúrno-spoločenskej zaviazanosti.

KRČMÉRY, Š. 1932. *Osvobodenie*. Turčiansky Sv. Martin : spisovateľovým nákladom, 1932. 35 s.

KRČMÉRY, Š. 1953. *Výber z diela I*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1953. 488 s.

KRČMÉRY, Š. 1954. *Výber z diela III*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954. 349 s.

KRČMÉRY, Š. 1975. *Estetické reflexie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1975. 172 s.

KRČMÉRY, Š. 1985. *Listy*. Bratislava : Tatran, 1985. 424 s.

MATUŠKA, A. 1954. Doslov. In *Výber z diela III*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954. s. 325–337.

MATUŠKA, A. 1974. Krčméry kritik. In *Biografické štúdie 5*. Martin : Matica slovenská, 1974. s. 25–61.

MAĽOVČÍK, A. [pod menom LIBA, P.]. 1977. Prózy Štefana Krčméryho. In KRČMÉRY, Š. *Román bez konca*. Bratislava : Tatran, 1977. s. 117–122.

MIKO, F. 1974. Sila kontextu a sila subjektu u Krčméryho. In *Biografické štúdie 5*. Martin : Matica slovenská, 1974. s. 133–138.

ŠTEVČEK, J. 1975. Štefan Krčméry, slovenský estetik. In KRČMÉRY, Š. *Estetické reflexie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1975. s. 161–167.

ZELENKOVÁ, A. 2012. Skromný pútnik životom. In KRČMÉRY, Š. *Veci na dne duše*. Martin : Matica slovenská, 2012. ISBN 9788086420462, s. 7–20.

K socio-kultúrnym aspektom piesňových textov

Andrea Čurošová Gavalcová

pieseň
piesňový text
popkultúra
socio-kultúrne aspekty

On the Socio-Cultural Aspects
of Song Lyrics

Song
Song Lyrics
Pop Culture
Socio-Cultural Aspects

Texty populárnych piesní sú krátke poetické diela so špecifickou pozíciou v rámci kultúry. Ich bezprostredné a nevyhnutné spojenie s hudobnou zložkou, teda populárnou piesňou im, ak sa všetko podarí, predurčuje vysielenie masovými médiami a percepciu bežným, mainstreamovým čitateľom – poslucháčom. Tým sa stáva súčasťou populárnej kultúry.

Piesňový text je na prvý pohľad na nerozoznanie od poézie a v prípade zhudobnených básní či zbierok piesňových textov sa s ňou prelína. V základných princípoch sa však súčasná poézia značne odlišuje od textov populárnych piesní. Odlišujú sa v spôsoboch percepcie, v štruktúre či v možnostiach experimentovania, ktoré má piesňový text pre spojenie s hudbou obmedzené. Z týchto odlišností vyplýva potreba špecifického prístupu k piesňovému textu v rámci literárnovedného výskumu a tiež interdisciplinárny potenciál. Okrem literárnych a jazykových aspektov piesňového textu je relevantný aj ich mediálny aspekt a postavenie v rámci spoločnosti, prípadne sociologický a psychologický aspekt ich percepcie.

Zo zamerania výskumu piesňových textov na ich socio-kultúrne aspekty vyplýva snaha zaradiť piesňový text v rámci kultúry a spoločnosti s cieľom identifikovať motívy a témy, ktoré odrážajú spoločenské a kultúrne špecifiká. Pozíciu piesňových textov v kontexte kultúry určuje najmä to, čo poézia nemá – hudobná zložka a nevyhnutné prepojenie s masovými médiami.

Základom výskumu je uchopenie piesňového textu ako dôležitej súčasti popkultúry, a teda aj národnej kultúry, ako žánru literatúry, ktorý je vo svojej podstate významne prepojený s percipientom, komunikuje s ním, zabáva ho, vzdeláva, kultivuje a prispôsobuje sa mu. Piesňový text je chápaný ako dielo, ktoré vzniká pod vplyvom spoločnosti a okolností doby a je z hľadiska masového príjmu previazaný viac so spoločnosťou než s osobným autorským názorom na ňu. Opakujúce sa témy, ktoré majú v prvom rade docieľiť spojenie s poslucháčom a potenciálnym fanúšikom, vytvárajú akési vzorce písania textárov, v ktorých sa dá čítať obraz spoločnosti.

Populárna pieseň má spravidla štandardizovanú formu, na ktorú je poslucháč pripravený na základe minulých skúseností. Okrem hudobnej zložky, ktorá má svoje pravidlá pre jednotlivé žánre, táto štandardizácia, ako o nej píše Theodor Adorno (1998), súvisí aj s textovou zložkou piesne. Poslucháč piesne má skúsenosť s daným jazykom, so slovami, ktoré v texte počuje, aj s poéziou a jej konceptom umeleckých obrazov, štruktúry a rýmu. S týmito skúsenosťami je poslucháč pripravený vnímať a pochopiť pieseň v jej celku, potenciálne aj s kultúrnymi odkazmi v nej ukrytými.

Štandardizovaná štruktúra piesňových textov nemusí znižovať ich umeleckú kvalitu, dôležité je neporovnávať neporovnateľné a premýšľať nad piesňovými textami ako o samostatnej forme, na ktorú treba mať iné nároky. Interpretácia piesňových textov v rámci výskumu vychádza z vonkajších okolností a kontextu, ktoré vplývajú na ich formu aj zvolené témy a motívy. Tieto vonkajšie okolnosti zahŕňajú očakávaný spôsob percepcie a cieľovú skupinu, kultúrne špecifiká a spoločenské udalosti, tradície aj možnosti jazyka.

Kontakt:

Mgr. Andrea Čurošová Gavalcová
Katedra slovakistiky, slovanských filológií
a komunikácie
Filozofická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Moyzesova 9
040 01 Košice
Slovenská republika
andy.gavalcova@gmail.com
 0009-0007-8804-8808

V rámci terminologického vymedzenia pracuje príspevok s pojmami, ktoré piesňový text začleňujú z literárnovedného, mediologického, kulturologického a sociologického pohľadu. Príspevok poukazuje na prvky piesňového textu, ktoré definujú jeho pozíciu v rámci literárnovedného výskumu, pričom ponúka príklady na špecifiká súčasných slovenských piesňových textov, v ktorých je možné identifikovať odraz spoločnosti.

- ADORNO, T. 1998. On Popular Music. In *Cultural theory and popular culture*. Athens : The University of Georgia Press, 1998. ISBN 0-8203-2006-4, s. 197-209.
- ANDRIČÍK, M. 2014. *Aspekty piesňového textu*. Košice : Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2014. ISBN 978-80-8152-201-7.
- MALÍČEK, J. 2012. *Popkultúra: Návod na použitie*. Nitra : Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2012. ISBN 978-80-558-0204-6.
- ZAJAC, P. 1993. Lyrika a texty populárnej piesne. In *Pulzovanie literatúry*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1993. ISBN 80-220-0493-6, s. 108-114.

Eva Dudáková

naratológia
poetika
rozprávač
personálna téma
Vanda Rozenbergová

Examination of Personal Theme
within Poetics of Prosaic Text

Narratology
Poetics
Narrator
Personal Theme
Vanda Rozenbergová

Príspevok je zameraný na skúmanie personálnej témy v rámci poetiky prozaického textu. Sú v ňom načrtnuté naratologické východiská, v kontexte ktorých chceme skúmať personálnu tému ako súčasť autorskej poetiky v dielach Vandy Rozenbergovej. Predstavuje základné pojmy naratologického inštrumentária, napríklad naratív ako zastrešujúci pojem, ktorý zahŕňa entity príbehu a diskurzu, príbeh (histoire), teda obsah alebo rešazec udalostí, diskurz ako prostriedok, ktorým sa daný obsah vyjadruje, ako aj pojmy udalosť (konanie alebo dianie v príbehu), existent (postava alebo prostredie) a iné. Pri označení naratologických východísk sa opiera o teórie viacerých zahraničných autorov, najmä o zistenia Seymoura Chatmana a Gérarda Genetta. Na teórie týchto autorov nadväzuje napríklad pri štrukturalistickom členení naratívu na roviny príbehu a diskurzu a pri vymedzení pozície postavy v rámci teórie rozprávania, ako aj pri definovaní vzťahov v rámci naratívu, ktoré Genette vymedzuje prostredníctvom kategórií času (časových vzťahov medzi rozprávaním a príbehom), spôsobu, ktorý vyjadruje modalitu, teda formy a stupne naratívneho zobrazenia, resp. stvárnenia príbehu rozprávaním a rodu, teda hlasu, ktorý zahŕňa formy, ktorými je stvárnovaná narácia (akt rozprávania). Na Genettovu klasifikáciu príspevok nadväzuje aj v rámci typológie rozprávača, ktorá je založená na rozlíšení medzi hlasom a perspektívou a definuje rôzne typy rozprávača či už vzhľadom na jeho vzťah k príbehu (homodiegetický, heterodiegetický, autodiegetický), vzhľadom na naratívny stupeň (intradiegetický a extradiegetický), ako aj v súvislosti s perspektívou, resp. fokalizáciou rozprávača (nulová fokalizácia, externá fokalizácia a interná fokalizácia).

Príspevok nadväzuje aj na naratologické koncepty, ktoré boli rozvíjané v rámci slovenskej literárnovednej obce, najmä na uvažovanie o rozprávačovi, ktoré rozvinula Nora Krausová v diele *Rozprávač a románové kategórie* (1972) vychádzajúc z klasickej štrukturalistickej naratológie, ako aj na niektoré koncepty Stanislava Rakúsa formulované v diele *Poetika prozaického textu* (1995), napríklad koncept problémovosti. Tematicky nadväzuje najmä na dielo Marty Součkovej *Personálna téma v prozaickom texte* (2001), ktoré bolo jeho inšpiračným základom.

Cieľom príspevku je analyzovať personálnu tému v diele Vandy Rozenbergovej *Muž z jamy a deti z lásky* (2017) prostredníctvom využitia naratologického inštrumentária. Príspevok skúma personálnu tému s dôrazom na rozprávača, modelovanie hlavných postáv, najmä vzájomnú charakterizáciu prostredníctvom vlastných uhlov pohľadu a jedinečných perspektív. Pri tejto problematike príspevok využije typológiu spoľahlivého a nespoľahlivého rozprávača, pričom sa sústreďuje najmä na postavu matky, ktorá je v texte charakterizovaná jedine prostredníctvom spomienok, teda z perspektívy ostatných členov rodiny, najmä detí.

Informácia o projekte:

Príspevok je výstupom projektu
*Literárnovedná reflexia súčasného slovenského
literárneho vzdelávania* (VEGA 1/0099/24).

Kontakt:

Mgr. Eva Dudáková
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika
edudakova@umb.sk

 0009-0006-3034-456X

- BÍLEK, P. A. 2003. *Hledání jazyka interpretace*. Brno : Host, 2008. 360 s. ISBN 978-80-7294-0806.
- CHATMAN, S. 2008. *Příbeh a diskurz. Narativní struktúra v literatúre a filmu*. Brno : Host, 2008. 326 s. ISBN 978-80-7294-260-2.
- GENETTE, G. 1972. Rozprava o vyprávění. In *Česká literatura*. ISSN 0009-0468, roč. 51, č. 3, s. 302-327.
- KRAUSOVÁ, N. 1972. Rozprávač a románové kategórie. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1972. 239 s.
- RAKÚS, S. 1995. *Poetika prozaického textu*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, a. s., 1995. 119 s. ISBN 80-220-0652-1.
- ROZENBERGOVÁ, V. 2017. *Muž z jamy a deti z lásky*. Bratislava : Slovart, 2017. 214 s. ISBN 978-80-556-2765-6.
- SOUČKOVÁ, M. 2001. *Personálna téma v prozaickom texte*. Prešov : Náuka, 2001. 108 s. ISBN 80-89038-03-4.
- SOSIČ, A. 2022. Typy rozprávača a jeho inovácie (na príklade súčasného slovenského románu). In *Slovenská literatúra*. ISSN 0037 - 6973, roč. 69, č. 2, s. 95-111.

Udalosť a jej reprezentácia v poézii slovenskej moderny

Romana Kališová

lyrika
naratológia
udalosť
subjekt
dejnosť

The Event and its Representation
in the Poetry of Slovak Modern School

Lyric Poetry
Narratology
Event
Lyric Subject
Eventfulness

Príspevok sa zaoberá zobrazením udalosti v básňach autorov slovenskej moderny (Janka Jesenského, Ivana Galla a Vladimíra Roya). Koncept udalosti považuje naratológia za jeden z konštitutívnych pilierov narativity, chápe ho ako akúkoľvek zmenu stavu, ktorá je explicitne alebo implicitne prítomná v texte. Dotýka sa všetkých troch dimenzií naratívneho textu, vymedzených nemeckým naratológom Petrom Hühnom (sprostredkovanosti, dejovosti, aj postupnosti) dokonca pomáha načrtávať aj časové usporiadanie deja. Dej v takomto ponímaní vieme definovať ako sled zmysluplných sekvencií priradený samotnému vykonávateľovi, tvorí celkovú organizáciu na úrovni diskurzu básne. Naratologická analýza poézie pracuje s tvrdením, že dej ako sled udalostí vo fikčnom texte je rozpoznateľný aj v iných žánroch – v dráme, či poézii. Metodologickým nástrojom použitým pri čítaní a analýze modernistickej poézie sú prostriedky naratológie aplikovanej na lyrickú poéziu, tzv. lyrikológie, či trans-generickej naratológie.

Koncept udalosti zostáva v lyrike najmä na mentálnej úrovni prežívania subjektu: na úrovni myšlienok, spomienok, želaní, emócií, predstáv a postojov vypovedajúceho subjektu. Sú to teda skôr procesy na mentálnej, psychickej úrovni, pomocou ktorých vieme rekonštruovať sled udalostí tvoriaci naratívnu štruktúru básne. Práve vďaka udalosti sa dej stáva hodným vypovedania. Peter Hühn rozlišuje vo svojich prácach dva typy udalostí – udalosť I (event I) a udalosť II (event II). Pod udalosťou I rozumie každú udalosť, bez špecifických kritérií, zatiaľ čo udalosť II vysvetľuje ako taký typ udalosti, ktorý podlieha špeciálnym podmienkam: zmena stavu je ukotvená v určitom kontexte, má svoj význam, je nezvyčajná a neočakávaná. Jej bližšia charakterizácia je záležitosťou interpretácie. (Hühn, [2011] 2013 online) Pri udalosti I je možné pristupovať k zmene stavu objektívne – buď zmena nastala, alebo nie. Koncept takto chápanej dejovosti pritom siaha už do aristotelovských čias, kde dej charakterizoval „zvrät“ („turning point“). Udalosť II je pre viac vrstiev, ktorými disponuje, dôležitá práve pri lyrickej obraznosti.

Príspevok sa zameriava na zobrazenie udalosti v tvorbe básnikov slovenskej moderny – konkrétne na debutovú zbierku Janka Jesenského *Verše* (1905), zbierku Vladimíra Roya *Rosou a trním* (1921) a *Keď miznú hmly* (1921) a na básne Ivana Galla, publikované v súbornom diele *Keď listie padá* (1973).

Pri rozoberaných básňach Janka Jesenského z debutovej zbierky *Verše* (1905) ide najčastejšie o básne z bálového prostredia. Básne sú príležitostného charakteru – Michal Gáfrík ich pomenúva ako „*básnický pozdrav*“ (Gáfrík, 2006, s. 31). Subjekt, cez ktorý je udalosť sprostredkovaná, v nich má rôzne pozície. Na škále biografický autor – abstraktný/implicitný autor – hovoriaci/rozprávač – protagonista/postava v dianí (Hühn, 2005a, s. 25; Hühn, 2005b, s. 147; Hillebrandt, 2015, s. 219) sa subjekt v pasážach vykresľujúcich udalosť objavuje najmä v pozícii protagonistu. Časté je však aj prestupovanie kategórií (implicitný autor je poet píšuci báseň, no je zároveň protagonistom, postavou v príbehu – báseň Rozpomienky), prípadne sa kategórie postupne v básni vystriedajú a rozprávanie je tak sprostredkované subjektom na viacerých úrovniach (obvykle pri udalosti minulej, už prežitej – v podobe spomienky).

Informácia o projekte:

Štúdia je výstupom grantového projektu VEGA 2/0032/24 *Modernizmus a modernizmy. Variácie, tranzície, prieniky*. Zodpovedný riešiteľ: Mgr. Michal Habaj, PhD.
Doba riešenia: 2024 – 2027.

Kontakt:

Mgr. Romana Kališová
Ústav slovenskej literatúry
Slovenská akadémia vied
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
romana.kalisova@savba.sk
 0000-0003-3286-0796

Udalosť II, teda kontextovo uchopiteľná udalosť, je dominantnou súčasťou ranej tvorby Vladimíra Roya z obdobia prvých dvadsiatich rokov 20. storočia. Viac úrovňí udalostí je často rozpoznateľných na sekvenciách týkajúcich sa prírodných obrazov, ktoré sú kontextovo v básni ukotvené a interpretovateľné cez prežívanie vypovedajúceho subjektu, pri zobrazení spomienok; viac vrstiev udalosti je v básňach nesených postavami už známymi – odkazy na biblické, či literárne postavy, ktoré sa v básni stávajú nositeľmi načrtnutého deja. Zobrazenou udalosťou nás však sprevádza hovoriaci/rozprávač, ktorý do priebehu danej sekvencie deja iba zdanlivo nezasahuje (báseň Magdaléna).

Básne Ivana Galla zobrazujú špecifický typ udalosti, kde je spomienka vykreslená prostredníctvom konverzácie medzi hovoriacim a postavou v dianí. Modernistický motív uchopenia udalosti prostredníctvom dejových sekvencií zobrazujúcich prírodné procesy je tiež prítomný aj v básňach I. Galla, podobne ako pri V. Royovi však nejde len o udalosť I. Podobný jav na úrovni rozprávača, ktorý len zdanlivo stojí mimo zobrazeného deja, sa objavuje aj v jeho básňach (báseň Žaponéria). Sprostredkujúcim subjektom udalosti v básni je subjekt melancholický, podliehajúci nálade a úzko spätý s prírodným dianím – udalosť II. Vonkajšie procesy tvoria teda nielen vykreslenie melancholickej atmosféry a vnútorného rozpoloženia subjektu, ale držia naratívnu kostru básne zobrazujúcej napríklad spomienku, či nenaplnenú túžbu.

Príspevok charakterizuje a bližšie analyzuje štruktúru a typ udalostí zobrazených v lyrickej poézii autorov slovenskej moderny. Pracuje s naratologickým uchopením konceptu udalosti, aplikuje tieto prostriedky na modernistickú poéziu zo začiatku 20. storočia a zdôrazňuje prieniky a rozdiely v poetikách jednotlivých autorov.

- GÁFRIK, M. 2006. *Básnik Janko Jesenský*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 2006. 182 s. ISBN 80-220-1389-7.
- HILLEBRANDT, C. 2015. Author and Narrator in Lyric Poetry. In BIRKE, Dorothee – KÖPPE, Tilmann, ed. *Author and Narrator: Transdisciplinary Contributions to a Narratological Debate*. Berlin : De Gruyter, 2015. ISBN 9783110348361, s. 213-233.
- HÜHN, P. – SOMMER, R. Narration in Poetry and Drama. In *The Living Handbook of Narratology* [online]. [2012] 2013. [cit. 2024-03-10]. Dostupné na internete: <https://www-archiv.fdm.uni-hamburg.de/lhn/node/40.html#>.
- HÜHN, P. 2005a. Plotting the Lyric: Forms of Narration in Poetry. In RUBIK, Margarete – MÜLLER-ZETTELMAHN, Eva, ed. *Theory into Poetry: New Approaches to the Lyric*. Amsterdam/New York : Rodopi, 2005. ISBN 978-94-012-0251-0, s. 147-172.
- HÜHN, P. 2005b. Transgeneric Narratology: Application to Lyric Poetry. In PIER, John, ed. *The dynamics of narrative form: Studies in anglo-american narratology*. Berlin : De Gruyter, 2005. ISBN 9783110922646, s. 139-158.
- HÜHN, P. Event and Eventfulness. In *The Living Handbook of Narratology* [online]. [2011] 2013 [cit. 2024-03-10]. Dostupné na internete: <https://www-archiv.fdm.uni-hamburg.de/lhn/node/39.html>.

Transpozície hororových motívov vo filmovej adaptácii *Piargy*

Diana Starinská Kacarová

horor
Piargy
adaptácia
intertextualita
Švantner

Transpositions of Horror Motifs
in the Film Adaptation of *Piargy*

Horror
Piargy
Adaptation
Intertextuality
Švantner

Príspevok sa venuje komparácii hororových toposov v poviedke *Piargy* Františka Švantnera a v rovnomennej filmovej adaptácii. Cieľom je analýza adaptačných stratégií vybraných hororových motívov a ich transpozície do audiovizuálneho artefaktu. Štúdia vychádza z diela kanadskej teoretičky Lindy Hutcheon a z teórie adaptácie slovenského semiotika Tibora Žilku.

V roku 2023 sa dostala do kín snímka *Piargy*, česko-macedónskeho režiséra Iva Trajkova, ktorá je prvým pokusom adaptovať Švantnerovu poviedku na veľké plátno. Film *Piargy* získal viaceré ocenenia, ale recenzie a odborná reflexia neboli jednoznačne afirmatívne. Nazerajúc na filmovú adaptáciu normatívnou a textocentrickou optikou sa opakovala výčitka, že film iba veľmi voľne nadväzuje na pôvodinu a dokonca zaznelo aj to, že Švantnerovi robí „medvediu službu“.

Optikou teórie adaptácie Tibora Žilku môžeme detegovať vo vzťahu posttextu k pretextu predovšetkým parciálne nadväznosti. Rozprávačkou, ktorá rámcuje dej je sice Johanka, ale hlavnou postavou sa v posttexte stáva Juliša – Roháčova nevesta, ktorá vystupuje v poviedke iba v jednej scéne. Samotný Roháč a jeho syn, ktorí sa v pretexte tiež spomínajú len okrajovo, sú vo filme hrotmi deštruktívneho ľúbostného trojuholníka (nevesta a svokor sú milenci). Postava Juliše vzniká kontamináciou s postavou hluchonemej Lény, ktorá v poviedke zomiera pri pôrode Ancikrista a postava Roháčovho syna Martina preberá na seba motívy Klementa – Johankinho muža, ktorého tvorcovia filmu eliminovali. Filmová adaptácia zachováva rámcovanie deja lavínou, príbeh s tajomstvom aj vstupnú otázku poviedky: Ako zanikla dedina Piargy a prečo?

Film *Piargy* je žánrovo označovaný ako historická dráma, ale aj ako folklórny horor. Ten považujeme za subžáner hororu, ktorý pracuje s motívmi ako je poverové rozprávanie, pohanské rituály, arénou príbehu sa stávajú izolované vidiecke usadlosti. Americký estetik Noël Carroll identifikuje artový horor na základe prítomnosti tém nebezpečenstva a nečistoty. Z psychoanalytického pohľadu je ťažiskom hororu „Das Unheimliche“ t. j. tieseň, to vytesnené (pozri Freud) čo sa neustále vracia.

Motív nečistoty nachádzame hneď v expozícii filmu, (oproti pretextu ide o scénu – adíciu) ktorá exponuje hlavnú hrdinku filmu Julišu. Dievča mešká na omšu a po jej vstupe do kostola vzbĺkne svätená voda. Dedinčania reagujú: „*je nečistá, aj jej matka bola nečistá*“. Juliša tu slúži ako reprezentácia inakosti, chudobná sirota – dcéra ženy, ktorá si sama vzala život je stelesnením zlého a vytesneného svedomia dediny. Pre dedinčanov je ľahké kauzálne spojiť jej „nečistý“ pôvod so samovznietením vody. Pôvod tohto úkazu nehládajú vo vlastnom hriechnom konaní, ani ho nevyšvetlia racionálne – prítomnosť petroleja vo vode. Motív Nečistoty alebo rovno Nečistého – Satana, je v pretexte prítomný v lexémach zo sémantického poľa diabolského a pekelného. Vo filmovej adaptácii sa navracia motív explicitným verbalizovaním Johanky o tom, že „*kamarátka bola posadnutá*“. Ale motív Nečistého nachádzame aj v jednej z hlavných postáv – v gazdovi Jánovi Roháčovi, v prítomnosti deštruktívnej sexuality a nedostatku morálnych zábran. Aj jeho meno – Roháč, konotuje rohy, t. j. capa, Pana, alebo rovno Diabla. Léna v pretexte splodí ancikrista s vlkom, Juliša vo filme splodí dieťa v incestnom vzťahu – tiež v nečistote.

Kontakt:

Mgr. art Diana Starinská Kacarová
 Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr
 Fakulta stredoeurópskych štúdií
 Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
 Dražovská 4
 949 74 Nitra
 Slovenská republika
 diana.starinska.kacarova@ukf.sk

Apokalypsa je produktívny hororový topos v pretexte aj posttexte. V oboch dielach slúži ako refrén navracajúca sa vízia Krstnej matky, ktorá prorokuje koniec sveta a narodenie Ancikrista, parafrázujúc aj zjavenie sv. Jána. Transpozíciu tohto motívu do audiovizuálneho média zafažuje prílišná doslovnosť. V dovedty výostne čierno-bielej estetike filmu je hororová línia demonštrovaná narúšaním farebnosti – prítomnosťou červených, zelenkavých či žltých tónov (sen Juliše, krvavé slzy, plameň). Toto farebné ozvláštnenie anomálií sa dá čítať ako ponuka pre divákov čítať motív palimpsesticky, na základe poznania motívu Diabla z iných hororov a vychádza z pamäte filmového žánru.

Filmová adaptácia poviedky *Piargy* využíva, podobne ako pretext, niektoré hororové toposy, a extenzívnym výkladom by sa dala považovať za folkhororové dielo, pretože horor na rozdiel od iných žánrov, nie je definovaný len štruktúrou príbehu, ale môžeme ho považovať aj za estetickú kategóriu, ktorá využíva pocity strachu, úzkosti, hrôzy, ale aj úžasu. Vo filme nenachádzame typické postupy pre horory: zahusťovanie tajomstva, stupňovanie anomálií, ktoré sa vzpierajú empirickému poznaniu sveta, alebo climax, v ktorom hrdinovi hrozí záhuba, či zánik ľudskej podstaty ako takej. Pre Švantnerovo dielo je typická aj prítomnosť dvojitého plánu, vysvetlenie záhadných udalostí môže byť dvojaké – racionálne aj mysteriózne (pozri napr. Števíček). Ale film *Piargy* na konci ponúka jednoznačné vysvetlenie: Julišine dieťa nie je ancikrist, je len postihnuté a dedinu zničil topiaci sa jarný sneh – lavína. Ono príznakové kmitanie medzi rozumovým a mystickým vysvetľovaním deja sa v záverečnej pointe prikláňa jednoznačne k racionálnej interpretácii.

- CARROLL, N. 1990. *The Philosophy of Horror or Paradoxes of the Heart*. New York : Routledge, 1990. 272 s. ISBN 9780415902168.
- FREUD, S. 2003. *Spisy z let 1917-1920*. Praha : Psychoanalytické nakladatelství, 2003. 273 s. ISBN 8086123200.
- HUTCHEONOVÁ, L. 2006. *Teória adaptácie*. Brno : Janáčkova akademie múzických umení, 2012. 232 s. ISBN 9788074600272.
- KUZMÍKOVÁ, J. 2000. *František Švantner. (V zákulisí naturizmu)*. Bratislava : Veda 2000. 205. s. ISBN 802240635X.
- KROČANOVÁ – ROBERTS, D. 2001. Apokalyptické prvky v novele Františka Švantnera *Piargy*. In *Studia Academica Slovaca 30, Slovenská literatúra v jedenástich interpretáciách*. Bratislava : 2001 STIMUL. ISBN 8088982421. s. 403–410.
- ŠTEVČEK J. 1962. *Baladická próza Františka Švantnera*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1962. 224 s.
- ŠTEVČEK, J. 1973. *Lyrizovaná próza*. Bratislava : Tatran, 1973. 292 s.
- ŠVANTNER, F. 1962. *Malka a Nevesta hól*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1962. 328 s.
- Slovenské literárne centrum: Film *Piargy* vytvára obrazový skanzen a Švantnerovi robí medvediu službu. Rozhovor s Máriou Ferencuhovou. https://www.youtube.com/watch?v=W_Vc7HIyEKw.
- ŽILKA, T. 2015. *Od intertextuality k intermedialite*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta stredoeurópskych štúdií, 2015. 146 s. ISBN 9788055808604.

Literárnokritické a teoretické myslenie Š. Krčméryho v časopise *Slovenské pohľady* (1922 – 1932)

Ivana Ridzoňová – Ivica Hajdučeková

literárna kritika

časopis *Slovenské pohľady*

kritériá hodnotenia

zložky algoritmu

Štefan Krčméry

Š. Krčméry Literary Critical and Theoretical Thinking in the Magazine *Slovenské pohľady* (1922 – 1932)

Literary Criticism

Magazine *Slovenské pohľady*

Evaluation Criteria

Components of the Algorithm

Štefan Krčméry

V príspevku vychádzame z kapitol vypracovávanej dizertačnej práce *Literárnokritické a teoretické myslenie v časopise Slovenské pohľady na prelome 19. a 20. storočia*. V jej prvej etape sme vytvorili metodiku, ktorá vznikala v priebehu analýzy literárnokritických príspevkov od S. H. Vajanského: Dojmy a Rozmary (roč. 1, 1881, č. 1, s. 89 – 92), Knihovna pro český lid (roč. 1, 1881, č. 1, s. 92 – 95); J. Škultétyho: Jánošík (roč. 1, 1881, č. 2, s. 187 – 189), Obrázky z hôr (roč. 10, 1890, č. 3, s. 158 – 160) a J. Vlčka: Literárne drobnosti (roč. 10, 1890, č. 12, s. 592 – 593), Kollárova Slávy dcera (roč. 11, 1891, č. 11, s. 698 – 702), Besedy (roč. 11, 1891, č. 8, s. 509 – 511). Na základe rekonštrukcie autorských algoritmov sme zostavili tabuľku s kritériami hodnotenia literárnych textov (príloha 1) a zaradili ich do osobitných kategórií (receptia, (a)perceptia – literárnovedné poznatky, formatívne procesy, vydavateľská činnosť). V spoločných zložkách algoritmu literárnych kritikov môžeme vidieť východiskovú normu dobovej literárnej kritiky. Vytvorená metodika nám umožnila sledovať literárnokritické myslenie vybraných kritikov. Podľa ich prístupu v jednotlivých príspevkoch sme identifikovali úroveň vnímania textu, odlišujúc recepciu, perceptiu, a perceptiu. Na základe toho sme literárnych kritikov priradili k impresionistickej (S. H. Vajanský) a normatívnej (J. Škultéty, J. Vlček) kritike¹. Ukázalo sa, že okrem ustálenej dobovej normy môžeme v algoritmoch sledovať aj individuálny prístup, t. j. stratégiu literárneho kritika. Východiskom každej z analyzovaných literárnokritických prác boli vlastné čitateľské dojmy autorov, teda receptia literárneho diela, a ustálený algoritmus zameraný na tému, postavy a jazyk. Najčastejšie sa ďalšie presahy do poetiky orientovali na látku, motívy, ideu a dej, ale aj rytmickú štruktúru (verzológia), realistickú metódu zobrazenia (kritérium umeleckej kvality) a jazykovú kultúru (formatívne procesy, afektívnosť).

V ďalšej etape výskumu sme sa zaoberali *Slovenskými pohľadmi* v rokoch 1922 – 1932, keď bol ich redaktorom Š. Krčméry. Po roku 1918 nastali pre rozvoj literárnej kritiky „*prajnejšie predpoklady*“ (Harpáň, 2009, s. 203), avšak Š. Krčméry naďalej vnímal kritickú kontinuitu v „*národnom programe literatúry a života*“ (Chmel, 1991, s. 261). Preukázalo sa to pri analýze troch príspevkov: Hviezdoslavova lyrika (O piatom sväzku diel Hviezdoslavových) (roč. 38, 1922, č. 5, s. 280 – 294), Nový slovenský román (roč. 40, 1924, č. 2, s. 123 – 125) a Milko Urban: Živý bič (roč. 44, 1928, č. 1, s. 67 – 69), v ktorých zložkami algoritmu (príloha 2²) boli národný kontext, literárna tradícia (ako súčasť dejín slovenskej literatúry) a národná tradícia (ako afektívna zložka formatívnych procesov). Normou jeho literárnej kritiky bol najmä **autorský štýl**, ktorý hodnotil v každej recenzii, napr. štýl K. F. Urbanoviča hodnotil ako „*prirodený, jasný*“. Podobne ako predchádzajúci traja kritici, aj Krčméry si všimol **tému**, no nielen jej reprodukciu, ale napr. pri hodnotení románu *Tridsať strieborných* K. F. Urbanoviča poukázal na problém referenčnosti tematického zamerania spoločenského románu, pretože spoločnosť, ktorú je v románe potrebné zachytiť „*je celá v určitom dohlade čitateľa*“. Sledovaným tematickým okruhom, ktorý vyzdvihoval, bolo vykreslenie typického slovenského života na dedine.

1 Vychádzajúc z vymedzenia M. Harpáňa (2004, s. 14 – 15).

2 V tabuľke sú označené zložky algoritmu pri všetkých troch analyzovaných recenziách Š. Krčméryho, pričom autorov jednotlivých literárnych diel sme označili iniciálkami mena: P. O. H. (Pavol Országh Hviezdoslav), K. F. U. (Kvetoslav Florián Urbanovič) a M. U. (Milo Urban).

Informácia o projekte:

Príspevok je výstupom grantového projektu APVV-19-0244 *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc.
Doba riešenia: 2020 – 2024.

Krčmériho prístup k hodnoteniu literárnych diel bol rozvinutejší, preto sme doplnili tabuľku o ďalšie zložky algoritmu. V genológii pribudol literárny druh, napr. u Hviezdoslava si všimol charakteristické prvky prírodnej a subjektívnej lyriky. Kým v predchádzajúcej etape výskumu si literárni kritici všímali obraznosť ako jednu zo zložiek literárneho diela, tak Š. Krčméri sledoval funkciu výrazových prostriedkov, napr. štýl M. Urbana hodnotil ako „afektovaný“, čo pramení z častého, nie vždy efektívneho využívania prirôvaní. V rámci štýlu sme preto odlíšili autorský štýl v rámci umeleckého a vyčlenili umelecké výrazové prostriedky (syntaktické, opakovacie, trópické). Do tabuľky k poetike pribudla kompozičná výstavba, ktorú sme rozčlenili na architektóniku a kompozíciu v užšom zmysle slova³. Š. Krčméri sa zaoberal nielen formálnym, ale aj sujetovým usporiadaním textu – v príspevku *Hviezdoslavova lyrika* si všimol, že piaty zväzok Hviezdoslavových diel nie je členený na básne s názvami, ale prechádza v ňom od básnických textov „*najnádhernejších*“ v cykle *Prechádzky jarom*, cez povedomie „*pomalého mretia*“ až po záver v cykle *Stesky*, ktorý je jediným výrazom pesimizmu – a kompozičnými princípmi a postupmi, napr. kontrastný kompozičný princíp u Hviezdoslava, ktorý využíval kontrast na jasnejšie vykreslenie obrazov a myšlienok plných žitia a viery, aj keď sám tieto termíny ešte nepoužíval. Na základe recenzie piateho zväzku básní P. O. Hviezdoslava sme doplnili aj poetiku literárnych smerov, pretože Š. Krčméri odlišoval znaky realizmu, symbolizmu a impresionizmu. K realistickému metóde spracovania sme pripojili individualizáciu postáv, ktorú si všimol v románe K. F. Urbanoviča. Novou zložkou Krčmériho algoritmu je metodológia, pretože sme zaznamenali postupy pozitívizmu (biografizmus, sociologizmus) a komparatívnu metódu pri porovnávaní viacerých textov.

Kľúčovými zložkami literárnokritickej práce Š. Krčmériho sú teda národná a literárna tradícia a kritériom umeleckej kvality je tradičné, realisticky orientované umenie. Ustálenú normu hodnotenia v jeho recenziách tvorí umelecký štýl autora s dôrazom na výrazové prostriedky, jazyk a jazykovú kultúru, čo svedčí o filologickom zameraní Krčmériho literárnej kritiky, t. j. o úzkom prepojení literárnej vedy a lingvistiky.

HARPÁŇ, M. 2004. *Teória literatúry*. Bratislava : TIGRA, 283 s. ISBN 80-88869-36-6.

HARPÁŇ, M. 2009. Literárna veda. In *Dejiny slovenskej literatúry II*. Martin : Matica slovenská, 2009. s. 203-224. ISBN 978-80-7090-945-4.

CHMEL, R. 1991. *Dejiny slovenskej literárnej kritiky*. Bratislava : TATRAN, 432 s. ISBN 80-222-0266-5.

KRČMÉRY, Š. 1922. Hviezdoslavova lyrika (O piatom sväzku diel Hviezdoslavových). In *Slovenské pohľady*, roč. 38, 1922, č. 5, s. 280-294.

KRČMÉRY, Š. 1928. MILKO URBAN: ŽIVÝ BIČ. In *Slovenské pohľady*, roč. 44, 1928, č. 1, s. 67-69.

KRČMÉRY, Š. 1924. Nový slovenský román. In *Slovenské pohľady*, roč. 40, 1924, č. 2, s. 123-125.

ŠKULTÉTY, J. 1890. Antona Bielka Obrázky z hôr. In *Slovenské pohľady*, roč. 10, 1890, č. 3, s. 158-160.

ŠKULTÉTY, J. 1881. Jánošík. Smutnohra v piatich jednaniach od Miška Skačánskeho. In *Slovenské pohľady*, roč. 1, 1881, č. 2, s. 187-189.

VAJANSKÝ, S. H. 1881. Dojmy a Rozmary (básne Jaroslava Vrchlického). In *Slovenské pohľady*, roč. 1, 1881, č. 1, s. 89-92.

VAJANSKÝ, S. H. 1881. Knihovna pro český lid (I. Mravokárnérománky, od J. Arbesa; II. Z našich dědin, od V. Beneše-Třebízského). In *Slovenské pohľady*, roč. 1, 1881, č. 1, s. 92-95.

3 Pri členení kompozičnej výstavby sme vychádzali z práce F. Všetického Kompoziciána: O Kompozickej výstavbe prozaického diela (1986).

Kontakt:

Mgr. Ivana Ridzoňová
Katedra slovakistiky, slovanských filológií
a komunikácie
Filozofická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Moyzesova 9
040 01 Košice
Slovenská republika
ivanakoziakova@gmail.com

doc. PaedDr. Ivica Hajdučeková, PhD.
Katedra slovakistiky, slovanských filológií
a komunikácie
Filozofická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Moyzesova 9
040 01 Košice
Slovenská republika
ivica.hajducekova@upjs.sk

 0000-0001-7718-335X

- VLČEK, J. 1891. Besedy (ročník I., sošit 2. a 3.). In *Slovenské pohľady*, roč. 11, 1891, č. 8, s. 509-511.
- VLČEK, J. 1891. Kollárova Slávy dcera. In *Slovenské pohľady*, roč. 11, 1891, č. 11, s. 698-702.
- VLČEK, J. 1890. Literárne drobnosti. In *Slovenské pohľady*, roč. 10, 1890, č. 12, s. 592-593.
- VŠETIČKA, F. 1986. *Kompoziciána: O kompozičnej výstavbe prozaického diela*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1986. 269 s.

PRÍSTUP (zložky algoritmu) ↓		LITERÁRNY KRITIK →	S. H. Vajanský	J. Škutěty	J. Vlček
receptia (čitateľský dojem)			+	+	+
(a)percepcia (literárnovedné poznatky)	poetika (zložky literárneho diela)	látka		+	+
		námet			
		téma	+	+	+
		motívy	+		+
		idea	+		+
		dej		+	+
		postavy	+	+	+
		jazyk	+	+	+
		štýl		+	
	obraznosť			+	
	genológia	žáner (formy a varianty)		+	
	verzológia	rytmická štruktúra		+	+
		veršové systémy			+
	literárna história	genéza (okolnosti vzniku)			+
		kontext (národný, európsky)			+
	kritériá umeleckej kvality	realistická metóda zobrazenia (empíria)		+	+
ideová hodnota				+	
textológia	textové varianty			+	
formatívne procesy	kognitívne	národná história			+
	afektívne	kultúrna tradícia			+
		morálne hodnoty		+	
	jazyková kultúra		+	+	
vydavateľská činnosť	redakčné zásahy	cenzúra			+
		škrty			+
	úprava textu	korektúra			+
		formát			

PRÍSTUP (zložky algoritmu) ↓		analyzované príspevky →		P. O. H.	K. F. U.	M. U.		
receptia (čitateľský dojem)				+	+	+		
(a)perceptia (literárnovedné poznatky)	literárna veda	teória literatúry	verzológia	rytmická štruktúra				
				veršové systémy				
			genológia	druh	+			
				žáner	+		+	
			poetika	látka	látka			
					námet			
					téma	+	+	+
					motívy	+		
				idea				
				dej			+	+
		postavy				+	+	
		kompozičná výstavba		architektonika	+		+	
				kompozícia	+	+		
		jazyk				+		
		štýl	autorský		+	+	+	
				syntaktické				
			výrazové prostriedky	opakovacie	+		+	
				tropické	+		+	
		poetika literárnych smerov*			+			
		dejiny literatúry	genéza (okolnosti vzniku)		+	+		
			kontext (spoločenský*, národný, európsky)		+	+		
			literárna tradícia*			+	+	
		literárna kritika	kritériá umeleckej kvality	realistická metóda zobrazenia (empíria, individualizácia postáv*)			+	
ideová hodnota								
metodológia*	pozitívizmus (biografizmus, sociologizmus, historizmus)		+	+				
	metódy	komparatívna	+		+			
formatívne procesy	kognitívne	národná história						
		mimoliterárne súvislosti	filozofické					
			teologické	+				
		psychologické						
	afektívne	kultúrna (národná) tradícia			+	+		
		morálne hodnoty			+			
jazyková kultúra								

Analýza literárnovedného myslenia v časopise *Kazateľňa* s prílohou *Literárne listy*: Na príklade recenzie zbierky *Na Svite* od I. Žiaka Somolického

Nikola Jakubová – Ivica Hajdučeková

analýza literárnovedného myslenia
literárna kritika

Analysis of Literary Thinking
in the *Kazateľňa* Magazine
with an Appendix *Literárne Listy*:
on the Example of the Review
of the Collection *Na Svite* by I. Žiak
Somolický

Analysis of Literary Thinking
Literary Criticism

Cieľom príspevku je priblížiť inovatívnu metodiku analýzy literárnovedného myslenia v časopise *Kazateľňa* s prílohou *Literárne listy* na príklade recenzie T. Milkina zbierky *Na Svite* od I. Žiaka Somolického. Rozsiahlejší materiálový výskum je realizovaný v rokoch 1891 – 1895, kde výskumnou vzorkou na vytvorenie metodiky boli recenzie zbierky Svetozára Hurbana Vajanského *Verše* (1890) od mienkotvorných kritikov časopisu: A. Truchlého–Sytňianskeho a T. Milkina. Výhodiskom pre vytvorenie hodnotiacej škály boli úrovne mentálnych procesov využívané na posudzovanie miery rozvoja čitateľskej gramotnosti podľa metodiky štúdie PISA (2018). Sledované boli kognitívne, afektívne aj formatívne procesy, úrovne metakognície a preferované zložky kritického hodnotenia, ktoré istou mierou náročnosti formovali čitateľov a umožnili analyzovať a porovnávať literárnovedné myslenie vo vybranom periodiku.

Recenzia zbierky Izidora Žiaka Somolického (1863 – 1918) *Na Svite*¹ (1892) bola uverejnená v I. čísle III. ročníka časopisu *Kazateľňa* s prílohou *Literárne listy* (1893) s podnázvom *Verše od Somolického*, ktorú napísal Tichomír Milkin (1864 – 1920) pod pseudonymom Мэвтроп². Recenzent svoju pozornosť venoval kvalite zbierky, najmä problematike využívania časomerného veršového systému v slovenskej literatúre, ale poukázal aj na problémovosť a hľadal riešenia.

T. Milkin pri recenzii zbierky využíval všetky úrovne vnímania textu, od recepcného po apercepčné hladisko, čo potvrdzuje aj mierou obsiahnutých metakognitívnych zručností a literárnokritických kompetencií. Kriticky prehodnotil jej prednosť, deficity aj inakosť, ale zároveň ju vnímal v kontexte tvorby iných autorov aj naprieč inými umeleckými textami (t. j. 5. referenčná úroveň³ a apercepčia). Kritik uvažoval nad nedostatkami, napr. štylistickými chybami, vyplývajúcimi zo snahy pripodobniť sa vzoru P. O. Hviezdoslava, pričom hľadal konštruktívne riešenie a odporúčal vynechať nadmerné používanie vsuviek, ktoré spôsobujú nezrozumiteľnosť umeleckého textu a poukázal na ich funkčné využitie (6. RÚ).

Pri analýze formatívnych aspektov recenzie kládol dôraz na afektívnosť, najmä v pohľade na autora, ktorý svojou zbierkou nadviazal na národnú kultúrnu tradíciu (axiológia). Kognitívny aspekt bol zastúpený poznatkami v oblasti teórie literatúry (poetika, genológia, verzológia) a všeobecným literárnohistorickým rozhľadom (svetová literatúra). Pri interpretácii zbierky recenzent sledoval psychomotorický cieľ, keď postupoval podľa algoritmu: cez kontext autorovej tvorby, vlastný čitateľský zážitok (recepčia) k (a)perpcii: tematické a žánrové zameranie zbierky, jej prednosti a deficity, k problematike časomerného veršového systému v slovenskej tvorbe a umelecko-spoločenskej hodnote zbierky v spojení s mentorským prístupom k percipientom. V recenzii čitateľov literárne vzdelával, dával im podnety k vlastnej tvorbe a usmerňoval ich ako facilitátor v pozícii mentora⁴.

V zložkách (kritériách) hodnotenia preferoval najmä poetiku, kde sa zaoberal hodnotením žánrového zaradenia častí zbierky (genológia), reflektoval ideovo-

1 Мэвтроп [Tichomír Milkin]: - *Na Svite. Kazateľňa, Literárne listy*, roč. III, č. 1, 1893, s. 3 – 5

2 Мэвтроп [z gr. slova] t. j. Mentor; ide o pseudonym Tichomíra Milkina. O Čepan uvádza, že „[...] písal pod pseudonymami Tichomír Milkin, Tichomír; Mentor i značkami z nich [...]“ (1965, s. 424 – 425).

3 Referenčná úroveň, ďalej len RÚ.

4 Pseudonym mentor je s dôrazom na metakognitívne postupy zvolený zámerne a funkčne.

Informácia o projekte:

Príspevok je časťou dizertačnej práce so zameraním na výskum literárnovedného myslenia v časopise *Kazateľňa*, ktorá je vypracovávaná v rámci projektu: APVV-19-0244 – *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia* (zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc.).

Kontakt:

Mgr. Nikola Jakubová
Katedra slovakistiky, slovanských filológií
a komunikácie
Filozofická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Moyzesova 9
040 01 Košice
Slovenská republika
mackova.nikola@hotmail.com

doc. PaedDr. Ivica Hajdučeková, PhD.
Katedra slovakistiky, slovanských filológií
a komunikácie
Filozofická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Moyzesova 9
040 01 Košice
Slovenská republika
ivica.hajducekova@upjs.sk

 0000-0001-7718-335X

-tematické zložky a poukázal na kvality jej lyrickej časti (4. RÚ, percepcia). Sledoval dodržanie pravidel časomerného veršového systému, vysvetlil špecifiká jeho využitia v slovenskom jazyku (možnosť zámény daktylu a trocheja) a zdôraznil ich využívanie v kontexte slovenskej literatúry s upriamením pozornosti na polarizáciu autorov, čo je prvkom pozitivistického sociologizmu (5. RÚ, apercepcia).

Na záver zhrnie zistenia: T. Milkin pri recenzovaní Somolického zbierky *Na Svite* postupoval na celej škále vnímania textu od čitateľskej recepcie po apercepciu, čo svedčí o jeho odbornosti a miere rozhľadu, a to na úrovni vedeckého, metodicky usmerňovaného prístupu (metakognícia, 6. RÚ)⁵. Vyvážene uplatnil afektívny, kognitívny aj psychomotorický cieľ posudzovania s dôrazom na axiológiu (národnú tradíciu) a poetiku literárneho textu (genológia, versológia). Ako kritik-facilitátor kritickým čítaním a myslením prenikal do hĺbkovej roviny textu (pravidlá žánrového modelu a veršového systému) dával autorovi aj čitateľom impulzy na rozvoj diskurzívneho čítania aj myslenia, pričom uplatnil inovatívne postupy metakognície, t. j. z pohľadu súčasnej metodológie sa priblížil k postupom konštruktivismu⁶. Sledoval text v jeho kontexte, čo zodpovedalo zaužívaným požiadavkám hermeneutiky a pozitivismu. Uvedené zistenia potvrdzujú pokrokovosť literárnej kritiky T. Milkina, ktorý pri posudzovaní umeleckého textu využíval nielen známe metodologické prístupy, ale aj také, ktoré v 19. storočí nepatrili do literárnovednej paradigmy.

ČEPAN, O. a i. 1965. *Literatúra druhej polovice devätnásteho storočia*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965. 782 s.

GAVORA, P. a i. 2012. *Ako rozvíjať porozumenie textu u žiaka*. Bratislava : Enigma, 2012. 193 s. ISBN 978-80-89132-57-7.

HAJDUČEKOVÁ, I. 2015. *Inovativnosť foriem a metód v zážitkovo-komunikačnom modeli vyučovania literatúry*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2015. 186 s. ISBN 978-80-89132-57-7.

Мѣвѣтр [Tichomír Milkin]. 1893. – Na Svite. In *Kazateľňa, Literárne listy*, 1893, roč. III, č. 1, s. 3-5. [cit. 20.3.2023] Dostupné na internete: <https://dikda.snk.sk/view/uuid:e0dc2450-7c7b-4df2-9043-3ac610e04e5c?page=uuid:75d56839-ad87-4a39-af8f-b333e24868aa>.

MIKLOVIČOVÁ, J. a i. 2019. *PISA 2018. Národná správa*. Bratislava : Národný ústav certifikovaných meraní vzdelávania, 2019. 82 s. ISBN 978-80-89638-32-1.

5 Proces rozvoja metakognitívnych procesov, začínajúci čítaním s porozumením a končiaci kritickým čítaním a myslením vysvetľuje I. Hajdučeková v učebnom texte *Inovativnosť foriem a metód v zážitkovo-komunikačnom modeli vyučovania literatúry* (2015), kde poukazuje na zmysel a výsledok procesu, ktorý by mal byť zakončený tvorivou aplikáciou a kreativitou (tamže, s. 70).

6 Ide o prístup, keď si človek osvojuje vedomosti pomocou facilitátora, ktorý ho usmerňuje. Je založený na komunikácii, v ktorej porovnáva a konfrontuje vlastnú skúsenosť so skúsenosťou iného, učí sa kriticky myslieť, konštruovať vedomosti. Avšak facilitátor je vo vzťahu „uľahčovateľa“, teda žiadané vedomosti mu neponúka priamo, transmissívne (Gavora, 2012, s. 150).

Život a tvorba národnej umelkyne Maše Haľamovej (1908 – 1995) v metodologických prienikoch

Ivica Hajdučeková – Iveta Bónová

slovenská poézia
Maša Haľamová
spiritualita
veršová štruktúra

The Life and Work of National Artist
Maša Haľamová (1908 – 1995)
in Methodological Breakthroughs

Slovak Poetry
Maša Haľamová
Spirituality
Verse Structure

Po monografii v anglickom jazyku *Maša Haľamová in the Dar – Červený mak – Smrť tvoju žijem Triad* (Hajdučeková – Bónová, 2021), ktorá je určená pre širšiu odbornú verejnosť so záujmom o slovenskú poéziu alebo o tvorbu ženských autoriek (napr. pre prekladateľov, slovakistov v zahraničí), sa pripravuje jej doplnená a rozšírená verzia v slovenskom jazyku. Knižné publikácie sú prvou vedeckou syntézou života a tvorby národnej umelkyne Maše Haľamovej (1908 – 1995), ktoré vychádzajú so súhlasom dedičov.

Na základe dlhoročného archívneho výskumu, korešpondencie a osobných dokumentov, výstrižkov z dobovej tlače a publikovaných rozhovorov či odborných článkov, bola v životných uzloch (synopticko-pulzačná teória, Zajac, 2009) rekonštruovaná (metóda konštruktivizmu; Knorr-Cetina, 1988; in: Mikuláš, 2016, s. 290) biografická poetka s cieľom prepájať fakty s autentickými výpoveďami (manuskriptórna metóda, Zelenka, 2002) a spomienkami na detstvo v Blatnici a štúdiá v Martine, v Bratislave, život vo Vysokých Tatrách na Štrbskom Plese (s manželom MUDr. Jánom Pullmannom), redakčnú činnosť v Martine a v Bratislave (vydavateľstvá Osveta, Mladé letá) až po roky aktívneho odpočinku, keď bola za svoj prínos do slovenskej kultúry ocenená titulom národná umelkyňa (1983) a stala sa uznávanou osobnosťou na československej kultúrnej a literárnej scéne (Haľamová, 1988). Do rekonštrukcie osobných dejín sme zaradili aj ohlasy a počiny kultúrnej obce, ktoré po smrti poetky uchovávali jej pamiatku v rodnej obci, vo Vysokých Tatrách aj v slovenskej kultúre.

Na základe pokračujúceho výskumu prameňov v Literárnom archíve a v Literárnom múzeu Slovenskej národnej knižnice v Martine a v Archíve Matice slovenskej v Martine, budú v monografii uverejnené ďalšie fakty zo životného príbehu, napr. pobyt v Tatrách (1921 – 1923), rekonštrukcia vzťahov, ktoré upresnila zbierka ľúbostnej poézie A. Kostolného (1925 – 1926), informácie z fondu R. Brtáňa o pobyte J. Wolkra v Tatrách, atď. Viac z rozšíreného biografického výskumu prinesú kapitoly Curriculum vitae a Kalendárium života a tvorby Maše Haľamovej. Na osobné dejiny nadviažeme rozšíreným pohľadom na konsenzus a jeho narúšanie v literárnej kritike, ktorá si počas deviatich desaťročí (Dvořák, 1928 – Bokníková, 2017) všimla poetologické aj verzologické otázky a tiež Haľamovej solitérstvo, ale aj príznačný mravný a duchovný potenciál jej zbierok. Ten sa pod tlakom historických zmien postupne vytrácal z povedomia odborníkov, čo výrazne ovplyvnilo percepciu Haľamovej poézie v 21. storočí.

V analýze a (re)interpretácii troch básnických zbierok: *Dar* (1928), *Červený mak* (1932), *Smrť tvoju žijem* (1966), sme využili interdisciplinárne podnety (Plašienková, 2004) a vlastný metodický koncept (Hajdučeková, 2013, 2016; Hajdučeková – Bónová, 2021), ktorý umožňuje sledovať diferencovanú duchovnosť a prenikať do evolučno-kreačného proces spiritualizácie, t. j. duchovného dozrievania lyrického subjektu na úrovni „homo religiosus“ (Komorovský, 1997) a „homo spiritus“ (Hajdučeková, 2016). Postupy hermeneutického čítania (Mikulášek, 2004) sme spojili s podnetmi synopticko-pulzačnej teórie P. Zajaca (2009). Zamerali sme sa na odhalovanie eidetických ohnísk v jednotlivých básňach, na vzťah rámcových častí a pohyby v tzv. hermeneutickom kruhu,

Informácia o projekte:

Príspevok je výstupom grantového projektu APVV-19-0244 *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc.
Doba riešenia: 2020 – 2024.

rozšírili sme analýzu o funkciu polyfunkčnosti marginálnych textov a sledovanie polyfokálnosti v architektonickom usporiadaní básnických zbierok. Využitím viacerých metodických postupov sme odhaľovali špecifiká spirituálnej poézie M. Haľamovej, ktoré potvrdili, že označenie „poézia srdca“ nie je len vzletnou metaforou priliehavou k téme lásky, ale predstavuje osobitosti zvnútorneného slova – verbum interius a slova srdca – verbum cordis, ktoré iniciujú a prehĺbujú duchovný rozmer lyrickej paraboly. V intenciách dynamického chápania kresťanstva – panenteizmu (Plašienková – Kulisz, 2004), vyjadreného v prírodno-psychickom paralelizme so spirituálnym významom je lyrické podobenstvo a aluzívna hra významu slov – znamení založená na princípe diafánie (Teilhard, de Chardin, 1996). Podieľa sa na spiritualizácii (v kresťanstve teocentricky aj kristocentricky ukotvenej) lyrického subjektu a postupne graduje na ploche troch zbierok. Potenciál spiritualémy ako semiotickej jednotky ovplyvňuje modus myslenia a duchovného poznania a prejavuje sa aj na úrovni žánru, napr. piesne, vyznania, modlitby, žalmu, legendy.

Komplexnú (re)interpretáciu tvorby M. Haľamovej v monografii (sčasti Hajdučeková – Bónová, 2021) dotvára analýza zvukovej štruktúry básní uvedených troch zbierok. Rôznorodosť literárnokritických ohlasov na autorkinu tvorbu najmä vo vzťahu k poetike nás, v snahe argumentačne zdokumentovať jej básnickú kompetenciu, podnietila analyzovať texty a identifikovať v nich rytmotvorné prvky. Metodickou oporou sa tak stali nielen literárnoteoretické zistenia súčasníkov (Štraus, 2007a, 2007b, Sabol, 1988), ale aj koncepcia súdobého vedca/esejistu Š. Krčméryho (1973), ktorý v 20. rokoch minulého storočia nemalou mierou, ako to dokazuje vzájomná korešpondencia medzi nimi, ovplyvnil dielo poetky. Hoci Krčméryho výskumný pohľad osciloval medzi analytickým výkladom a zmyslovou názornosťou, bol v mnohom, najmä pri vnímaní melodickéj línie textu a jeho rytmického vlnenia nielen na úrovni stopy, ale aj na úrovni taktu a taktových skupín (Krčméry, 1973), pre autorku inšpirujúcim.

Rozšírené interpretácie zvukovej výstavby básní preukázali, že eufonicky ladená poézia M. Haľamovej nie je ani schematická, ani monotónna, práve naopak, má tendencie k zvukovej variabilnosti a pestrosti. Autorka vo svojej tvorbe postupovala od viazanosti veršov budovanej na izosylabizme, na rýmoch (pravidelných aj sporadických), na tendenciách (v rámci sylabotonického veršového systému) po rytmickom spáde, po pravidelnom opakovaní slov (slovných spojení) k uvoľňovaniu viazanosti veršov. Pritom v nich zachovávala spontánne plynúce, hudobnosťou a melodickosťou nasýtené viacvrstvé sémantické línie. Hĺbkovou analýzou veršovej štruktúry sa tak odhalila súčinnosť významu a rytmicko-melodického výrazu v lyrických formách piesne s využitím nielen folklórnych inšpirácií ľudovej piesne a balady, ale aj náboženskej tradície žalmu a jeho osobitých postupov, ktoré prispeli k estetickému stvárneniu duchovného posolstva. Ukázalo sa, že poetkin zmysel a cit pre „farebnosť“ zvukov a „melodickosť“ tónov sa v jej nevelkej, no intenzívnej tvorbe premietol do bohatého diapazónu uplatňovaných fónicko-rytmických prvkov.

-
- BOKNÍKOVÁ, A. 2017. Potopené duše. Z tvorby slovenských poetiek v prvej polovici 20. storočia. In *Potopené duše. Z tvorby slovenských poetiek v prvej polovici 20. storočia* zostavila Andrea Bokníková. Čítanka. Bratislava : Aspekt, 2017. s. 15–54.
- DVOŘÁK, J. 1928. Listy z Bratislavy. Dva lyrické debuty. In *Literární noviny* 2, 1928, č. 38, s. 5.
- HAJDUČEKOVÁ I., BÓNOVÁ I. 2021. *Maša Haľamová in the Dar – Červený mak – Smrť tvoju žijem Triad*. Košice : Vydavateľstvo ŠafárikPress UPJŠ, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2021.
- HAJDUČEKOVÁ, I. 2013. Metodologické východiská vo výskume spirituality a meta-

Kontakt:

doc. PaedDr. Ivica Hajdučeková, PhD.
Katedra slovakistiky, slovenských filológií
a komunikácie
Filozofická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Moyzesova 9
040 01 Košice
Slovenská republika
ivica.hajducekova@upjs.sk

☎ 0000-0001-7718-335X

PhDr. Iveta Bónová, PhD.
Katedra slovakistiky, slovenských filológií a ko-
munikácie
Filozofická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Moyzesova 9
040 01 Košice
Slovenská republika
iveta.bonova@upjs.sk

☎ 0000-0002-8996-8194

- empirickej dimenzie literárnej skutočnosti [online]. In *Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education*. roč. 1, 2013, č. 4, s. 59–82. Dostupné na: <http://religious-and-sacred-poetry.info/wordpress/wp-content/uploads/2015/04/RASP-2013-no-04-4.pdf>. ISSN 2391-9418.
- HAJDUČEKOVÁ, I. 2016. *Duchovnosť v (re)interpretácii diel slovenskej literatúry*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2016. 198 s.
- HALAMOVÁ, M. 1928. *Dar. Básne Máši Halamovej*. Bratislava : Velká Morava VI., Literárny Odbor UBS, Bratislava: 1928. 54 s.
- HALAMOVÁ, M. 1932. *Červený mak*. Praha : L. Mazáč, Svaz slovenského študentstva v Bratislave, 1932. 53 s.
- HALAMOVÁ, M. 1966. *Smrť tvoju žijem*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1966. 80 s.
- HALAMOVÁ, M. 1988. *Významia*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1988. 72 s.
- KOMOROVSKÝ, J. 1997. Psychologický typ „homo religiosus“. In: *Duchovný rozmer osobnosti: Interdisciplinárny prístup*. Michal Stríženeč (ed.). Bratislava : Ústav experimentálnej psychológie SAV, 1997. s. 15–21.
- KRČMĚRY, Š. 1973. *Výber z diela VI*. Bratislava : Tatran, 1973. 267 s.
- MIKULÁŠ, Roman a kol.: *Podoby literárnej vedy. Teórie – Metódy – Smery*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2016. 350 s.
- MIKULÁŠEK, M. 2004. *Hľadání „duše“ díla v umění interpretace. Genologicko-hermeneutická anamnéza „vnitřní formy“ artefaktu a mytopoických forem narace*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, Nakladatelství Tilia v Šenově u Ostravy, 2004. 335 s.
- PLAŠIENKOVÁ, Z. – KULISZ, J. 2004. *Na ceste s Teilhardom de Chardin*. Trnava : Dobrá kniha, 2004. 215 s.
- S. de FIORES a T. GOFFI (eds.). 1999. *Slovník spirituality*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 1999. 1295 s.
- SABOL, J. – SABOLOVÁ, O. – SERSENOVÁ, J. 2010. *Spiritualéma*. In *Verbum* 21, 2010, č. 1, s. 92–97.
- SABOL, J. 1988. *Teória literatúry. Základy slovenskej verzológie*. Prešov : Filozofická fakulta v Prešove URJŠ v Košiciach, 1988. 189 s.
- STRÍŽENEC, M. (ed.) 1997. *Duchovný rozmer osobnosti: Interdisciplinárny prístup*. Bratislava : Ústav experimentálnej psychológie SAV, 1997. s. 1–14.
- STRÍŽENEC, M. 2005. Spiritualita a jej zisťovanie [online]. In *Človek a spoločnosť (internetový časopis pre pôvodné, teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied)* 8, 2005, 1, Spoločenský ústav SAV, Košice. Dostupné na: <http://clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-8-rok-2005/1/z-prace-centier-excelentnosti-iii-oddelenia-sav/spiritualita-a-jej-zistovanie/>. ISSN 1335 – 3608.
- ŠTRAUS, F. 2007. *Poézia a verš (Verzologické praktikum)*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov spol. s. r. o., 2007b. 342 s. ISBN 978-80-8061-287-0.
- ŠTRAUS, F. 2007. *Slovník poetiky*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2007a. 280 s. ISBN 978-80-89222-27-8.
- TEILHARD DE CHARDIN, P. 1996. *Božské prostredie. Esej o vnútornom živote*. Trnava : Dobrá kniha, 1996. 155 s.
- ZAJAC, P. 2009. Národná a stredoeurópska literatúra ako súčasť stredoeurópskej kultúrnej pamäti. In: TUREČEK, Dalibor (ed.): *Národní literatura a komparatistika*. Brno : Host, 2009. s. 33–47.
- ZELENKA, M. 2002. O tzv. genetické kritice (teorie manuskriptologie v postmoderní perspektivě). In: ZELENKA, Miloš (ed.): *Literární věda a slavistika*. Praha : Academia, 2002. s. 80–98.

Alúzie 2024

Metodologické presahy literárnovedného výskumu – zborník rozšírených abstraktov
z medzinárodnej konferencie (Košice 15. – 16. 4. 2024)

Zborník rozšírených abstraktov

Zostavovateľ: Mgr. Peter Getlík, PhD.

Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Vydavateľstvo ŠafárikPress

Rok vydania: 2024

Počet strán: 90

Rozsah: 7,3 AH

Vydanie: prvé

DOI <https://doi.org/10.33542/ALZ-0343-2>

ISBN 978-80-574-0343-2 (e-publikácia)